

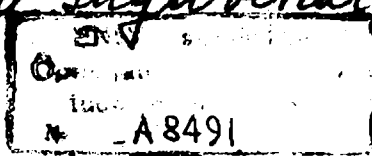
Jaan Sihver

Kilde ühe koolipapa elust.

Kilde ühe koolipära elust.

Jaan Sikver.

Nii siis, 1907. a. juunikuu kolmanda-
sel päeval on saanud algkoo-
lide õpetaja kutsetunnistus Tarkus, pea-
leegi 2-kl. ministriumikoolide õpetaja kut-
se Olgu märgitud, et tol ajal ei ühti-
nud klasside ja õppeaastate arv nagu
nüüd, I kl. oli 3 ja II kl. 2 õppeaastat.
Oli ka algkooli 6 õppeaastaga, kuni se-
da ruumid võimaldasid. Nüüd muud-
kui mine oma suguvendi valgustama.

Aga kuhu? Diplomile oli küll märgitud, et selle omanik on kohustatud õppimise ajal ^{viigalt} saadud toetuse eest vähemalt 2 aastat õpetajana teenima, aga kus, ei sellest ei hoolinud ei ülemus ega tunnistuste andjad. Tuli omal käel harata kohta otsima. Oli kuulda, et linnadesse võetakse ametisse ainult neid, kes on juba kuskil õpetaja olnud, nii et siin ei maksa katsed teha. Et pöörduda tolleaegsete rahvasoolide inspektorite poole kohasaamise sooviga kuhugi ministeeriumisooli, seda ei tulnud mul kui regenematul ja aravõitu noorukil kavassegi. Inspektor oli vene ametnik ja sellega ettekujutus temast kui mingist hirmutisest. Jäid üle ainult valla-koolid. Tol ajal olid algkoolide õpetajad omavalitsuste poolt vahetatavad. Valijateks olid valla või linna volinikud. Jäva kohaselt valimistest

kuulutati ajalehtedes, Mis siis muud
kui ajalehed kätte ja kuulutusi lu-
gema. Ja siis hakkasid avaldused
posti teel lendama vallavalitsustele.
Ootad mõne aja ja hakkavad tule-
ma vastused, et on valitud see
ja see, kes isiklikult kohale oli ilmu-
nud. Varsti oli selge, et tuleb vali-
mistele minna isiklikult. Kõrven post-
sid ka kuuldused, et kui tahad saa-
da valitud, siis pead valla volimees-
tele tegema "kõvad lüüed". Viimast
ajaksu ei tahtnud küll hästi uskuda.
Aga aga see kohaotsimine niisama ker-
ge polnudki. Kust võtab nooruk, kes
pealegi õppis kroonu toetusel, sõiduraha!
Tuli minna valimistele jalgse. Järelikult
oli koha valix piiratud ulatusega. Sai
siis näidud süin ja seal. Pea hakkas
ilmnema, et jutud "lühike" tegemisest,

mida varem ei tahtnud uskuda, vastav
vad tõele.

Valimised jätsid enamasti mäsenda
dava mulje. Toon näitena ühe valimis-
käigu. Lugesin lehest, et N vallakooli
õpetaja valimised on K vallamajas
(Tallinnast versta 14-15) sel ja sel nuppe-
val, kas kell 11 või 12, enam täpelt ei mä-
leta. Et koht on Tallinna ligidal, siis
olin muidugi aegsasti kohal, kella 10 päi-
ku esimesena. Vallamajas olid kõik uk-
sed lukus. Ka koputamise peale ei il-
munud mingit elumärki. Oli ütlemata
ilus suvepäev. Arvatavasti olid kõik in-
mesed heinamaal, sest ümbruses ei liirunud
ühtegi elavat hinge. Käisin maja ümber
mõned ^{ringid} ja olin nõutu: ega ma ometi
pole eksinud ajaga. Siis ilmus teine ko-
hasavijs, kes tõendas, et eksitust olla ei
saa, lehes oli vastav kuulutus. Hakasime
siis ümber maja käima ja otsima, et kasei
leia mõnda inimest, kes teaks selgitust anda.
Viimaks leidsime lauda tagant ühe meeshinge.

See selatas, et jah, valimised on küll, aga ega valinagu kaasaolek ometi nõnda ruttu taimu, sest vallavanem, kirjutaja ja paljud valinogu liikmed sõitsid näin hommikul linna Turule. Millal nad sealt innoord tagasi tulevad! Ega enne ihtut nad inna ei jõua. Väib alla, et tehakse ka väikesed lüügid ära. (Pärast selgus, et leitud isik oli valla-ehimises või kasas, nagu neid mõnel pool kutsuti.) Mis siis inna! eks tuleb jääda ootama. Vahepeal ilmus aga inna uusi kandidaate juurde. Oim oli, et ilm oli ilus, soe, päikesepaistene. Päris mõnus oli hulgakesi vallamaja õues murul levida ja vestelda. Kell aga nihkus edasi - kaks, kolm; oluord inna endine, ainult uusi kandidaate tuli juurde. Need olid nooremad vanemad mehed; ütlesid, et juba teavad, et ega siis veel akumulatsioon ajal ilmaski toimunud valimisi, need korraldatakse inna mõni tund hiljem. Ümber, kella 5 paiku kihutas vallamajast mööda linna poolt tulev vanoritais mehi suure hõiskamise ja hurraatamisega. Valla kasas, kes nüüd oli ka meie juurde ilmunud, tundis nad kui kohalikud ära ja ütles, et nüüd hakkavad va-

limehed varsti tulema. Läks val tun-
di pool mööda, kui sõitis 2 vanuritait
lärmitsejaid mehi. Need jäid valla ma-
ja väravasse peatuma ja imestama,
et nii palju õpetaja kandidaate on ilmu-
nud. „Ah mis te müüdu tulite!“. ütlesid
nad, „minge aga ilusasti tagasi; meil
on juba oma kandidaat; tegi teine ilu-
sad lüügid; jäid veel vallavanema ja
kirjutajaga Liiva kõrtsi; küll nad
niiud varsti tulevad. Me läheme ka
ju, paneme hobused ära ja tuleme
tagasi. Küllap sellers ajaks jõuavad
talitaja ja kirjutaja ka. Siis valime
oma mehe.“ Antti hobusele piitsa ja sõit
läks edasi. Katukere aja järele kihuta-
sid veel mõned vanurid mööda, isaga
käratsedes ja hõisates. Viimaks, kella 6 poi-
ku jõudsidki kohale vallavanem, kirju-
taja ja veel mõned mehed. Need olid
tagasihoidlikumad aga ei lärmitanud.

Nende hulgas osutus ka see „oma mees“. Muid harkasid volimehed kogunema.

Viimaks ometi avati käesolevale päevale määratud volikogu koosolek. Meilt kandidaatidelt (oli meid mehi tosinu ümber) väeti kutsetunnistused ja saadeti meid siis nõualtuppa. Kuulsime läbi uuse, kuidas sees läimitseti. Meil harkas nagu kõhe tunne. Idutasime omavahel, et mis ametlik koosolek see nüüguine on, kus valitseb tohutu lärm ja segadus. Mõne aja pärast avati uused ja kutsuti meid, kandidaate muidugi, koosoleku ruumi. Avas ootamatu pilt: tuba oli sõna tõsisel mõttes maani piiburnitun tuis nagu mõnes vanaaegses trakteris. Loeti ette protokoll, et K koeli õpetajaks on valitud see ja see (osutuski samaks meheks, kes sõitis kohale koos viimaste vaneritritega). Ülejäänud kandidaatidele anti tegezi nende kutsetunnistused — ja valimised olidki läbi.

Mäletan, kuidas mahe õhtupäine kuldas männilatu, kui läksin valimiselt linna poole. Siidames oli agamasendar alandustunne, nagu oleksin tulnud kustri räpasest urnast.

Muidugi polnud kõigjal volimehed vintis ega ka nii suurt kilinemist, aga korralikke valimisi oli süüri vähem. Kõige tavalisemaks nähteks oli, et valimised taimeusid isna märkse hiljem kui oli väga kumutatud. Mõnel pool oli suhtumine poolmeistrite kandidaadidesse äärmiselt üleolev, võis inteldasigi ilbe. Eriti oli see silmatorkav Kohilas, kus vallakirjutaja P. näis olevat nagu mingi kõm isevalitsaja, kelle ette pidi ilmuma alanduses ja auparhiuskuses. Oli ka teistsugust õhukonda, eriti neis nohtades, kus oli levinud vagatsemine ja palvevendade mõju. Seal näituti väinsselt ja leebelt, nagu alitatult.

Küi möõdus koka otsinguteks juba üle paari kuu, ilma et kuskil oleks näkunud. Juba kavatada vaatama koki tõsisemalt ja Tallinnast naugemal. Kord loen lehest, et vajatakse kolmeistrit Vardi valla Põlli koolile, lähem jaam Piisiperre. Otsisin siis koka kaardilt üles, Tallinnast Vardile ca 50 km Piisiperest 18 km. Arvasin, et Tallinnast jälgisi edasi-tagasi ~~mõõda~~ on vast liiga kauge. Palusin siis vanematelt raha ja sõitsin rongiga Piisiperre, sealt muidegi jälgisi sihtkohta. Läksin päev varem, et kohapeal tutvuda olukorraga. Jõudsin vallamajja. Siin oli parajasti n.m. vallavanema päev, s.o. päev, millel "vallavanem on kohal ja võtab reastu jutulesooris jaid ning ajab muud valla asju. Mind

võeti vastu lahnelt, ka vallakirjutaja
 J. oli siimpraadne mees. Seletati, et
 koolimaja on siit veel 4-5 versta eda-
 si ja soovitati minna vaatama. Pa-
 rajasti oli vallamajas paar meest, kel-
 le kodutee pidi mööduma koolima-
 jast. Nad pidid minema otse lübi
 metsa ja rajamaade, siis saavat na 3
 verstage. Jäingi mehi ootama. Õhtu-
 eel hakkasime kolmeks astuma. Tuli
 välja, et need olid volimehed, väga siim-
 praatsed ja mõistliku jutuga. Nad sele-
 tasid, kuidas siin lood on, et koolimaja
 on uus hoone, aga kolmeistrid misvi-
 pärast vana ei püsi, et võtnud on üle
 tee olevas kaupluses, et koolivanem pr
 usklik mees, paluvondade ettelugija
 ja soovitasid mulle öösiks tema juurde min-
 na. Jõudsin kohale. Mehed läksid eda-
 si, mina jäin aga koolimajaga tutvuma.

Oli päris kena uuerehitu maja kõrgel vundamendil, nautis suurt arendega, õpetaja korter 2 toa ja köögi, 2 siseriikliku teepoolt ja tagant, aga õppevahendeid - mitte mingisuguseid, raamatuid - paar igivanaaegset jutluseraamatut ja laudkaantega vanaaegses õigekirjas piiblimüra. Kooli mööbel: klassitahvel, vana orel, klassitais pinks elatunud eaga pinke-laudu ja õpetaja korteris vitstest punutud divan. Egas midagi. Vaenalt et kuskil paremat on. Läksin siis koolivanema poole, kes elas koolimajast umbes 1 verst kaugusel. Pärine hakkas juba silmapäevile lähinema. Koolivanem, taluperemees, noorepõlvne keskeane muhe mees oli väikse, tasase jutuga, näha koke et usumees. Mind võeti lehelalt vastu. Varsti asus pererahvas õhtusöögile. Paluti ka mind lauda.

Enne sööma hakkamist tõusti püsti, pandi käed kokku ja pereisa, koalivanem luges lühikese palve. Eks ma siis teinud järele ja seismud ka surmtõsiselt. Löödi vaikselt. Oli tunne, nagu oleks kedagi lei-
natud. Peale söömist lühike vaikne vest-
lus ja mindigi magama. Mind viidi tagatuppa voodisse. Olgu öeldud, et siin elati n.n. kambrites, millel olid laudpõran-
dad all, mitte aga muldpõrandaga reke-
toes nagu enamikus teistes taludes.

Teisel hommikul oli eenele asumisel suurem protseduur. Inimesed asusid kuu-
ligidale igaüks oma töölijuurde püsti. Kui
sis pereisa hakkas palvet pidama, las-
kusid kõik põlvili, taetuskid küünarnuk-
kidega toolipõhjale ja kummardusid
selle kohta, sõrmed kõigil ristis. Ma rea-
tesin seda pilti, mida ma varem polenud
millelgi näinud; mõtlesin, et mida teha.
Siis tungatas järsku meelde rahva kõneviis,
et huntidega tuleb ihes uluda, müüda
murravad maha; laskusin ka põlvili ning

haarasin tooli embusse. Käsilmet polnud
Tarvis muuta, sest ega see kumma argili
tooli kohal olles saanud väga paista.
Palve oli kaunis põhjaline ja kestis päris
tükk aega. Kui palve lõppenud, asusime
kõik vaiksest taidu kallale. Peale söö-
mist algas jalgse minex vallameija. Tõe-
le au andes peab ütleva, et tavaliselt oli
koolivanema juht päris mõistlik ega rõi-
senud murelise süuga lauselest nagu palju-
del palvevendadel kombeks. Kogu tee val-
lemeija (u. 4 km) ajasime päris ilmaliku
juttu.

Kohale jõudsin ettenähtud ajaks. Oli
juba kogunenud kaunivõne saak volimehi.
Oli ilmunud ka üks koolmeistri kandidaat
Tallinnast, minu koolivend, kes oli tulnud
jalgse öö läbi. Sai ajada juttu volimees-
tege, kes üldiselt jätsid sümpaatse mulje.
"Kilgiga" mehi polnud märgata. Ainult
mõni üksin vihtas, et eks koolmeistrikan-
didadid tee ka liiku, kuid see näis olevat

tehtud rohkem naljatsoonis. Kuusolek algas võrdlemisi mõistliku hilineamisega. Varsti võeti ette koosmeisteri valimised. Isiklikult oli ilmunud kõigest 2 kandidaati; kui palju oli kirjeline avaldusi, ei mäleta. Enne hääletamist kutsuti meid ette vesteldi meiega. Rahapalka lubati ainult 12 rubla kuus, peale selle ^{veel} maa, mille eest elavate elamine õpetaja saanud renti 36 rubla aastas. Kui kurtisime, et see on isegi liiga vähe, siis seletati järele, et ajad on raske, maksud on suured, sissetulekuid vähe, põllud on viletsad, annaksime heameelega rohkem, sest saame isegi aru, et palju on tõesti väike, aga parata pole midagi, rohkem pole mingil juhul võimalik anda, olgu edespäi kuidas on, aga tänasvi küll rohkem ei saa lubada. No eks siis räägiti meie südamed „pehmers“ ja me nõustusime nimetatud palgaga (südamedes muudugi mõtlesime, et peaks aga valitama).

Kui jutud olid räägitud ja meie nõu-
 saadud, siis paluti meid viisakalt väl-
 juda, et võimaldada neile omavahel
 arutada, keda meist valida. Tagajärg
 oli, et valitaks osutusin mine. (Olgu muu-
 seas tähendatud, et mu võistleja sai hil-
 jem Kaunaasiasse eesti asundusse Pürese-
 le Lagedale õpetajaks. Varsti ta suri, sest
 Kaskeri otsa norimisel oli ta sattunud
 ootamatult lumetormi kätte, kerges rii-
 tuses külmetanud, saanud kopsupõletiku,
 mis viiski mehe hauda.) Hiljem kuulsin
 ühelt progressiivselt häälestatud volime-
 helt, et noolivanem, kelle juures olin ääd,
 soovitanud mind valida kui arvatavas-
 ti väga ja jumelakarilise meest (vist
 küll sellepärast, et ta söögipalvetest nii tõ-
 siselt osa võtsin). Tema aga enne vali-
 misi minuga vesteldes tulnud otsusele,
 et ma, vestupidid, une aja mees olen ja soo-

vitunud sellepärast oma meelsetele minu poolt hääled anda. Võib olla, et minu käitumine koolivanema kodus oli laiderväärne, aga nii ta tol korral oli ja parata pole enam midagi.

Nii siis — koht oli käes, silda oli kerge et leivapaluse omast käest ja vanematé kaelest ära. Ülejäänud aja (valla koolides algas tol ajal õppetöö oktoobri keskel valimised olid aga septembris) võis elada muretult.

Oktoobri I nädalal sõitsin oma uude kodusse, et vaadata, kuidas ennast sisse seada ja leida mees, kes tuleks mulle Piisipere jaama vastu ja toaks mu kolud ka hale. Opetaja korteris polnud ju mööblit mingisugust peale sarapuuritsadest põimitud divanitaolise „võsle“ ja ike vilet ja raamaturiiki. Otsustasin sel korral jääda ööbima tühja koolimehja. Et mul midagi muud naasas polnud kui

pisuke leivancotise, siis kütsin tee sügaks
(muud koolimaja küttes muretses veld
osa neist oli juba kohale taodiid) ja
kui pimenes, nikutasin „kresla“ ahju lii-
dele ja keitsin magama, kasutades pea-
alusena leivancotti. Uimisin raskesti
nagu noor inimene ikka. Korraga
ärkan üles õige valjust plaksust, mis
tundus nagu kaika lõhk vastu maja
seina. Oo oli naunis valge. Arvasin, et
külapoised nägid mu koolimaja tule-
kut ning tehtsid mind neljaviluks eh-
matada. Tirisin „kresla“ akna kohalt too-
muke, et mind poleks võimalik läbi akna
näha ja keitsin uuesti puhkama. Maga-
sin rahulicuilt hommiku valgeri.

Lõitsin siis tagasi Tallinna vanemate
koju. Seal varjasin oma raamatuvõsed
pesu ja riided kooku, vanemaol andsid
ühe lanakese paar tooli, voodilobudiku,

mõned sööginõud; isa ostis uhiuue samo-
vari ja seletas, et niisugune riist on kõi-
davajalik siis, kui juhtuvad ülemused
tulema, sest venelased armastavad sa-
movarist teed juna (olid ju tolleajased
rahvavõõrlike inspektorid venelased).
Nii kogunes praami kuni palju! Vane-
mad aitasid kogu selle „suure varan-
duse“ raudteejaama toimetada ja paga-
si anda. Ta pistis veel natuke teeraha
ke põksu. Mida ta hing veel tahab!
Nii läks vanemate õnnitluste ja õnnis-
tuste saatel sõit Püüsi perre lehti.
Seel oli mul üks talumees Põllist ko-
basega vastas, kes pidi mu valid kohale
toimetama.

Kui jaamast ära sõitsime, oli juba
videvits. Varsti jõudis kätte kättprime õo.
Pimedust suurendas veel asjaolu, et taevas
läks ülemine paksu pilve ja tõusis äike,

mille sarnast olen elus ainult 2 korda
läbi elanud. Nõutse maad enne Var-
di vallamaja lõi väikse paremat vett
tee ääres põllul olevasse kivisse. Kõik
kohutav närgatus. Hobune kargas aeste
vahel pusti ja pistis siis tuhatrielje kihu-
tama. Pärast ime kombel ei läinud
me kraavi ega juhtunud muud õn-
netust. Küllap vist sellepärast, et hobuse
peremees oli juba selmiste kõnnkärgatus-
te tõttu valvel ja hoidis alati ohje pin-
gul. Kui jõudsin kohale, oli looduse mä-
ratsemine juba vaibunud.

Nii algas minu iseseisev elu kohutava
äikese, väikude ja kõnnkärgatuste saatel.
Esimene ebameeldivus tehes mind juba tei-
sel päeval pärast kohale jõudmist. Ma
peelnud ennast uues kodus veel sissegi-
seada jõudnud, kui vara hommikul
ilmus üks külamees ja palus mind kui
koolmaistrit lest ristime. See tuli mulle

igatahes ootamatusena. Olin küll varem kuulnud, et maa koolmeistrid peavad lapsi ristima, kuid minu õpetajaks ettevalmistamise õppeasutuses polnud niisugustest ajadest juttugi. Pealegi ei olnud vaimulike kohustuste täitmine minu ilmavaatega kooskõlas; sellega te gelgu pastoriid ja köstriid. Ütlesin mehele muidugi ära, vahandasin emast nooruse ja vilumatusega. Mees oli esialgu äärmiselt üllatatud minu niisugusest vastusest, pärast koguni ägestus, et mis koolmeister see sihuke on, kes ei tule last ristima. Selliseid lasteristijaks kutsujaid näis lähema aja jooksul veel 2-3 meest, siis kadus see komme ära. Arvatavasti levis külas kuuldes, et sellest mehest niisugusena töös asja ei saa.

Algas õppetöö. Lapsi ilmus 30 ümber. Tuli töötada 3 jaoskonnaga korraga. Tööd kogendas asjaolu, et vastavalt talleasjak

tavale, mis oli tegelikult luteri kiriku pas-
torite nõue, pidi lastele juba kodus õpeteta-
ma lugemine kätte, vähemalt Trükitäh-
tede Tundmine ja koostu veerimine. Selle
nõude täitmist kontrollisid pastoriol,
kutsudes eelkooliealised lapsed 2 kuni
3 korda enne kuuli minekut kirikukants-
list väljakuulutatud päevadel ja rah-
tadesse enese ette n.n. katsumisele. Seal
siis lasnis pastor lapsi lugeda ja veerida.
Vastavalt oskustele ringiti lastele kas mõ-
ni pühapildike või väimuliku siruga zar-
maturcne; kes ei osanud, jäeti ilma. Viima-
ne võte toimis muudugi vanemate virgu-
tamisega, püüdnudades nende auakmuse.
Käisin ise poisikesena nümmoodi 2 korda
koheliku pastori ees. Peale lugemisoskuse
küüsi teisel katsumisel ka viit peatimaci
(xuteri katekismus). Selle nõude tõttu oska-
sid lapsed kuuli tulekul juba kuidagi lu-
gada, enamik tundis isegi kirjatahti.

Sellepärast sai juba alguses kasutada
niisugust töövõtet, et kui õpetaja töö-
tas ühe jasskonnaga, siis teistel oli
kirjalik töö. Kes I jasskonnas ei tund-
nud kirjatähti, siis seda juhendas
mõni samuti I jass. õpilane, kel kir-
jatähed olid selged. Larnase töö-
võti juures tekitab aga tohutu hulga
vihne, mida õpetajal tuleb peele
tunde järel vaadata. Endiseaeg-
sete vihvlitahvlite kasutamisest
ma loobusin kohe. Kui ehk teisiti,
~~see~~ töö kuidagi laabus. Rahutust
tekitab aga asjasu, et naaberwoo-
lide õpetajad rääkisid, et tuleb
pastori juurde minna ennast tut-
vustama ja temalt kirjikulauade
nimestiku saama, mis talve jaoks
peab lastele kätte õpetama. Meie kool
kuulus Nissi kihelkonna piiridesse. Kuid
samasest asjast meie õpetajakutsel ettevel-

mistamisel ei räägitud. Seal oli juttu ainult noolide inspektorist. Oegu kuidas on, aga kord kui linnas käisin, mõtlesin, et astun pealegi pastori poole sisse (kirik ja pastoraat olid tee ääres); saab näha kuulda, mida te räägib. Põng tuli linnast nii peale lõunat. Vastuvõtt oli kaunis jahe. Pastor andis mõista, et oleksin pida nud varem tema juurde ilmuma. Andis siis kirikulaulude nimestiku, milles oli 25 uut koraali + vanade endistel aastatel õpitud laulude kordamine, ja käsis endale ära kirjutada. Julgesin tähendada, et koraale äraõppimiseks on ikkagi palju, sest ilmalikse laule on ka vaja õpetada. See märkus ajas pastori päris marru; millena neid ilmalikse laule! ? Sattusime ägedasse vaidlusse, milles mõlemad jäime oma seisukohtadele. Siis ma istusin toolile (viimast mulle ei parak tud), et igas juhuses koraalide nimestiku ära kirjutada. Samal ajal koputati uksele

ja sisse astus üks naaberkooli õpetaja M. Niid. rabas mind alandlikkus, millega nimetatud õpetaja esines pastori ees: kummardus oli vööni. Pastor oli ka omalt poolt päris laibe. Kõik kirjutas anda soovitusel ja nõuanded võeti vastu heerskiiduga. Koraalinimestik oli tal muudugi käes. Vahapeal olin mine jõudnud selle ka ära kirjutada. Hakkasime siis koos juurdetulejaga ära minema. jällegi viimase poolt alandlikud kummardused ja käesuudlemised. Tsesus selle eest anti koolmeister M-le üks õun (õun oli seina ääres seiser püür suu land täis), kuna mind jäeti ilma. M-e orjalik käitumine jättis mulle nii rõhuva mulje, et ma teda kunagi ei külastanud ega temaga mingit kontakti ei pidanud, olgugi et olime ühes vallas ametis.

Aeg läks edasi. Lõin tihedamad suhted kohaliku vallavirijuga juurin

soniga, Pajana õpetaja Thomsoniga ja
 Ohukatsu õp. Lepaga. Õp. Thomsonil oli
 lauluring, kus õpiti peamiselt kiriku-
 laule, millega esineti kirikus suurema-
 tel pühadel. Kewis üles mõte, kas
 mitte ei tuleks korraldada ka ilma-
 linke üritusi, nagu seda Tehansee roh-
 kem arenenud kihelkondades; luma,
 näiteroos, näitering. Kuhu aga võiks
 tulla õppimiseks? Koolimajas seda
 teha ei julgetud: rahva usklikkuse ja
 vanameelse Nissi pastori vastuseismi-
 se pärast. Siis lubas vallavõimkond sel-
 lers rõhata vallamaja: polevat ju val-
 lamajas, usulisi koosolekuid peetud
 ege muid usuga seotud asju aetud;
 ka pastoril polevat senini vallamajega
 mingit tegemist olnud. Pajana Thomson
 lubas oma laulukooris tasapisi ka ilma-
 linke laule õpetama hakata. Alustasi-
 megi siis värkame inimesi näiteringi.

See õnnestus, peamiselt vallakirjutaja
Juuriksoni abiga. Leidus entusiast-
kes käisid harjutustel 6-8 km kau-
guselt, nagu: Karuna peretütar Heim-
berg ja Ohukatu kooliõpetaja Lepp. Kuu-
käimine toimus tavaliselt laupäeviti.

Olgu tähendatud, et seltskondlik, ku-
oli siin murgas süiski juba varem idu-
sid ajanud, Kihelkonna keskkuses Nõis,
kuhu siit oli km 18-20, tegutses karska-
reselts. Ka Põllis oli omaaegne koolmeis-
ter Kuljus asutanud pasunakoori, kuid
see kandis rohkem usulist laadi. Kuljus
käinud lapsi ristimas, pidanud koo-
limajas palvetunde ja pasunakoorilus-
tanud süs oma mänguga neid usulisi
koosviikimisi. Hiljem asunud Kuljus
naaberkihelkonda paremapalgalisele
koolmeistrikohtale. Kuljuse järel tulnu-
vat Põlli noored, nagu mulle öeldi, pois-
neseohtu mehed, kes naevalt koolitööga
hakkama saanud, rääkimata muust tööst.

Kui jäanuvadki pesunakoori töö soiku
 Liski surveti, kui Kuljus elavat oma ko-
 dus (toma talu asus Põlli koolimajast
 mõne km kaugusel), näivat mehed
 vahete-vehel tema juures pesunamän-
 gu harjutamas. Minul kahjuks ei ol-
 nud age kõige vähematoi muusikalist
 annet, nii et mina ei saanud, nii
 kurb kui see ka ei olnud, seda tööd jät-
 kate, mis muidugi parimuses suurepä-
 raseid võimalusi rahva vaimseks aren-
 damiseks. Mängisin küll orelit ja viiu-
 lit, kuid seda tegin rohkem pimesi ko-
 lades kui muusikalisest vaistust. Peale-
 gi olin ma tollal alles poisikesekohtu noor-
 mees, 20. aastane, kellel puudusid igas-
 gused kogemused isetegervuslikus töös.
 Õppeasutuses õpetati küll metoodikat, la-
 ti anda praetiliselt Tunde, aga kuidas täis-
 kasvanutega kohelda, kuidas ja mis tööd
 elanikkonnaga teha, sellest ei lausunud keegi
 sõnagi.

Nõnda oli elu üks külg. Teine külg oli aga sellest erinev. See kuulus hoopis teise maailma. Kui koolitöö oli alanud, hakkas koolivanem L., kellest oli juttu juba eespool, ääri-veeri mööda rääkima, et koolimajas tuleks ka palvetunde korraldada. Need jutud muutusid järjest pealekäivamateks, rahvas tahtvat. Viimaks seletasin, et olen alles noor (20.a.), ei ole kogemusi palvetundide pidamisega, temal enesel aga on selline aastatepikkune praktika sellepärast olemas sobivam, kui ta ise neid palvetunde peab. Ja oli sellega nõus kuid soovis, et ma nimetatud tundidel orelit mängisin. Leppisime nõnda kokku. Kõik algasid koolimajas igal laupäeval õhtusel palvetunnid. Mõõdukas mõni nädal, kui koolivanem jälle hakkas täendama, et koolmeister peaks ise isegi ka mõne pehetunni pidama, rahvas tahtvat seda kangesti. No mõtlesin siis, et ega ta mul türa külgist ei võta, võiks ühe või paar pidada;

ega inimestele niisuguse nooruri nagu
mina ettelugemine ikkagi ei meeldi ja
küllap jääb asi edaspidi iseenesest soiku.
Vastasin, et edaspidi võib ehk ka ja
koolivanem oma järjekordsel „lugemi-
sel“ andiski teada, et järgmisel laupäe-
vel „leeb“ meie uus koolmeister, ilma
et oleksime oma vahel ajas koonu leppinud.

Tuli järgmine laupäev. Süda põrkus
seas, et kuidas niid läheb. Rahvast tuli
koonu märksa rohkem kui tavaliselt. Võt-
sin ühe puüllisalmi, rahjuss ei mäleta
enam — niisuguse, ja tegin selle alusel
palvetunni protseduuri läbi. Millel
on aga järgmine „lugemine“, selle jätsin
ütlemata. Seal täuseb koolivanem kantlis-
se, peab omalt poolt veel ühe palve ja tea-
tab rahulicuilt, et järgmisel laupäeval
on jälle lugemine mida peab koolmeister.
Läh sulle pirukas! Siin rahva ees vastu

vaidlema hakata - seda ma ei pidanud
 sündsa. Oma mõttes arvasin, et ega järg-
 misel ^{koos} tulejaid enam nii palju ei ole; tä-
 na oli neid uudishimu pärast rohkem. Ja
 kui kuulajaid on vähe, siis on hea ära
 ütelda. Koolivanemale aga kinnitasin,
 et kolmandal laupäeval ma enam ei
 "ole", lugesin ise kui tahab. Mida sa hing,
 aga kostad. Väljakuulutatud ajaks ilmus
 rahvast palju. Kuulajad ei mehtunud
 kangeltri võie klassituppa. Klassi üles
 jäeti lahti, koridor oli inimesi täis; neid oli
 isegi akende taga. Sellega oli minu loetus
 täiesti murjunud.

Küüd hakkas koolivanem seda roh-
 kem peale käima, et peaksin Cugemisi. Ei saa-
 nud enam millegagi põhjendada oma äraüt-
 lemist. Kiisama loobuda, oli tolleaegsetes olu-
 des ju raske; selle tagajärg võinuks olla
 kahe kaotus või Kogumi poliitilisest vastaru-
 sest ilmajäämine, sest reaktiivse tõe tõel

aegadel kõvasti pead. Mõtlesin ja mõtlesin, et mida teha. Olin juba kohaline progressiivsete vaadetega inimestega tuttavaks saanud. Need seletasid, et inimesi tulnuvat minu „lugumisele“ sellepärast nii palju, et mu ettekannete erinevad Taneliste palvevendade igavetest jütlustest mõtte värskuse ja ka uudisusega. Seal tõusis mulle mõte pähe, et kui katsuda õige puruvanamoelises stiilis rääkida, mis tasejärjed siis oleksid. Leidsin noolima- ja mõningate väheste vanaaegsete võimaliku sisuga raamatute hulgas ühe õige vana Stahli-aegses õigekirjas jütluseraamatu. Autorit tal vististi polenud nimetatud ei mäleta enam. Sealt leidsin ühe õige soolase ja põrgutule ähvardusega vürtsitatud jütluse jütluse „Soodoma ja Komorra hirmsast ära hävitamisest“. Mõtlesin, et kannan õige selle ette, ehk see mõjub. Kõustusin siis noolivanemaga, kes jätkas muudugi igal laupäeval oma palvetunde,

et sel ja sel laupäeval "leen" mina. Trimesi oli jälle murdu koonu tulnud. Nägin ja-
 ka lugemise ajal, et kuulajate näod veni-
 sid pikaks. Peale "tundi" päris isegi kooli-
 vanem, et mis raamat see oli, kust ma
 ette lugesin. Andsin talle raamatu.
 Ega midagi, jutluseraamat mis jutluse-
 raamat, mitte mõni uueaegne, vaid ko-
 guni vanaaegne. Selle peale ei lausu-
 nud koolivanem musta ega valget jät-
 tis jumalaga ja lüks. Edaspidistest lu-
 gemistest ei sõnagi. Progressiivsete vaa-
 detega mees aga ütles: "No sa lüksid in-
 ka liiale oma asjaga." Neidsamu mõt-
 teid kuulsin hiljem mitmeigi mehe käest.
 Kõim said nähtavasti aru, et ma olin mee-
 lega nüisuguse pala valinud. Olgu kui-
 das on, aga mina saavutasin oma sihi.
 Edaspidi ei manguvad koolivanem enam
 millalgi, et ma peaksin palvetundidel lugema.

Kaebamisteks ei saanud ka põhjust olla, sest raamat oli nii tšensori kui ka konsistooriumi poolt lubatud.

Ei tahaks märkimata jätta ka, üht, võib olla, edasiandmiseks mitte just sündsat kuid isikagi natuke talleegset elu valgustavat asjaolu. Minu "lugemiste" ajal märkasid koke, et esimesed pinnide read on okupeeritud noorte neidude poolt, kes teraselt vahtisid ja vahel seirava ka itsitasid. Pean ütleva, et mul just erilist nõrkust õrnema poole vastu ei olnud ja tundsin ennast nende seltsis kohmetuna. Küla nooremate pool käimist ehk ehakäimist, nagu ma seda mõnedelt noortelt õpetajatelt olin kuulnud, ma ei harrastanud. Noorte tütarde isad kutsusid mind esialgu tihti oma poole kulla. Ma ei läinud. Harkorven kostma jutud, et mis mees see on, kes

tiidrumatega tegemist ei tee. Märksa
hiljem, kui juba käisin näitemängu-
de proovidel, leidsin ühel hommikul
koolimaja jalgräara külast paketi-
lehe vammalvärssides lüüetusega, mil-
les pilgati mind, et ma jooksuat ainult
saksinate ja kantsvärsside järel, aga
harilikke taluinimesi ja nende tüt-
reid ei panevat tähelegi, olguigi et
need olevat palju rohkem väärt kui
untsakad. Ma ei teinud niisuguse
vammalvärssi leidmisest välgagi ja
sellega asi vaibus. Se vahtlustasin värsside
sepitsemises üht ligidast peret, kus
oli noor tütar ja kuhu mind sege-
desti valla kutsuti. Mina olin ga-
ru "uimane", et ei avaldanud min-
git vastutulelikkust.

Harakas liginema kevad. Oli
juba veele, et pastor näib roole

katsumas (s.o. revideerimas). Ühel päeval saatisni saan koolimaja ukse ette. Seelt ronis välja küssi pastor Bruhns. Kohtumine oli külm ja ametlik. Ta läks koke klassi ja hakkas lapsi küsima: kas te jätustada piiblitlugusid, küsis 5 peatükki, nende seletusi ja piiblisalme. Murelegi ootamatult vastasid lapsed hästi. Pastori nägu hakkas inka lahkema ^{ja lahkema} minema. Viimaseks laskis lapsi koos koraali laulda. Ma mängisin orelil. Siis küsis, et kas te häältele ka oskavad laulda. Laulsime nõndagi. Pastor sattus päris lõbusasse tuju ja soovitas koguni lapsed sel päeval koju lasta. Kui olime vaheresei jäänud, ütles ta, et lapsed teadsid hästi, eriti piiblitlugusid, aga kehahäälne laul polnud suurem asi. Teadsin seda isegi, sest ma pole ju põrmugi laulnud. Siis seletas ta, et ma olenet noor inimene, ei tundvat veel elu ega inimesi. Siin ligidal, Karmel.

elavat üks väga kardetar ja hädasõht-
 lin mees, kelle eest tuleb kõvasti hoiduda
 ja temaga mitte sõprust soetada (Selle
 mehega ma just kõige rohkem sõbrusta-
 singi). See mees levitavat hädasõhtlike
 ideid. Veel saani astudes ja jumalaga
 jättes hoiatas ta selle mehe eest ja pani
 südamele temaga mitte tegemist teha. Kir-
 sugune revideerimise lõpp oli mulle pä-
 ris üllatusena. Mäletan, kui ise alles alg-
 kooli jõmpsikas olin, kuidas lapsed piib-
 liluguolega hädas olid. Katenismuses
 olid lood enam vähem lühikesed ja need
 jäid rauidagi pähe, aga piibllilood olid
 ju maailmatu pikad ja neid ei suudetud
 pähe õppida. Opetaja võttis neid ka kui
 pühi asju ja mõngil viisil ei aidanud
 nende meespidamist lastel kergendada.
 Minu isa aga rääkis mulle kodus, et ära
 piinagi neid pähe õppida; sa võta neid
 samuti nagu muinasjutte; viimaseid sa ju

tahad kuulata ja nad jäävad sulle meelde. Sa kuulad ju heameelega lugusid, kuidas Taevataat maailma lõi ja Vanemuine keeli keetis. Eks piibli ilmaloomine ja Adama ja Eeva lugu ole nüüsimad ilusad jutud. Sest saadik ei teinud mulle piibli lugude meelepidamine enam peavalu ja oskasin neid alati ilusasti jutustada. Eks ma siis õpetajana jutustanud lastele samuti huvitavas vormis ja lood jäid neile täiesti kergesti meelde.

Vahepeal olime juba näiteringi moodustanud, vallamajas isegi ühe peoõhtu-kese näitemängu, ilmelisvõtte laulude ja dramatisatsioonidega korreldanud. Ka voolimängimisest poolvõimema palvetundidel olin vabanenud. Ükskord ütlesin voolivõimlemale, et järgmisel laupäeval ma ei saa jääda mängima, sest pean sel õhtul kodust ära minema. Kui oligi edaspidi:

koolivanem hakkas koolimajas palvetundi pida-
dama, kuna mina läksin vallamajja näi-
temängu harjutusele. Nüüd tuli tehtmine
teha peokene ka koolimajas. Õpetajate rin-
gis loeti seda väga riskantseks ettevõtteks:
inimesed vaatavad ju koolimajale nagu
palvemajale, nagu pühale kohale; kussa siin
siis pidusid pead ja veel tantsid, — see on ju
pühaduse teotamine! Mina mõtlesin, et pole
ju kussi seaduses keelatud koolimajas laste-
pidude pidamine ja tantsimine; mis nad
mulle iska teevad, kui võtan siidame rin-
du ja korreldan kevadel koolitöö lõpupeo.
Nõnda tegingi. Mõned naaberõpetajad toeta-
sid mind ja esitasid oma poolt ka mõned
pelad, peamiselt laulud ja muusika. Mina
õpetasin lastele näidendi, mis kipärast on sel-
le nimi mul ununenud. Peo lõpus pidi ole-
ma „jalaväerutus“. Kii ka sindisid. Sellega
oli Põlli koolimaja esimene kool Kõnni kihelkonnas,
kus peeti igal aastal ühe päeva pidu ja tantsiti.

Ja heldus! Milline torm läks
 nüüd Talli noorukonna vanemate elä-
 nise seas lahti. Meie koolimaja on
 reostatud! Seal on tantsitud! See
 on ju jumala ees lausa patt! Ei nüüd
 või me oma lapsi enne kooli saata,
 kui kiviõpetaja on koolimaja
 uuesti sisse õnnistanud. Kooremad
 inimesed olid muidugi kas erapoo-
 letud või sehtusid nutesse üritus-
 tesse heatahtlikult. Mina ütlesin,
 et kui pastor leiab, et seadus on riku-
 tud, siis tulgu pealegi ja õnnistagu
 koolimaja teist korda. Et pidu toimus
 õppetöö lõpul (see oli aprillikuu kesk-
 ja tolle aja tarade kohaselt oli kooli-
 õpetaja suvel vaba, siis sõitsin varsti
 puhkusele (Tallinna vanemate kodu) ja
 ei tea, mis toimus kohaliku rahva kül-
 gas suve jooksul.

Ja veel üks „pahategu“: Naaberkoolide õpetajad väärivad, et kevadel, esimesel pühapäeval pärast ametlikku koolitöö lõppu tuleb III aasta õpilastel, s.o. valla-kooli lõpetajail, minna kirikusse ja peele jumalateenistust ilmuda pastori ette „katsele“, kas siis otsustab, kas õpilased on väärt valla-kooli lõputunnistust saama. Mina pärima, et kuidas lapsed kaugetest koolidest, kui vanematel hobust ei ole, kirikusse pääsevad (Põllist mäiters, oli nm 18), kas vald annab küüt-hobused sõiduks. Tain vastusena, et valla poolt ei anta mingit küüti. Igauks koolitsegu ise, kuidas nohale saab. Mina seletasin, et kui vald küüti ei anna, siis mina oma lapsi kirikusse katsele ei vii. Kevadel enne koolitöö lõppu andiski koolivanem pastori korralduse, et sel ja sel pühapäeval ilmugu koolid kirikusse katsele. Küüt jäi muidugi saamata ja

mina oma kooliga ka kirikusse ja katseli minemata. Pärast raulsin, et pastor Bruhns oluivat täis viha, et jäin minemata, ja manitsenuvat jutluse ajal rahvast, et ilm on hukka minemas, kui leidub sääraseid jumalavastastuid koolmeisterid, kes oma koolilapsi kirikusse ei vii. Kui siis olin mina jällegi esimene vastuhakkaja Nissi kihelkonnas, sest olin ainuke, kes oma lapsed oli viimata jätnud. Järgmisel 1909. a. kevadel jäenuvat juba mitmed koolid ilmumata (mind siis enam Põllis ei olnud.).

Mis puutub kohalikesse elanikesse, siis võib nende eluviiside kohta, välja arvatud suur vagatsemine, criti vanemate inimeste hulgas, anda päris kiitva hinnangu. Mina ei kohanud seal 1½ talve joonsul ühtegi purjus inimest, ka ei olnud kuuldagi vargusi ega tülitsemisi. Usuline hulgas valitses aga, minu

tähelepanemise järgi, suur silmanirjalikkus. Ligemas külasises oli kokkaks 5 talu nendest 2. talu peremehed olid palverennad - lugijad, juba eespool nimetatud koolivanem L. ja veel üks peremees V. Viimane oli eriti kuulus ümberkaudsetes kihelkondades, kus ta sageli käis „külarosti“ viimas, nagu nimetati kaugele tulnud lugijate esinemisi palvetundidel. Enne olnud ta ka oma valles suures aus ja ülesvõetud lugija, minu ajal oli aga tema „täht“ langenud ja ta ligemas ümbruskonnas enam ei esinenud. Põhjus oli järgmine. Tulid mulle kooli esimest aastat 2 tütarlast. Üks neist oli sellesama lugija V. tütar seaduslikust abielust; teine tütarlaps, paar kuud esimesest noorem, vallasema laps. Kurjad need rääkisid mulle, et see on ka lugija V. tütar; kohus mõistnud V-le isegi kasvatusraha maksta; sest saadid ta ei julgenud enam koduvallas lugemisi pidada. Mis mul

sellest oli; lapsed on lapsed ja mõlemad kor-
 relinud nii õppimises kui käitumises. Läks
 mõni aeg mööda ja ühel päeval tuleb noo-
 rema tütarlapse ema minu juurde, käbelin,
 silmad pisarais, ja palub, kas ta tohiks
 minu poole nõursõimusega pöörduda.
 Lubesin seda. Ja siis jutustas ema, et tal on
 raske last kooli saata, talle riideid mu-
 retseda, koolitarbeid osta; kohus mõist-
 nuvat küll isale (eelpool nimetatud V) kas-
 vatusraha mansta, esimesed kaks kolm
 aastat olevat ta seda teinud, kuid siis jät-
 nud mansmata ja nüüd polevat ta te-
 ma näest juba aastaid nopinatki saanud.
 Andsin nõu: lapse isa, Eugia V, musti koh-
 tuse kaevata ja nõnda talt kasvatusraha
 mansmist nii tulevikus kui ka endise man-
 smata jäänud osa väljamansmist koos
 protsentidega. Arutasin tal soovitada ka vas-
 tava avaldise. Ja mida te arvate! Mees laskis
 asja kohtuse minna. Kohus otsustaski nii,
 nagu ma oletasin.

Minu koolivanem pidas "lugemisi" peale koolimaja ka oma talus. Esialgu ma viibisin kutsu peale ka neis palvetundides. Seal käis ka külanostitoojaid-lugijaid naugemalt. Tavaliselt oli siis peale lugemisi ja palvetamisi ka sööming. Seal ma nägin kuulsin, milliseid kahemõttelisi jutte need usklikud palvevannad omavahel veeretasi.

Leidus ümbruskonnas muidugi ka teistsuguste veadetega inimesi, aga neid oli vähe. Käiters oli koolimajast km 2½ Karuka talu. Selle peremees oli 1905. aasta "rahutuste" ajal üks ärasamaid rahva "ässitajaid", kes tsaari karistussalvade nuhtlemisest pääsis selle tõttu, et põgenes Soome. Hiljem, kui rahutuste ja karistuste tuhing mööda läks, tuli ta tagasi oma talu. See oligi see mees, kellega ma

Kõige rohkem sõbrustasin ja kelle cest mind Nissi pastor nii kangesti hoiatas, nagu kellest oli juttu eespool.

Suurse nurga iseärasustest, mis minule kui Viljandimaalt pärit olevale mehele eriti silma puutus, oli saunade puudumine elamine rehetubades (kambrid olid enamikus rohkem sahvri või aida asemel) ja kõrged lãved. Kui tuli tahtmine sauna minna ja avaldasin peremeestele vastavat soovi, siis õeldi, et ma võivat ju oma kõrgis sama hästi pesta kui neil rehetubades. Siiski koordineja vastas üle tee oleva poe kaupmees (tal oli omal ka talu, umbes üks km koordinejast) rääkis, et temal olevat päris saun, seal sees aga elavet üks vana inimene ja et teda mitte liiga palju tulitada, siis tegevad nad sauna harva. Ükskord teatati mulle, et saun on kãetud ja tulgu ma ka vihtlema. Lõõsingi. Oli pisine pugerim, mille ühes nurgas lõõsutas

laktise kerisega ahni Lava polnud. Selle
aset täitis ahjupealne, kuhu keriserviide-
le olid leotud hõõveldatud saelanad.
Pronisin üles ahju peale ja istusin vasta-
velt õpetustele väinusele pingivisele.
Aga kuidas sa, vaene hing, seal pused või
vihklad: iga veetile, mis vihast või
enesest maha nõrgus, vajus laudade va-
helt tulistele keriserviidele ja tuli sealt
tagasi kuuma auruks, põletades word
ühte kehaosa word teist; tõmbad ühe ja-
la auru eest ära, samas kühvetab te
teist, nihutad natuke vasemale poole is-
tuma, kui tulistab sul paremat poolt ja
ümberpöördukt. Aga nok, et pererahva
külalislaknast mitte solvata, judisin ik-
ka natuke nihelda ja pisut ka pesta.
Ja kui siis ahjult alla laskusin, olin
nõgene kui tont. Kust see nõgi tuli-
ei tee. Aruan, et harjumatusel riivasin
vist vihaga seinu või lae, kust siis see tahm

tuuligi. All oli muldporand. See muutus
mahalangenud vee mõjul lausa poriseks.
Huhh, sa vaenur, siis astud, kuidas sa rüe-
tud ja kängitsed! Oli, mis ta niind oli,
aga igatahes kodus pidin enese üle pe-
rema. Otsustasin Tallinnamaa sauna
mitte enam kunagi minna. Hiljem,
kui juba Hullamaal elasin ja teise
õpetajaga saunast jutt tekkis, selatas
ja ütles ta mulle, et siin ühel eide-
kesel on väga kena saun, sinna võib
julgesti minna. Mõtlesin, et ehk ongi
siin asi parem, ja läksin kutsujaga kaa-
se. Lugu oli aga üldjoontes samane mis
jutustatud. See jäigi mul viimaseks por-
raks, kus ma Lääne-Eesti „maasaunas“
olen näinud.

Laste kohta võib ütelda, et need olid
erksa ja vastuvõtliku loomuga, väga taip-
likud, kuid müstikasse kalduvad. Kõik
lap viimane asjaolu on selitatav vane-
mate ja ümbruskonna mõjuga. Oligi Tõl-

li kogukond täis muistendeid ja vana-
 aja mälestusi. Keolimajast umbes poole km
 kaugusel asus muistse eesti linnuse Varbo-
 le linnamägi selgesti märgatava ring-
 valliga ja osalt ka vallinraavi jää-
 nustega. Siinsamas ligidal Põlli mäise
 viivast teest vasemal (Varbola jäi parema-
 le) laiuisid kruusaangud, mida rahvas
 kutsus luuaukudeks ja kus ääriti pida-
 murat luud tantsima (eriti sääreluud), ve-
 rist vahtu välja ajama ja keeblikult ümi-
 sema „umbluu, umbluu!“ Kantsi ja luu-
 aukude vahel just Põlli mäise mineva
 tee ääres kõrgus hüglasuur rändrahn,
 ehk nimetusega: ohvirinivi. Kantsist um-
 bes kilomeetri kaugusel Karuva talu vii-
 va külarohke tee ~~te~~ kaldal suure kuu-
 all mustendas „rahaauk“, mille kohta ju-
 tustati, et kui sealt täiskuu ajal neja-
 päeva õhtul südaööl toore kadana-
 kepiaga mööda minna, siis tulevat aegasti

vastu suur must emis vahus lõugu lasku-
tades ja kui hakata emist selle toore ka-
derarepiga ajama, siis minevat ta ees ku-
ni rahaaukuni, tongivat kärsaga maad
ja nadurvat ära. Kui sealt tongitud ko-
hest naevata, saavat rahapaja kätte ku-
gu põhjas oligi urgitsemise jälgi; sealt
oli vist naevatudki, sest ega ta muudu
nii sügav poleks olnud. Koolimajast loo-
de pool Sirgu vesiveski poole viivast tee-
kerest vasemal oli väikene lagendik, kus
nõiad ^{pidid} neljapäeva õhtuti koos käima ja
vihklema, sõites ratsa lumavartel. Neid
lugusid jutustasid mulle nii vanad
inimesed kui ka koolilapsed. Luulsin
kõik need kohad läbi nii päeval kui
öösel igasuguste ilmadega ja püüdsin
leidu põhjusi, mis ajendasid inimesi loo-
ma sarnaseid jutte. Arvan, et osaliselt
leidsingi lahenduse, sest ilmastiku tip-
gimused annavad looduse vormidele

ja häälitustele nii optiliselt kui akustiliselt harilikust erinevaid, sagedasti veidraid kujuisid, eriti tihedate udu-de ja tormide ajal. Kui siis veel juur-de lisada lihtsa inimese kirm teadmatu ja tundmatu ees, siis pole midagi imestada kõige fantastilisemate lugude tekkimises.

Lord juhtuski naljatas lugu. Minu-le räägiti, et mõisa lapsed kohtu-
vat valletust tegema. Tahtsin isiklikult kontrollida, kuidas kaebusega lood on. Ühel päeval, nii pea kui tunnid lõppesid, läksin jalamaid suure rutuga koolimaja taga-
se kaudu välja, ronisin üle tara karjamaa vösa ja joonisin mööda metsa eelpool ni-
metatud suure ohviruugi taha, mis moodus-
tas ~~tah~~ metsapeale pisut längru olles nagu
mingisuguse koopasolise lohu. Seal oli
hästi näha nii ühele kui teisele poole teed,
varsti tuligi trobikond lapsi vilades ja nä-
ratsedes kuid midagi erilist pake tegemata.
Läksin lapsed rivist mööda minna, hüp-

pasin kähku maanteele ja ütlesin, et miks
 te nii kähatsete, kas varemalt ei saa.
 Lapsed vaatasid tagasi, jahmusid ja pist-
 sid korraga ülepea aale joorma. Minule
 tuli see täiesti ootamatult, sest joor näis
 mulle mingi põgenemisena. Jäin reset
 teed arusaamatuses seisma. Hulga maad
 jooksnud, jäid lapsed seisma ja omavahel
 midagi rääkima, mida - ei kuulnud, sest
 vahemaa oli niivõrd suur. Viimaks hakkasid
 nad püüamisi minna poole niiskuma,
 kõige ees kupja poeg, koolis vallatuim pois,
 midagi ~~teadust~~ Footsi Taolist O. Gutsu „Ke-
 vadeist“. Tulevad ja seisatavad, jälle tu-
 levad ja seisatavad, jäävad nõu pida-
 ma, haaravad siis maast kivid ja kupja
 poeg hüüab valju häälega: „Tule, kurat!“
 – „Ah või sa mul veel niimoodi räägid!“
 hüüan mina vastu ja hakkan nende
 poole minema. Kus niid lapsed nagu
 käskluse peale „ümberpöörd“ ja kodu po-
 le liduma kuni kadusid tee väänarul met-

sa taha. Läksin veel tükk maad edasi.
Ei rippu ega kõpu enam kuulda, laps-
sed kadunud. Tulin koju ja rääkisin
loost emale, kes parajasti minu juures kü-
las oli. Tulime otsusele, et siin pidi
laste silmis midagi salapärast ole-
ma, aga mida, kuidas seda teada saa-
da. Leppisime kokku, et mina ei tee
juhtumusest midagi välja, ema aga piiri-
ab lastega vesteldes ääri-veeri mööda tea-
da saada nende arvamist. Emal oli las-
tigi juke enne kontant loodud. Ega
polnudki vaja mingit pinna jutlemist.
Järgmisel päeval, nii kui lapsed ema
nägid, kohe pajatama, et „Meie nägi-
me eile vaimu!“ Ema teeb imestanud näo
ja pärima: „Kus? Kuidas?“ Lapsed kohe
seletama, et nii pea kui nad suurest
kivist mööda saanud, kohe hüüdnud
neile selja tagant hääl, et „Ollis te varjute!“

ja kui nad imbee pöörnud, olnudki vaim
nende selja taga. Ema küsitlema, et mis mo-
di see vaim välja nägi. Lapsed polevat
kohe tahtnud ütelda, aga pikema jutu jä-
relle seletanud, et päris meie õpetaja moo-
di. Ema rääkima, et see võis ju õpetaja
ise olla. Lapsed polevat tahtnud kuidagi
uskuda, sest see polevat võimalis: nemad
asunuvat kohe peale tunni lõppemist ro-
dutele ja õpetaja ei võinuvat kuidagi
nendest ette jõuda. Ema ütles, et ta pole-
vatki saanud lapsi uskuma panna teis-
se. Kolm neli päeva hiljem tegin lastega
tunnis juttu vaimudest ja väitsin, et neid
ei ole. „Kuidas ei ole, kui me ise olime
vaimu näinud! On vaimu!“ hüüatasid
nad. Hulus tükk tööd, pinni seletusi ja tõen-
deid, enne kui lapsed hakkasid uskuma
et neist nähtud olend oli inna tõepoolest
õpetaja, mina ise, aga mitte mõni vaim.

Üldse oli Varbola kantsi lähem ümbrus
koht, kust pimedas möödumist, veel rohkem

läbivõimist välditi, eriti nartsid seal liiguda
 naised. Pole ka imestada, sest minge kord
 kottpimedal sügisööl Varbola kantsile ja siis
 te kuulite alles häält, mis teil jundinad ajab
 üle selja. Siin kostab riinsumist ja riis-
 namist, raginat, kärimat ja hammaste kiris-
 tamist, seal klaasirüürit, prassumist ja
 paanumist, tumedat haledat nagu surma-
 eelset hoigamist, siis nagu velu narijatamist;
 vahete vahel seerka heliseb ka mõni õrn nagu
 flöödist puhutud make heli, sealsamas aga ka
 kub õõkulli õudne huilgamine. Kirjeldada
 kõiki neid häält on raske, peab neid ise kuul-
 ma. Kõige huvitavamad on need helid pa-
 raja resomise tunnega. Suure tunnega on
 mühin ja kohin liiga tugev ja rüüritud he-
 lid sulavad ühtselt üldiselt müra. Oma-
 päraseid lüüritisi läbielamusi saab vaik-
 setel öödel. Jalutad metsas. Kõin on vaik-
 ne, korraga kostab õrn make vile viiruk,
 mõne aja pärast hetkeline viirukatus, siis väi-
 kene naging ja kõin on jälle vaikne. Sei-
 satad ja kuulatad. Äkki rõõkeb õõkulli
 läbilõikav „uh-huu!“ ja jälle vaikus, vaikus.

Tunneb tunne, et mets elab, nagu vestlennid ja signaliseerimisid inimestele nägematud olendid, kord rahulikud, anuvad, kord sõjakad, vihale äritatud.

Millega seletada neid omapäraseid hääli? Varbola kants asub kõrgendikul, ümbruskonnast märnse kõrgemal. Temal ümber ringi kasvab (igatahes tol ajal kasvas) mets, lääne pool peamiselt männid, ida pool aga leidub ka Tammi, haabu ja teisi lehtpuid. Mets kantsi vahetus läheduses oli hõredaks raimitud. Järelejäetud puud olid kõrged, sihvavad, alt oksatest lagedad nagu inna suures metsas kasvanud puud ja selle tõttu nõrkusid tugevasti, isegi vähese tuulega. Hõinudes puude kroonid ja oksad puutusid kokku, hõõrduisid inimeste vastu ja tekitasid sellega nõrksugu kummalisi hääli. Päeval, kui mitte teadlikult kuulama, ei jää, ei pane neid helisid tähele. Või kui kuuladki mõnda kriusumist, siis on nagu ise enesest mäistetar, et seda tekitavad kokkupuu-

vad oksad. Ebausklik inimene ei anna aga taimuvast enesele aru, fantaasia suurendab veel muljaid ja ongi, et lund hoigavad ja nõiad tantsivad ning vihtlevad. Armastasin seal metsas öösiti kõndida ja kuulata omapäraselt saladusliku looduse sümfoonia

Laste taibumuse tõestamiseks ei saa jätta esile toomata ühte juhtumit. Suvel võttesin Tallinnas Adila õpetaja Lehega. Otsustasime tutvuda inimeste koolimajadega ja teha selles jalgsi metr. Alustasime Riisiperast minu juurde, et sealt siis tema poole edasi minna. Põllist Adilasse mööda tolleaegseid korralikke teid tulnuks tohutu ring. Kui pääses Põlli mõisast otse Ohuleppa, kust algab siltutatud tee, saaks märksa otsem. Põlli ja Ohulepa vahel oli aga siis äärmiselt pehme soo, mida läbis veel aja. Kuidas saada sellest üle? Räägiti et kesk suvel pidavat inna väikest jalgrada mööda pääsena Põllist Ohuleppa. See rajanevane algavat mõisas ühe maja tagant. Lääsimegi. Nimetatud maja juures

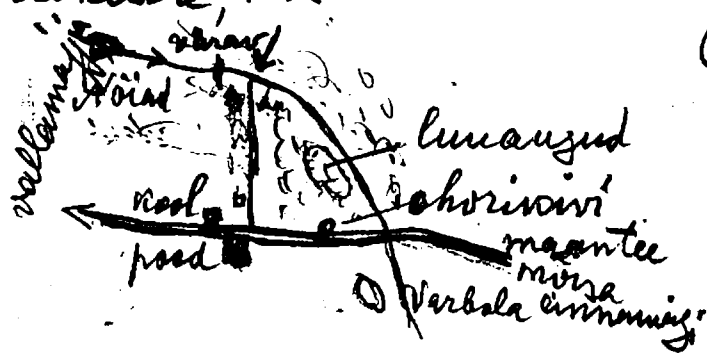
oli kas vähest umbes 7-8-aastast tütarlast.
 Kuusime nendelt, et kas see jalgrada viib üle
 soo Ohuleppa. Laim vastuseks: „Viib küll aga
 soos lähel tee 2 karru; te minge paremat karru
 mööda“. Seda paremat karru rõhutasid nad mitu
 korda. Kui olime juba veidike maad edasi
 läinud, hüüab üks tütarlastest tagant järel: „Är-
 ge te mitte paremat karru mööda minge, vaid
 hoidke ikka paremale poole!“ Edasi liikudes
 arutasime omavahel, et miks lapsed nii kange-
 ti rõhutasid paremat nätt hoidmist. Alles
 kui olime veer sood ja üle minemas ojust mööda
 viletsaid lagunenud sillakase jäänuseid, taip-
 sime laste teejuhatuse õiget väärtust. Vanad
 inimesed üksi ei hoiatanud jalgraja hargne-
 misest vaid seletasid, et teerada lähel otse
 üle soo Ohuleppa. Eda rada hargnes nii, et
 mõlema karru kohta võis ütelda, et ta lähel
 otse edasi.

Et sarnane tee hargnemine võib Tõesti pea-
 taalekut tekitada, kogesin aastaid hiljem,
 olles ametis Kullamaal. Lõitsime 1913. a kevad-

mul jägisoos õpetaja Jüri Kustaluga jälg-
ratastel Lätimaale. Kaarti meil ei olnud.
Teerüüdad olid tollal karuldased. Sõitsime
kohelikelt elanikeelt saadud juhiste järgi.
Suund oli Galatsi jõesundmest Lemselu
(Limbaži) linna. Katriona kihelkonnas
kuski ristteedel juhutati meid jälle, et sõit-
ke seda ja seda teed mööda otse edasi. Ees
suis sõidame. Korraga ihes suures kuuse-
metsas tee hargneb nii, et mõlemad lähe-
vad otse edasi. Kumba karu mööda sõita?
Ligidal pole inimese hingegi. Ei jäänud
muud üle kui istuda maha ja oodata
möödujaid. Kui me siis istusimegi oma
minutit pearkümmend või rohkemgi kui
tuli möödasõitja, kes lahendas asja.

Üldse juhtus mul siin Põlli kandis
kummalisi läbielamusi, mida oodasid
pole enam ette tulnud. Toon näiteid.
Kui ma esimest korda enne valimisi val-
lamajast külaraheteid ja redut mööda, nagu

õeldi otsenat teed, koelimaajja tulim, siis oli mul
ja teijukina kaks kohalikku elaniku ja
ma ei pannud võini teeväänakuid tähe-
le. Järgmisel korral kui ma ühesinda ot-
serada mööda Pälli hakkasin minema, läks
vallamajas juba tublisti sidevirkus ja mul
tuli tee lõpposa minna täitsa pimedas. Siis
kui läksin ma õigesti ilma ühegi vipe-
seta kohale. Siis oli aga minu imestus,
kui ma peale selle lausa päeva ajal läksin
koelimaajast vallamajja, see tähendab: el-
mistele näivudele vastassuunas ja avas-
tasin, et koelimeja juurest minev teekene
umbes pool km raugusel suubus peaaegu
täisnurga all tihedas kuušemetsas teisele
teekesele, mis tuli Varbola linnamäe poolt

(umbes nii nagu
skeemil näitab
pool) pealegi veel
tihedasse kuuše-

tihnikusse, ilma et mul aimu olnuks tee
 ärapööramisest. Hiljem tulime vord Ohu-
 kotsu õpetaja Lepaga mitte väga pime-
 del ööl vellamajast näitemängu proo-
 vilt. Ma avaldasin talle kahtlust
 kas leiame minu tee otsa üles. Tema üt-
 les: „Ära muretse. Mina olen põline koha-
 lik elanik ja tunnen siin iga teekest.“
 Jäingi tema peale lootma. Läheme, lähe-
 me ja korraga olime luuamuse juu-
 res, tähendas: tulime tee otsast mööda.
 Järgmisel korral tulime jälle kahakesi
 ja sama lugu. Tei otsa ei leidnud. Kolman-
 dal korral tulime ilusal kuival ööl.
 Minu kahtluse peale ütles Tepp: „Kõni-
 me 2. korda juhuslikult ei leidnud siis
 täna juba enam mööda ei lähe.“ Kahu-
 kesaja pärast mets hakkab kõrenema ja ma
 tähendan, ~~ja ma tähendan~~, et olemegi vist
 mööda tulnud. Tema vastu: „Ei või olla!“

Läheme veel põrmukene ja olemegi jälle
lunastuste juures. Kuid on ka tema näes
kord imestada. Keljandal korral rohe pä-
rast värvast läbiminekut kanname iga
pöösa ja kuuse järel vaatama, kas mitte
ei keera teed, ja siis leidsume ta. Hiljem
enam kordagi teest möödaminekut
ei juhtunud, olgu nii pime kui Tahes.

Teisest omapärasest nähtest jutustan edas-
pidi Põllist leksmise loas.

Kuid veel üks veider sündmus. Läh-
ken ühel sügiskülmisel öhtul nii kella 19⁰⁰
päeva vallamajja. Möödum nõidade viht-
lemise legendidest ja jõuan noore metsa-
semale. Äkki vaatan: ees vasemal just
tee ääres seisab keegi mees, suur malakas
näes. Jään seisma. Mees ees seisab ka ja
just nagu vaatab kedagi. Mõtlen, keda
ta peaks vaatama, ega ometi mind, mul
pole ju kellegagi siin mingit tüli olnud.
Kähtus on aga nii loomulik, et eolasi min-
na ei julge. Siis huvitab, et mis mees see

näisugune on ja keda tema valvab. Hip-
pan teelt kõrvale ja lähen võssa kavat-
susega küllida mehele selja tagant
ligi. Teen seda nii tase kui vähegi
võimalik. Laan mehele selja taha
ja mis osutub: tee ääres kasvab noor
kuusk (mees), mille üks inimese öla
kõrgusel olev oks on teistest pikem
ja sirutunud tee poole (mehe käsi) ja
selle otsa kohal kasvab noor lepp (ma-
lakasmehe käes). Lähen jälle teele
ja vaatan eemalt: tee mis tahes,
mees seisab tee ääres ja malakas käes.
Kui moonitab pimedus asju ja annab
toitu fantaasiale.

Kord ühel keskööl tulen inimese sa-
ma teed mööda vallamehest. Üübin süga-
vas mõtiskelus seel toimunud vaidluse
üle. Olen parajasti nõidade tantsula-
gendinust üle minemas. Ümberringi vai-
kus, tihe pimeus, udu ja lumi. Järsku
mu es rõõmukustar perin. Kõikmin

tõsiselt ja tardusin paigale. Osutus, et suur põldpiüide kari, kes oli omale teekesse nõrval õõnorteri sisse seadnud, jähmus omarorda minu ootamatust ilmumisest ja kargas nagu käsrluse peale lendu. Vaat sulle siis nõidade tants!

Möödus suvi ja jõudis kätte uus (1990%) < õppeaasta. Kartuse ja põnevusega läksin koolimajja tööd alustama. Kas on koolimaja vahepeal ülesti õnnistatud? Mida teeb pastor? Kas ta on koolide inspektorile minu peale vaevanud? Kuudas suhtub minusse rahvas? Kas ta saadab lapsi kooli? Need olid küsimused, mis keerlesid peas. Lapsi tuli aga kooli endiselt. Triimastes, kellega punitusin kokku, polnud märgata mingit vaenukirrust, ainult koolivanem oli surmtõine ja sõnakehv. Lõitsin linna inspektori jutule. Põlli kool allus tol ajal Tallinna I jaoskonna rahvakoolide

inspektorile. Inspektoriks oli tol korral eestlane Jürgens. See võttis mu vastu lehesti, soovitas teha rahva hulgas kultuuritööd, korraldada rahvale teaduslikke loenguid "udupiltide" näitamisega projektisoonlaterna abil, lubas oma poolt kaasa aidata ja ka pille muretseda. Projektisoonlaterna võivat kannida peosissetulekutest. Kiriku ja pastori vahekorrast aga ei leusunud sõnakastri. Ka mina ei teinud sellest juttu. Kiisugune suhtumine julgustas mind ja ma asusin suurema innuga tegutsema rahvaraalgustöö alal. Pastori jutule ma enam ei läinud. Koolimaja polnud ka muesti õnnistatud. Koolivanem ei pöördunud enam korraga minu poole ettepanekuga, et ma esineksin palvetundidel ettelugijana või orolimängijana. Haraksime jällegi näitemängu proovidel väime,

laulu harjutama, ettenannetes valmistuma.
Ka koosteti lüps häireteta harilikku rada.
Küll aga juhtus minule tänini arusa-
matu ja seletamatu lugu. Olime va-
na-aasta õhtul vallamajas näitemän-
gu harjutamas. Ligines kesköö tund,
sellega ka uus aasta. Vanasti oli moes
uueaasta õhtul askeeldada tuleviku
ennustamisega. Eks siis vallamaja
kohtusaali poodiumil näis näitemän-
gu proov, sellest tegevusest vabad ini-
mesed aga tegelesid „tuleviku“ga. Nad
kirjutasid terve rea sedelikesi väga
mitmesuguste soovidega tuleviku kohta.
Siis keerati need ühesuurused paberike-
sed rulli, asetati kellegi kübarasse, ra-
putati segamini ja lasti siis koosviibi-
jaid „tulevikku“ võtta. Seda tehti 3 kor-
da järgimööda. Esimesel korral tuli
mulle sedeline sõnadega „Uus koht“,

teisel korral „Saad raha“, kolmandal korral „Uus koht, saad raha, pea kinni!“ Ma pole kunagi olnud ebavõimeline ega pole seda ka tänapäevani, ka mu vanemad pole seda olnud, kuid et kolmel korral tulid ühemõttelise sisuga sedelid, see pani mind koduteel mõtlema. Lõpuks ma polnud astunud mingisuguseid samme uue koha saamiseks. Kolmandal päeval lähen vallamajja posti järgi ja seal saan koolide inspektorilt ametliku kirja, milles seisab, et olen määratud 1. jaanuarist 1909. a. Kattentarki (Kammermannskasse) 2-kl. ministeeriumi kooli õpetajaks koos juhataja kohustetäitmisega ja palutakse viibimata sõita kohale. Vaat sulle siis „uus koht“ ja „saad raha“. Põlli vallakoolis oli mul valla poolt kuupalgaks 12 rubla raha ja maa mille rendiks arvati 3 rubla kuus, nüüsis 15 rubla kuus; ministeeriumi koolis oli aga õpetaja peeln 30 rubla plus juhato.

mise eest 5 rubla, korraku 35 rubla kuus.
Sellega palga tõus korraga üle 2 korda.

Aga kus on Kattentarki ministeeriumi koos? Sellest pole aimugi. Ka vallakirjutaja ega vallamajas olevad mehed keegi ei teadnud sellist kohta. Kirjutaja kannas siis tuhmina „Cnpabornux“-us ja leidis, et on 2 Kattentarki: üks on Virumaal Haljala kihelkonnas ja teine Läänemaal Kullamaa kihelkonnas. Missugusesse Kattentarki siis mina olen määratud? Arutame, et meie kuulume Tallinna I rajooni inspektorile ja asume Tallinnast lõuna-edela pool, Kullamaa asub ka edela pool. Viru-Nigula aga on Tallinnast ida pool, järelikult ei võiks Viru-Nigula Kattentark alluda Tallinna I rajooni inspektorile, küll aga Kullamaa. Kui siis otsustasin sõita Kullamaale. Seal osutuski, et vaimne vallas Päril vallakool oli muudetud 2-ks. ministeeriumikooliks ja Päril saatsakeelne, samuti ka venekeelne nimi on „Kattentark“. Olingi sattunud õigele kohale.

Olgu märgitud, et selle nimega oli hiljemgi segadusi. 2½ aastat pärast antud juhtumit saan inspektorilt kirja, et uuesti ^{õpetajaks} on meile määratud Tartu õpetajate seminari kasvandik Aas. Õppetöö hakkas peale, aga Jaan Aasi pole kuskil. Läks mitu päeva mööda. Kavatsesin juba inspektorile kirjutama hakata (sest telefoni tollal polnud) et uus õpetaja pole ikka veel ilmunud, kui koolimaja ette veeres postitööl oodetuga. Osutus, et Aas oli õigel ajal sõitnud Viru-Nigula Kattentarki (enti veeles Aaspere). Seal aldi röömutatud, et neile on ootamatult määratud uus õpetaja juurde (sest Aas esitas inspektori kirja, kus oli selgelt märgitud, et ta on määratud õpetajaks Kattentarki 2-kl. min. kooli). Mis siis muud kui töö jaotatud ära ja Aas töötanud seal mõned päevad. Siis aga hakatud kahtlema, et mis ajast neil uus inspektor ja uus rajoon on. Järeleuurimisel avastatud eksitus ja selgunud

et on olemas veel teine Kattentax Kullamaal ja Aanal ei jäänudki muud üle kui sõita Kullamaa „Kattentaxi“. Vaat siis, milliseid viirusi võib tekitada asjale, kui paigakondade rahvapärane ja ametlik nimi pole üks ja sama.

Mind väeti Väinonel hästi vastu. Valla vanem Toop andis kohe järgmisel päeval 2 kuuühikust kolimiseks. Öhtuks jõudsin Põlli. Ööbisime ja teisel päeval kolid peale ja Turi poole. Nõnda siis jõudsin hädavaevelt õigeks ajaks kohale: järgmisel päeval algas õppetöö peale talvise koolivaheajaga. (7. jaan.)

Koolimaja oli vana hoone, madal ja pimedavõitu nagu enamik selleaegseid valdakoole. Rahvas kutsus teda ka Agasilla Koolimajaks. Internaatki nagu Põlliski kooli juures ei olnud; kõik õpilased läksid peale tunde koju. Õppevahendeid peale klassitahvli ja vana oreli mitte mingisuguseid. Et maal just äsja muudeti mi-

ministeeriumikooliks, siis oli kroonu poolt
kõrge toetust õppevahendite muretsemiseks.
Samuti oli vallale antud kenarene
summa uue koolimaja ehitamiseks.
Ehitus algas kiirde peale. Uus maja
hüstitati Lillale, endisest Päril valla-
koolist vilomeetri 3 eemale suurt Jal-
sim-Pisti-Virtsu maantee äärde arves-
tusega, et suurem kool saaks rohkem
elavama lüüsluse keskele. Maja ehitati
niidugi, nagu tol ajal oli viisiks, pal-
kest. Koolitöö jätkus endiste vallakooli
õpilastega. Neid oli umbes 25 tükk, enam-
ses poisid. Õpilased olid vaimustatud, et just
nendel oli õnn saada uue kõrgema kooli
õpilaseks ja töötasid sellepärast
väga usinasti. Et keegi oleks oma ülesanded
tegemata jätnud, seda ei tulnud ette. Samuti
polnud ka põhjuseid puudumisi. Vanemad ko-
gumi hädaldasid, et vahel oleks last väga vähe
koja jätta, aga kus lapsed selle vastu ei või

ega ei saa, sest muudu jäävat teistest maha. Laste niisugune suhtumine tööse tegi õpetajale aina rõõmu ja innustas teda ka koolsale ja pingsale tööle.

Seltskondlikule elule ei olnud esmalt mahti mõelda, sest uue kooli sisustamine ja ehitamine ning õpetajate ülevõimimine uutele meetoditele ja programmile võttis kõik mu energia endale. Esialgu piirdusin tutvumise ja naaberkoolide õpetajatega. Muist umbes paar km-t oli Livi kool, kus õpetajaks oli Johannes Kirkmann, kes järgmisel aastal läks Kaurassisse Paestti asundusse Punasele Lagodale õpetajaks; hiljem kodanliku Eesti ajal oli ta Tallinna-Kõmmel õpetajaks, alles vahetult enne nimeks võtnud Murumets. Muu seas, sellest nimest unistas ta juba Livil, alles veendunud, et vene vägilane

Ilja Murmeto oli soomesugu rahvusest. Seda täendavat tema seletuse järgi ka esinimi Ilja, sest ta ju asus oma nägilase teele tõesti liiga hilja (kuni 30-aastani oli jalutu ja lebas ahju peal). 5-6 km kaugusel asus Udroma pool, kus tegutses Ernst Veidermann (hiljem Veiderma) ja tema isa Jaan Veidermann, kes ajalehtedes kirjutas Lääne jaagu nime all. Siis 4-5 km. kaugusel oli greenaeiguse abinoolis õp. Väli. Sillal oli sama usu 1-klasiline kihelkonnakool, kus õpetas salmilaulja (kõster) V., kes aga varsti sealt lahkus. Tema asemele tuli Päril. Teisena salmilauljaks oli Malein, kellest hiljem kujunes energiline seltskonnategelane. Üldnimetatud isirud moodustasid pärast poole Kullamaa kihelkonna Cönnapoolse ose isetegervustate põhikõnniku. Preestrina tegutses Kullamaal Hippner, luteri kiriku pastorina aga Brasche,

Tallinna kuulsama pastori Bräse
 poeg. Tema, samuti ka köster Tobia-
 sega ma ei pidanud vajalikuks kontak-
 ti astuda, sest rahva jutu järgi olid
 nemad ägedad ministeeriumikooli
 vastased. Teisera, ei olnud kunigi meeldiv
 perspektiiv taganuse raudu pastori
 juurde minna, sest eesurvest koolmeist-
 reid juke jutule ei võetud. Pealegi ole-
 vat Bräse rahva jutu järgi 1905/6. aas-
 tate rahutuste ajal karistuseks peditsoo-
 nile esitanud nehtlus-aluste isirute in-
 menirja, mille alusel siis inimesi karis-
 tatud; kas antud Lihulas ihunnehtlust
 või lastud koguni maha. Minu oma
 pärastine naine jutustas, kuidas maha-
 lastud (karistus toimunud talvel) aetud ma-
 dadesse auru ja loharalt naetud mul-
 laga; Tema ise olevat näinud, kui-
 das sest kinni aetud august ulatunud

välja mõni näsi või jalg. Sugulased pärast naristussalga lahkumist naevanud laibad ules ja matnud kalmistule.

Minul ei kujunenud läbikäimist ka endise Pärn valla kooli õpetaja Karl Seithaliga, kes nüüd oli saanud naabruse Jõgisoo valla kirjutajaks. Teda ei jätud ministeeriumikooli õpetajaks, sest tal polnud vastavat kutset. Ja vast selle ajaolu tõttu ta muutus ministeeriumikooli vastaseks, isiklikult ka minu vastaseks, nagu oleksin mina tema kohalt lahti kangutanud. Ilma olin aga sellest siinist täitsa puhas, sest nagu eelpool oli juttustatud, polnud mul käesoleva kooli olemasolust enne aimugi ega ei olnud ka inspektorile avaldanud soovi saada uut kohta.

Üldse olid ministeeriumikooli asutamise vastu klerikaalsed ja konservatiivsed

ringkonnad pastori ja köstriga eesotsas, sa-
muti ka kirikumeelsed valla valimehed,
muu seas endine Türi koolivanem. Arvan,
et ma ei teinud hästi, et ei läinud ennast
esitama tollele samale koolivanemale kui
uus õpetaja. Mõtlesin, et ministriumikoos-
lil pole enam valla poolt koolivanemat et-
te nähtud. Seda niind küll, aga valla mees-
tele oleks see vast kangesti meeldinud,
kui ma nende „esindajale“ oleksin tähelepa-
nu osutanud. Aga noh, noor inimene on
tark tagant järele. Vastuoleksu põhjendu-
sena toodi esile asjaolu, et min-koolid asuta-
takse venestamise sihiga: uue keele ja re-
ne usu levitamiseks. Seal juures kas unu-
tati või meele ei tehetud arvestada, et ri-
metatud koolide õpperaavad olid märksa
suuremad ja põhjalikumad kui vallakooli-
des, õppeaeg oli sama pikk kui tänapäe-
valgi, neis koolis valitses vabam vaim, õp-
pejõududeks määrati ainult kutsega koge-
nenumad inimesed (telleaegse mäiste järgi

oli vaevas, et nad ei olnud valla volikogu poolt valitud, vaid inspektori poolt määratud. Teisene suureks plussiks oli minikoolidel, et nad olid vabad luteri usu pastori vanameelsuse mõju alt ja sellega kasvatus neis polnud nii orjalik-klerikaalne kui vallakoolides, mis märksa soodustas rahva progressiivset arenemist. Sellega oli minikoolide asutamine inimgi progressi avaldus.

Esimene kokkupuutega vastasrindes algas pastor Braschest. Tugu oli järgmine. Kas mõnisi lõpul või aprilli algul, ei mäleta hästi; aranes äkki klassitua nro (oli parajasti vene keele tund) ja sisse astus härrasmoodi mees, kes ennast esitles Hullamaa pastor Braschena. Tema tulnukat kooli katsuma. No mis siis, katsuma, siis katsegu. Oli ju tol ajal pastritel õigus revideerida koolides usuõpetust. Pastor hakkab õpilasi küsima, küsib, pärib ja pinnib. Möödub tund, teine. Juhin tähele-

pannu sellele, et lapsi on vaja vahetundi lasta, kuid pastor sellele ei reageeri. Jõuab kätte tundide lõpetamise ja laste kojuminekuaeg, aga pastor ei lase neid vahetundigi, veel vähem siis koju. Mina võtsin kätte ja lahkusin viimars klassist oma tuppa, jättes pastori omapead klassi. Mõne aja pärast tuli pastor mulle järele ja võite arvata, mis siis lahti läks. Lapsed ei tea seda, lapsed ei tea teist. Ega minagi polnud pea peale kurnunud; jätisin ta tähelepanu tema poolt ositatud liialdatud nõudmistele, sest tegemist on eni algu veel vallakooli õpilastega aga mitte kõrgema astme kooliga, mis kujuneb välja alles edaspidi; teiseks: lapsed väsisid ära, sest neile ei antud vahetunde ja küsitlus venis üle normaalse koolitöö aja; kolmandaks: ministriumikoolina tegutses kool ainult II poolaastast alates. Lahkusime äärmiselt ebahäbraliselt.

Jäin mõtlema, mida teha, sest vaevalt jäts pastor ülemusele minu peale kaaluma. Jõudsin järeldusele, et mul tuleb esimesel sellest juhtumist koolide inspektorile teatada. Järgmisel päeval kirjutasingi inspektorile ettekanne, et sel ja sel päeval sel kellaajal, mil just parajasti vene keele tund oli, ilmus Kullamaa pastor kooli revideerima; revideerimine kestis nii ja nii mitu tundi ilma vahetageadeta ja õpilasi peeti kinni isegi üle tunniplaanis ettenähtud aja. Lisasin juurde küsimuse, kas on pastoril õigus kasutada teiste õppeainete tunde usinõpetuse revideerimiseks, ja palusin mulle sellest teatada. Võib olla, et polnud minu poolt ilus rõhutada, et just vene keele tund läks lühiks, aga nii see mul seeord välja kuulus. Mõne aja pärast

sain inspektorilt vastuse, et vaimulikel on õigus revideerida usuõpetuse tase seisukorda ainult usuõpetuse tundides, mitte mingil juhul Teistes tundides. Juurde oli kirjutatud märkus, et sellest on teatatud ka Hüllamaa pastoreile. Et viimane teaks, millal on koalis usuõpetuse tunnid, tuleb talle igal õppeaastal, algul, saata teadaanne sellest mis päevadel ja kellaaegadel on koalis nimetatud aine tunnid. Kui lõppes vahetum seerord minule üpris soodsalt.

Kuidas võib mulgeda maal pois-
mehust koolmeistri elu, sellers mõnad pil-
dinesed. Päril (Agasilla) vallas kool oli
võrdlemisi kaunis insinüus kohas (ümber-
ringi oli määravõitu lapin, kus kevadeti
lõusutas mustturhat ääbirut, suviti aga sa-
tandasid mustsõstra marja kobarad). Li-
gemate taludeni tuli km-i ümber. Ligem
poed paiknes 3-4 km kaugusel. Sellepärast

oli toidu hankimisega raskesti, criti leiva ja piima suhtes. Mõtlesin siis et mil-
 leks näie mööda küle leiba otsimas,
 kas ei võiks ise teha. Oli ju koolimajas
 leivaküpsetamise ahi olemas. Mäleta-
 sin lapsepõlvest, kuidas ema leiba tegi.
 Tavaliselt küpsetati korraga 4 pätsi
 see on ahjutäis, millest jätkus nädalaks
 või kauemakski. Eks ma siis ostsin enese-
 le ka mõne puuda jahu, muretsesin vas-
 tava astja, leivalabida, ahjulüüsa ja
 muud vajalikud atribuudid. Ühel päe-
 val paningi siis astjasse natuke vett
 ja jahu ja segasin segamini. Juuretis-
 karku, mida ema ikka juurde lisis,
 mul esialgu ei olnud. Lootsin, et kül-
 lap õhus ehk leidub vastavaid baktereid.
 Kolmandal või neljandal päeval (täp-
 selt ei mäleta, hankaski juuretis vääri-
 ma nagu veie. Ega muud kui tainast

sõtkuma. Püüdsid aga teadmised ja kogemused, kui paraks see tainas teha. Tainas kerkis käärimise tõttu ilusasti. Kütsin ahju ja muudkui leibu ahju panema. Aga oh häda! Tainas oli vahemaal ~~suudagi~~ liiga pehme (vedelaks) läinud, ei saanud suidagi pätsi vormida: vägisi tahtis labidal laiali valguda. Kõ ega's ometi tehtud tööd või maha visata. Püüdsin siis ahvikiirusega pätsi valmis veelida: peoga pliu! ühelt poolt, pläu! teiselt poolt ja ahju. Mõtlesin, et kui nad nüüd ahjus kokku valguvad, kuidas ma neid siis kätte saan. Lohutasin end aga sellega, et ahi on kuum ja võib alla, tõmbub enne kooruse peale, kui järgmise pätsi ahju saab. Nii oligi. Kokku lüütmist esines äige vähe ja küpsenud pätsid sain võrdlemisi kergesti ahjust kätte. Leib oma kaunis hea maitse ja seisis kaua pehme. Kui tegin järgmise leivateo, siis juuretismakuse oli juba celmisest korvast alles ja käärimine algas normaalselt teisel päeval; sõtkumisel lisasin jahu rohkem, nii et tainas oli päris parus. Nüüd

ilmus aga teine häda: kui hakkasin pätsi ah-
ju panema, siis oli tainas nii kõva, et murra-
sõrmed kas või poolerks, kui türi nätte saad.
Selle eest oli aga pätsi hea voolida. Mõtlesin,
et nüüd tuleb vist leiba süüa nagu purpuru
aga imelikul viisil polnudki asi nii hull.
Leib ikka kõvavõitu oli, aga päris hea mait-
sega. Kui kolmandal korral leiba tegin
siis õnnestus töö kõigiti hästi. Sest ajast oligi
leivaküpsetamise amet selge, edaspidi mil-
lengi enam viperusi ei juhtunud ja leivad
tulid suurepärased.

Teine näide. Koolimaja ümber võsas kas-
veska kukerpuid, mille noored lehed on mõ-
nusad süüa nende hapu maitse pärast. Mõtle-
sin, et obliivad on nüsama hapud ja nendest
kõrgetarase suppi, mis ei võiks sada teha ku-
kerpuid lehtedest. Keetsingi ja asusin sööma
kõrgis lahtise arna all. Supil polnud mi-
nu viga midagi, aga natuke lüga hapu oli.
Parajasti tuli arna taha vallavaene Triidix,
kes elas süüamas ligidal valla vaestemajas

(vaestemajaks oli endine vana valla koolimaja; minnaegne koolimaja oli juba vana, kuid see maja oli veel vanem). Tema käis sageli minu pool vestlemas. Oli huvitatav jutustamisest. Temalt sain siinsest elust-olust ja loodusest mitmesugust informatsiooni (oli ta ju vana mees ja kohalik elanik. Tema vanem vend töötanud omal ajal ka koolmeistrina). Noh, andsin siis aru peale Temalegi taldrikutäie oma keedetud suppi, ise seletasin, millest ma selle valmistasin. Tema võtab, pistab lusikataie suhu, muretab, muretab ja sülitab viimaks maha, ise ütleb: „Ei mina küll niisugust suppi ei söö!“ Lääh sulle! Valla vaene ei söö, aga koolmeister peab sööma! — mõtlesin endamisi. Et liigsest happelisusest vabaneda, oleksin pidanud lehed enne käki kupaatama.

Koolimaja õues kasvab suur kõrge rohi. Ühel päeval sõidab isa mulle Tallinnast külla. „Miks sa rohtu ära ei niida? Siis oleks ju palju ilusam,“ ütleb isa. Seletan, et ma niita ei oska. Viimati muretsesin aga nii pea kui kavas

nüüma, läheb viinat otsapidi maasse, - ja ei saa
 mudri harrama. Isa uske, et too viinat siia, ma
 õpetan sind nüüma. Laksari siis õpetamiseks
 ja õppimiseks lahti. Küll isa näiteb igatpidi,
 kuides tuleb viinatiga töötada, aga mina ei saa
 ega saa: inna läheb viinati mina maa sisse.
 Viimaks kargab isal hing täis, häirab minu
 käest viinati ja näitab, et sina hoiad viinatit
 inna nõnda ja sellepärast löidki maa sisse,
 kuna tuleb hoida vaata nüü. Ja sellest, et isa
 näitas mulle mu vale võtte, sai mulle asi sel-
 geas ja nüümine oligi rõõm. Intustan seda
 sellepärast, et omal ajal soovis metsodika tun-
 dida inna hoiatati, et kuidagi ei tohi lapsale
 näidata viga: uia ühelüüga nägemisega kinn-
 nitavat see talle mälu ja ta ei saava triek-
 simmusest lahti. Kuid veendusin vastupidi-
 ses: uia näitamine võib mõnikord selgitada
 asja. Seda olen ma hiljem oma soolitoos prak-
 tiliselt mitmel ja mitmel korral näinud, et
 mõnikord lapse poolt tehtud uia näitami-
 ne aitab tal asjast üigesti aru saada ja vast
 loobude.

Minu isikliku elu kohta võiks vast veel
nimetada järgmist. Mu Pävil oleku I kevadtal-
vel ei saanud ma mekki osa võtta, nagu juha
eespool öeldud, ühestki isetegevuslikust üri-
tusest, millised Kullamaal olid palju rohkem
arenenud kui Nissis ja veel pealegi ilmali-
kus suunas. Kui lõppes koolitöö, siis hakkasin
ka selles sfääris ringi vaatama. Naabruses
Jõgisoo koolimajas pidid pühapäeviti olema
laulukoori harjutused õp. Kirmanni (Muurmet-
sa) juhatusel. Läksin ühel ilusal pühapäeva-
pärastlõunal esmamordselt vaatama, kuidas
sinne laulukoori töö kulgeb. Sisenesin väl-
jast otse klassituppa. Seal olid koolipingid
seina äärde hunnikusse tõstetud, nii et taa keske-
le jäi lage ruum. Ükstele vastasseina ääres pi-
kel pingil istusid kohalikul neid ja nai-
sed, muidugi laulukoori liikmed. Vasemal õpe-
taja tuppa mineval uksel oli rühm mehi. Astu-
sin sisse ja teretasin. Vastasolevalt pingilt
tõusis üks neim püsti ja rummardusega võttis
tervituse vastu. Miski pärast hakkasin selle

nüu vastu hvi timma ja teda silmas pidama.
Helme aasta pärast saigi temast minu naine.

Õppeaasta oli möödunud. Tuli valmistuda
järgmiseks (1909/10) uus koolimaja ei saanud
 veel valmis. Kuhu paigutada teine klass?
Endises vallakoolis polnud sellers absoluut-
selt mingit võimalust. Ka ligemas ümbru-
ses polnud kuskil vähegi sobivaid ruume.
Ei jäänud muud üle, kui tuli otsida kau-
gemalt. 4-5 km eemal Risti-Virtsu maantee-
ääres oli Ilue Talu äsja valminud uus eluma-
ja. Juhtisin sellele võimude tähelepanu. Vall-
valitsus saigi peremehe Habermanniga kau-
pa ja see andis 2 tuba kooli kasutada, ühe
klassiks, teise õpetaja korteriks. Sinna paigu-
tasime noorema klassi, kuna vanem jäi Päri-
le, kus oli minu korter. Nii töötasime ühe talve.

Koolide inspektorile soovitasin teiseks
õpetajaks määrata kohaliku õiguse abivoo-
li õpetaja Väli. Inspektor võttis mu soovitu-
se kuulda ja määraski V. ministriumivoo-
li õpetajaks. Hiljem selgus, et sellega ma

tegin vea. Enamini koheliku valla volikogu
liikmeid ei pooldanud sugugi teda. Nad
seletasid, et kui on uus kool, siis olgu ka
õpetajad uued, aga mitte vanad tüntud.
(Küllap osalt vist ka sellepärast, nagu vana
rahva kõnemaänd ütleb, et keegi prohvetti
ole kuulus omal maal). Seda kasutasid min-
dugi minist.-kooli vastased. Vaimustus uue
kooli vastu rahva hulgas jahtus. Ka mi-
na veendusin hiljem, et V. polnud suur töö-
mees, vaid ennemini intrigant. Kuid sellest
pärastpoole. Et uus õpetaja V. oli õiget usku,
siis pidin mina kui luterlane käima Kiele
paar korda nädalas usuõpetust andmas. Käi-
misens läks iganäd oma 2 tundi ära (oli ju
vahemaa 4-5 km). Aga asja heaks sülgens
osutus see, et sai kana värskes õhus olla. En-
nemisuldas kevadel lumi õige vara ära ja
et seda oli olnud üsna rohkesti, siis lainetasid
kõik madalamad alad, keinamaad ja met-
sad, vett täis. Mäletan selgesti kui käisin

küünlapäeval, s.o. 2. veebruaril v.k.j., mil ko-
lides oli pühha, Lillale sealse kihelkonnakooli
õpetajale külla; kell oli umbes 12 päeva päi-
ke paistis itlemata soojalt ja lõõnased lõõri-
tasid imekaunilt taeva all. Kõin legedamad
kohad olid lumest paljad. Ööd olid aga
külmad. Kõnda siis; mis päeval sulas, see öösel
külmus. Sellepärast olid metsad ja heina-
maad õhtuti vett, hommikuvanti jääd täis. Pä-
ri koolimaja ja Hlue talu vahel laiusid ma-
dalad heinamaad ja puistniidud. Parin.
Päri oma kodus uisud alla, sest jää algas
juba koolimaja õues, ja kihutasin müüda es-
kujuliriku siledat jäävälja Hluele tundi and-
ma. Jääranaad tuli alt ära võtta ainult umbes
 $\frac{1}{2}$ km enne sihtkohta jõudmist. Kii kestis see
paar kuud. Toredamat uisusõitu ma pole
elus ei enne ega pärast saanud. Mis on selle
vastu sõit kumtslikul liiväljel, kus pead kee-
rutama isna ühel ja samal ringil! Siin aga
imberringi erinevad pinnad ja pöösad, vehe loo-
dus! Põhce tore jää meelitas ka õpilasi liiglema

ja igapäevast neist piirdis endale muretseda jää-
 ranad, kas ostetud või omatehtud; ka tüdrukud
 läid kaasa, viimaseid oli aga meil õige vähe.
 Kui kujunes, et peale koolitööd oli peaaegu kogu
 klass metsas ühisutamas. Vastigi aga läks asi selle-
 poolest täbaraks, et peale lõunat kogunes jälle nii
 palju vett, et ulatus üle niiskude. Kuid õigel
 külmetus jälle rõis rõvaks, nii et hommikul
 kujunes esmasklassiline liike liivale, võib üt-
 da isegi piiritu, kilomeetrite ulatuses. Mida
 teha!? Atustasime: ühisutama läheme rohe hom-
 mikul, koolitööga aga alustame siis, kui jääle
 sulanud vesi ei võimalda enam ühendamist; se-
 da teeme ainult tingimusel, et rõivaste õppeülesanded
 on korralikult valmistatud. Ja õpilased töötasid
 suurepäraselt. Kui juhtus, et kella 8 asemel
 saime õppetööga alustada alles kella 10, 11 paig-
 su. Ainult ühisõpetuse tundides piirdsime ko-
 hal olla, — mine tea, millal pastor võib kaella
 langeda. Inspiretoriga lootsime harkama
 saada. Aga meil tunnid sellepärast pida-
 mata ei jäänud; kui palju aega hommikul
 hilsem alustasime, nii palju võtsime õhtul juurde.

Nüüd tagant järele imestan, kuidas ma ühegi lapsevanema poolt ei kuulnud selle kohta nurisemist. Küllap vist sellepärast, et lapsed õppisid innuga; näis, et nad olid kooli elust huvitatud. Kuulsin mitugi korda lastevanematelt: „Nüüd õpetatakse Teie koolis ju Rootsis teistmoodi kui senini.“ Võib olla ka sellepärast, et ma püüdsin võimaluste piires vastu tulla vanemate soovidele nende laste õpetamisel ja kasvatamisel vaatamata nende ühiskondlikule positsioonile. Olgu toodud nüisugune näide. Tuli kard minu juurde keegi naine ja kürtis, et tal olewat kodus 14-aastane poiss, kuid koolis ta polewat käinud: ei võetavat, sest ta olewat natuke... noh... puudulik, küll aga tahtvat, et ta vähemalt ühe talvegi koolis käiks ja ka natuke kirjutamist õpi. Oli ilmselge, et nüisugusel juhul tuleb poisiga eraldi töötada, sest ta ei ulatu ju oma teadmistega teiste laste tasemeni. Aga kuidas sa jätad noore inimese kirjaoskamatuks. Ega ta selles ise süüdi pole, et on vähe arenenud ja sauniriku poeg. Käskisin siis ema koos poisiga tulla, et oma silmaga näha, kui

das olukord on. Jah, ega ta kuigi suur asi polnud
aga näis, et ta teistele õpilastele tüli ei tee. Mää-
rasingi päeva, mil ta kooli tuleb, et võimalus
oleks enne koolilastele selgitada olukorda. Se-
letasin lastele, et ilmas on haigusi väga mit-
mesuguseid, nii kehalisi kui vaimseid, ja
need pole oma teha ning sellepärast ei sobi
haiguid põlata ega neid pilgata või mõni-
tada vaid vastupidi — neid tuleb abistada.
Lisasin, et meile tuleb kooli omamoodi haige
noormees. Tuleme siis meiegi noorele inimese-
le appi ja katsume teda parandada ning
õpetada. Ja võetigi kooli perre vastu häire-
teta. Olin kustri lugenud, et suu lahti-
hoidmine mõjub laste vaimsele arenemise-
le taristavalt. Uustulnukal oli aga alati
suu ammuli. Võtsin esimeseks muuks har-
jutada teda läbi nina hingama. Enne muu-
dugi veendusin, et ta seda teha saab. Seleta-
sin poisile nelja silma all, et korralik ini-
mene peab isegi suu kinni, sellepärast õpi-
me kohe alguses hingama läbi nina; pigis-
tagu ta kohe suu kinni, kui ma märkuse teen,
ja hingagu läbi nina. Pidasin teda tunnis koo-

lega silmas. Esialgu tuli kas või iga minu-
tis märkus teha, kuid järjest see vajadus har-
venes ja harvenes ja viimaks saimegi nii kau-
gele, et piiss pidas suu kinni. Ja kas usute või
mitte — see mõjus tõesti hästi: poisid mäoilmel
muutus, lollakuse pitsat hakkas kaduma, piis-
elavnes ja muutus õpetusele vastuvõtlikumaks.
Kevadens sai ta juba lugemisega päris kenas-
ti hakkama, ka kirjutasvi natuke (kui õige-
keelsust arvesse ei võta). Küll olid vanemad
rõõmsad ja tänulicud. Nad seletasid, et ma
olevat poisiga imet teinud, nüüd võivat piiss
julgesti töömehes hakata, igatahes ei satlu-
vat ta enam teiste pilgete alla, et on kirjas-
kannatu. Järgmisel talvel ta enam kooli ei
tulnud. Pean tähendama, et olen edaspidises
töös mitu ja mitu korda tähele pannud, et
laste suulähtehoidmine on vaimsele arenemise-
le suureks pidurdajaks.

Käesoleval õppeaastal tuli ^{kooli} Treivoleerima
koolide inspektor Šumakov. Tema leidis
asjad korrasolevatena. Huvitav on õpe-
taja seisukohast Tema, inspektori, jutt,

mida ta rääkis mulle revideerimisele järgneval arutelul. See tundub nagu anekdootina, kuid mul pole mingit põhjust inspektori jutustuse tõelisuses kahelda, sest ta nimetas konkreetsed valla, kooli ja õpetaja nimed, mida ma siin aga mainimata jätan. Lugu on järgmine. Inspektor saanuvat N valla valitsuselt avaldise, milles olivat seletatud, et N kooli õpetaja N olivat vana mees, ei valdavat vene keelt, nemad aga tahtvat, et nende lapsed õpiksid seda keelt, sellepärast paluvat nad, et vallandataks vana õpetaja ja sellega võimaldataks neile valida uus noor ~~of~~ vene keelt valdaja õpetaja. „Noh, kui asi nii on, siis on olusord väga tõsine, vaja järele uurida,“ ütles inspektor. Ta sõitnuvat kohale ja tulnuvatki talle vastu vana mees, kes esitlenud end õpetajana, ja tõepoolest, nad polevat teineteisest ammu saanud. Ta mõtelnuvat, et asi on nähtavasti innoxi nii, nagu vallavalitsus kaevanud. Suur aga olnuvat tema imestus, kui klassis õpilased saanuvat temast ammu ja tema ka veist.

itki tulnwat tal môte, et wististi on mees
 lasknud kedagi teist vene keelt õpetada. Ja
 küsinawat lastelt: "Kmo bae yruu?" (Kes Teid
 õpetas) — "Yrumeis," vastanawat laps. Tema:
 "Kakõn yrumeis?" Lapsed kõin näidanu-
 wat vanamehe peale ja äelnawat: "Bom
 smom yrumeis yruu kae." (Vaat see õpetaja
 õpetas meid). (Peab meelde tuletama, et tal ajal
 walitses koolides näitlin õpetamiswiis; selle pä-
 rast pole imestada, et lapsed tõesti näita-
 sid õpetaja peale. Sellega olnawat kindel, et
 sama mees õpetas, sest kõin lapsed ei võinu-
 wat ju waletada. Ja inspektor lisas: "Ei se-
 da meest ma süll ei puiduta, las õpetab eda-
 si. Mul ei ole tähtis, kuidas ta õpetab, waid
 tähtis on see, mis tagajärjed on õpetamisel."
 Ja ta vastanawat wallawalitsusele, et käisin
 kooli rewideerimas, leidsin vene keele osku-
 se olevat kõigiti korras ja sellepärast ei
 leia mingit alust serise õpetaja wallanda-
 miseks.

Ha mina olen hiljem oma wanaaegsel
 õppealajuhataja ametisolekul mitu korda näinud,

et kõiks pole kuld, mis hülgab. Mulle meenub
 praegu 2 õpetajat mu Tallinnas tegutsenise ajast.
 Üks õpetaja andis peelt näha suurepäraseid tunde.
 Ta pidas Causa ilukõnet, nii et isegi jäid kuulama
 jum lahti; aga õpilaste teadmised olid viletsad.
 Kuid ta ise oli oma õpilastest vaimustatud;
 ta leidis, et nad teavad toredasti. Kuita kü-
 sis, siis ei jõudnud ta millelgi ära oodata
 õpilase vastuse lõppu, vaid alati vastas ise,
 lisades veel „eks ole nii“ ja viisitas heameele-
 ga tõendas tarra, et just nii. Õpilased nähtaves-
 ta teadsid seda tema nõrka külge ja vastamise
 korral algasid pirkalt ja veritades küsimust kor-
 devate sõnadega. Muudugi ei läbunud õpetaja
 lõppu ära oodata ja vastas ise. Seal kõrval
 oli teine õpetaja, kellest enamus kolleegidest oli
 arvamisel, et ega tema õppeviis inna suurem
 asi pole. Ta lahtisi tunde kritiseeriti kõvasti.
 Minu olin hoopis teisel arvamisel ja püüdsin
 näidata, kuidas ja miks ta oma võtetega saa-
 rentab tagajärge. Ja tagajärjed: kevadel kor-
 ridaletsiuse poelt antud vane keele eksamil ette-
 villuses IV kl. polnud tema klassis ühtegi

põndulironu hindega tööd, kuna ta mahategel-
 vel kriitiseerijal paralleelklassis oli 3-4 pün-
 dulironu. Siit minu järeldus: kõik meetodid,
 olgu ta nii hea kui tehes, si sobi kõikidele
 õpetajatele; igal õpetajal olgu oma mee-
 tod, millega ta saavutab paremaid taga-
 järgi; kindla meetodi pealesundimine on
 väär.

Pastoriga ei jäänud koncupiõrge ka sel
 aastal tulemata. Väimulik ilmus nüüd küll
 juba usuõpetusele määratud tundides, kuid
 peale nimetatud aine korruse ta revideerima
 ka eesti keele oskust. Minule see ei meeldinud
 kuna nagu kooli surumine kirikliku mõju alla.
 Eks ma siis kirjutasin inspektorile, et sel ja sel
 nupäeval käis Kullamaa pastor Brasse koo-
 lis usuõpetust kontrollimas, kuid peale usuõpe-
 tuse revideeris ta ka eesti keelt. Lõpetasin küsi-
 muse: „Kas on pastoril õigus revideerida koolis
 teisi õppeaineid peale usuõpetuse?“ Läks müüda
 õige hulka aega, vist mõni paar kuud, kui sain
 inspektorilt vastuse. Osutus, et inspektor oli
 saatnud asja Riigi õpperingkonna kuratorile

otsustamiseks. Lahendus oli, et pastoril ei ole mingisugust õigust revideerida teisi õppeaineid peale oma konfessiooni usuõpetuse, järelikult ka mitte eesti keelt. Juurde oli lisatud, et see otsus on teada antud ka Kullamaa pastorile vahetult sellest kuupäevast selle ja selle numbril all. Kui siis oli pastor jälle kaotaja.

Sel talvel lülitusin ma ka seltskondlisse ellu. Kullamaal tegutsesid kaunis elavalt mitmed seltsid, nagu: Muusika selts, pasunakooriga, Aladuse selts, raamatukoguga, Põllumeeste selts, Vastastikune Hoiu- ja Laenukassa, Ühisraampluss. Nende juures töötasid võrdlemisi ammugi isetegevusliraud ringid: peale nimetatud pasunakoori ka laulu- ja näiteringid. Need olid koondunud peamiselt kihelkonna keskele ja põhjapoolse ossa. Nende juhtideks olid enam või vähem vikerkaelse meelusega inimesed. Pisi-tasa kerkis mõte: asutada süg. kihelkonna lõunapoolse ossa omaette ringid,

mis oleksid vabad viriõlikust mõjust. Selle mõtte tuumõrreks kujunesid Veidermannid, mina ja Liivi noor õpetaja Uus-Talu, kes oli valitud lakkunud Piirsmanni asemele Jõgisoo valla volikogu poolt. Kii me tegimegi. Suur häda oli ruumidega. Harjutusteks käisime kodus kord ühe kord teise koolimajas, kord mõnes talumajas. Hiljem kujunes selle rühmituse keskuseks uus minist-kooli maja Sillal. Kus aga esineda? Kas leiame poolehoidu rahva hulgas? Otsustasime hakata väikselt peale ja teha esimene „pidu“, nagu siis nimetati näitemängu-, laulu- ja tantsuõhtuid minist-kooli I klassis Hiuel, millena majasomanin Habermann oma nõusoleku andis. Laimegi pidulaa Haapsalu maakannet kreisiülemaalt. Pidulisi tuli üle ooduste rohkesti. Pisine ruum oli viimse võimaluseni inimesi täis ja õhk niisugune, et pane või kirves sinna riputama. Meie esinemine võeti soojalt vastu. Minna

kui regenematu noormees poliitika suhtes
esimesin väljaspool lubatud programmi
piirise kõnega, milles teatasin, et on Texni-
nud uus rühm inimesi, kes tahab ka tule-
vikus pakkuda rahvale meelelahutust. Kor-
raga märganud Ujädnik, et näisugust
funnti peenavas ei ole. Kes seda teeb? See
mees vaja kinni võtta! Seda kuulnud
majaperemees Habermann. Ta rarges
kohe lavale, hoiatas mind tasa ja lisas
valjusti kõinide kuulda, et seda võine tee-
ne oma isamaa hüvaks ja keisri auks.
Annexis tärkas mul mõte ette panna leul-
la ~~ka~~ rüghümn. Habermann kaaras Tar-
tupi, rahvas märkas vist ka midagi, ja
siind kõlas vägev Jumal, keisrit kaitse Sa!
See leevendas asjaolu. Ujädnik jäanud
seisma ja olund olukorrage rahul, nagu pä-
rast ligidalseisjad rääkisid. Edaspidi
püüdsime olla ettevaatlikumad. Algas
lõks hästi. Si tekkis Kullamaale 2 rühmitust:
endine klerikaalne ja uus demokraatlik.

Esimesed käisid käsikäes luteri kooliga ja selle kaudu müüdi pastoriga, teine - kohaline rahakoolide õpetajatega.

Ligines 1910. aasta sügis. Uus koolimaja Põllal sai valmis. See sisaldas 3 suurt klassituba, internaadi jaoks 2 magamistuba ja 2 kööki (poistele ja tüdrukutele eraldi), 3 õpetajakorteri, kooliteenija korteri ja veel ühe väikse ruumi korteri ja klassita vahel, mis pidanuks täitma vahetundidel puhkeruumi ühes-annet. Ülemisel korral oli 2 klassituba vahel ehitatud korrapandav vahesein, mida võis võrdlemisi kergesti ära võtta. Atümnasel juhul moodustus 2 klassist suurem saal, kus võis pidada kontserte.

Kõikisime uude majja. Koolimajas aga polnud veel kaevu. Leppisime vallavalitsusega kokku, et kooliteenija toob õpetajatele vee naabermajadest. Kui ka sündis. Ühel ilusal päeval tuleb aga õpe-

taja V. minu juurde ja kurdab, et koostee-
nija temale vett ei too, tema olevat sama-
sugune õpetaja nagu teisedki. Kutsun
teenija. See seletab, et valla poolt polevat
temale korraldust tehtud V-le vett viia.
Selgitan talle, et vallavalitsusega on korra-
lepitud, et koosteenija toob õpetajale tarvis-
minera vee, et V. on ju ka samuti õpetaja
nagu minagi. Eks siis teenija hakkasvi
ka temale vett viima. V. aga seletanud
hiljem valla meestele, et näe, Liiver tahab
suurt ülemust mängida, et käsutanud
teenija temale vett kandma; Tema, V. on
ise alles noor mees ja oles tulnud veetoo-
misega küllaltki toime.

Paar päeva enne koosteo algust sõides
V. korraga Tallinna, - tal olevat inspektor-
i juurde asja. Järgmisel päeval tuleb
tagasi ja räägib mureda häälega, et meil
koolis tulevat vist suured muudatused,

Küllap tuleb uus juhataja, sest inspektor ütelnud, et see ei lähe, et „православный мажоранка в нагрудном и шомпах-рука” (äigensuline on luterlane alluvuses). Mina olin luterlane ja tema oli äigensuline. Taipasin, et tegelikult ütles tema seda inspektorile. Ta tahtis nähtavasti ise saada juhatajaks. Seda võib järelada asjade edaspidisest käigust. Pakerite järgi olin mina ju juhataja kohustetäitja.

Tolleaegse korme kohaselt õnnistati uued majad vaimuline poelt sisse. Valla-velitsus kui maja ehitaja ja omanik määras koolimaja õnnistamise ühele päevale enne õppetöö algust (ei mäleta enam, mis-ajaks, igathea augusti ja septembriruum vahetusel). Oli kutsutud nii luteri pastor kui ka äigensu preester, muudugi ka koolide inspektor. Ma ei olnud kunagi näinud misugust protseduuri ja kui

regenematu inimene (olin siis 23-aastane) ei osanud oma poolt midagi erilist ette võtta, ei aimanudki, et maja õnnistamist loetakse tähtsaks ja pidulikuks sündmuseks. Ilmu sees, olin inspektorilt päev enne õnnistamist saanud kaunis suure koguse igasuguseid õppetabeleid ja -pilte. Pärast selgus, et ma oleksin pidanud need klassitubade seintele riputama; mina seda ei märganud aga teha. Õnnistamise päeval kogunes palju rahvast, nii et koolimaja oli täis. Suurtest meestest ilmusid rahvaroolide inspektor Šumakov, kohalik preester Hipper, Kullamaa pastor Brasche, vallavalitsuse esindajad ja volimehed. Inspektor käis enne ametlikku talitust kooliruumid läbi; päris, miks ma tema poolt saadatud tabelid polnud seintele riputanud. Ilmelt avaldas ta viimase asjaolu

puhul pahameelt: tema just tahtnud näida-
ta rahvale, kui hästi vene riigi valitsus koolit-
seb koolide eest. Mul ei jäänud muud üle,
kui naiivselt vabandada end sellega, et as-
jad saime alles eile kätte ja ei jõudnud neid
välja panna.

Algas õnnistamine. Kõige esmalt pi-
das oma vaimuliku teenistuse preester Kip-
per. Siis asus kantslisse pastor Brasche ja
alustas muudugi voraaliga. Sellele järg-
nes pikk pikk jutt, milles pastor rääkis
välja nagu oma sapi uue kooli vastu.
Piiblist võetud lausete ja salvide varal
võitluse, just nagu oleks jumalakarstlik
Israel nüüd saanud uue kooli näol min-
gisuguse võõrjuma templi, mis laostab
nende isivanemate usku, kombeid, keelt.
Ta lausa kutsus Kullamaa rahvast üles
kaitsma oma usku, oma keelt, oma rahvast,
mida on nüüd ähvardamas väljastpoolt
tulevad mõjutused. Tema juttus ajas
preestri lausa marru. See tõlvis tema

kõne inspektorile, kes eesti keelt muidugi ei mõistnud. Oli näha, et ka see vi-
 hastus rängasti. Peale õnnistust lahn-
 ti ärevas meeleolus, rõõmsast ja piduli-
 kust tujust ei olnud juttugi. Inspek-
 tor ei jäänud noolima, vaid lahnus
 preestriga. Pastori kõne kutsus rahva
 esile väga elavaid mõttevahetusi. Kõige
 pealt avaldati imestust, et ta nõnda
 julgelt rääkis. Kõik aga, et enamus
 ei olnud tema jutlusega rahul: oli ta
 emast ju 1905.-1906. aastal karistus-
 salgaalega käsiraes töötamise pärast
 rahva hulgas kompromiteerinud. Prees-
 ter oli aga, vastupidi, Riiga sõitnud, et
 oma kirikuülemusele selgitada, milliste
 toorustega karistussalgad hakkama
 said. Ta näites mullegi narmendavat
 sõrmejämmedust pajuvitsa, mille ta võt-
 nud pärast inimeste nuhtlemist Li-
 hula pensuplatsilt, ja rääkis seal juures

nõrdimusega, et ta näinud ise oma sil-
maga, et niisuguste vitstega perestud
inimesi; ta võtnud persuskoht mõ-
ned mahavarisenud viitsad karistajate
julmuse tõendiks ja näidanud neid
ka Riias. Aga läheme tagasi koolielu juurde.

Möödusid mõned päevad. Ääkel

õhtul saan inspektorilt ametliku kirja,
mis teatas: Kattentani ministriumikooli
juhatajaks on Eestimaa Rahvakoolide
Direktori poolt määratud A. Künnapuu,
senine juhataja k.t. J. Gihver on mää-
ratud teiseks õpetajaks, senine teine õpe-
taja V. on aga ikk viidud Jälgimäe
minist-kooli õpetajaks. Säh sulle, et ei
sobi õigusulisel olla luterlase alluvu-
ses! Nüüd saigi siis õigusuline V. õige-
usulise alluvusse. Järgmisel hommikul
annan inspektori korralduse V-le suu-
liselt edasi. V. kohmetub ja kaob näkku
kantsleisti. Põrmu aja pärast näen an-
nast, et tulevad preester ja V. On näha,

et mehed on ärevuses. Preestri esimene kuus
oli, et kas vastab tööle v. ülevõimne jäl-
gimäek. Jaatan. „Aga kus on ametlik
paber selle kohta?“ pärib ta edasi. Vistan
launasakthist vaherija ja esitan selle. Mõ-
lemad loevad crutatult, nähtavasti
mitu korda. Viimaks peajatab preester:
„Aga Teie olete määratud teiseks õpeta-
jaks.“ Vistan: „Käib nii olevat.“ See
negu nature rahustas mehi. Aga kes
on Anton Kinnapuu? Keegi ei tea.
Varsti lahkuvad mehed. Jään üksi; mõ-
tisklen: vahest ongi parem, kui tuleb mõ-
ni vanem mees juhatajaks; omandan sel-
lalt kogemusi ja oskusi kooli juhtimises,
mis tulevikus võivad vajalikuks osutuda.
Ja mida ma olen tegelikult kaotanud?
— ainult 5 rubla kuus ja tunnimese aega,
mis kulub mu poisimehe kolude alumiselt
korruselt ülemisele kandmisesse korteri
vahetuse tõttu. Aga mu angurkaevaja,
keda ma ise soovitasin inspektorile, on

nature sandimas olukorras: ta peab siit
lahkuma ja kolimiseks kulused tegema.
Inimese loomuses on juba niisugune inetu joon
et ta tunneb lohutust, kui ta vaasusest
kõrtelega satuvad samuti õnnetusse; ma
rahunesin ja mu meeleolu muutus jälle op-
timistlikuks.

Möödusid päevad, lahkus V, saabus Kinn-
napuu. Viimane osutus vanemaks meheks, kel
hõbedat habemes. Ta tuli Domi põllupanga
kõrs olnud Vaida mõisa valitseja kohalt.
Mõisa oli tükeldataud taludeks ja kõik ruum-
did olid juba talupreegadele ära müüdnud.
Enne seda oluivat ta mitmel pool õpetajaks.
Ta oli peresõnna inimene, omas 3 last (olgu
tähendatud, et üks tema tütardest, Olga, sai
hiljem tuntud revolutsionääri om. Gauristi-
vi naiseks ja oli ise Eesti NSV riigitegelane).
Kinnnapuu oli väga mõnusa ja seltsimeheli-
ku iseloomuga inimene. Aasta otsa mis me
temaga koos töötasime ja elasime, saime me

suurepäraselt läbi ja millalgi polnud meil
teineteisele sõnarestki halba ütelda. Ka pärast,
kui ta töötas Valtus ja Raplas, jäime sõpra-
des ja käisime teineteisega läbi, kunni ajaloo
käik, sõda, meid lahutas. (Olgu märgitud et
peale Antsooni revolutsiooni oli ta Leningra-
dis haridusosakonna juhatajaks eesti
koolide osas). Peale muu oli Kiirnapuu
muu organiseerija. Iraga ja jälle mõtles ta
midagi välja, mis tuleks kollektiivselt te-
ha — küll suitsusinki ja vorsti linnest ühi-
selt tellida, küll õunad või muud puuvilja
kustki lõunast muretseda — tulevat määra
sa odavam kui üksikult ostmisel. Mis-
suguse mõnuga ta siis saadud aineid tel-
lijete vahel jagas! Kuuld seal juures ma ei
märganud millalgi, et ta oleks midagi oma-
kasupüüdliselt toiminud. Tema organi-
seeris koolimaja internaadis soovijatele ühis-
toitlustamise. Kollektiiv palvas ametisse ka
ka. Igal päeval tõi 2 lastevanemat graafiku

järgi kordamööda vajaliku toormaterjali töi-
du valmistamises. See moodus jäi palju-
deks aastateks käinud. Ka seltskondlikust
elust võttis Künnapuu agaralt osa.

Künnapuu saeburrisel tabesid mind
~~mitmed~~ ootamatult mitmed ebameeldi-
sused. Kui sügisel linnas käisin õpi-
lastele raamatuid ostmas, rutsusin ema
enda juurde külla. Ema jäi aga minu
juures varsti kõhutõppe ja suri parajasti
siis kui Künnapuu saabus. Hõhe peale
ema matuseid (matsin ta Kullamaa
kalmistule) jäin mina kõhutõppe. Aru-
te siis maal ei olnud. Õnneks oli mul
isa ja veel üks naisolend ema matusest
raadin alles minu juures; nemad mind
siis aitasid ja põetasid. Haigus oli
rõhk. Pidasin kõvasti dieeti ja söin vähe.
Vädalase põdemise järel lõppis jõud nii
vähe, et ei suutnud enam iseseisvalt käia.
Surm oli suu ääres, nagu äeldakse.

Kuid mu päästis täitsa karbaarne ravimismeetod, mis isegi raskesti usutav ja teistele soovitada ei julge. Arvasin, et surra tuleb nü-kui-nü, siis vähemalt enne surma süüa korralikult kõhu täis. Lasksin lihvumiseks tuua värskeid liha, nii sea- kui mullikalihet, ja keeta sellest juurviljaga (porgandid, kaalikad) supp. Kuni toit valmis, telutati mind laua äärde, ise ma ei jaksanud minna, ja ma süüa dieedi riis- ja lihase kõhutäie liha ja suppi rukkilõivaga. Ja otseskohe, vabandage mind jämeduse eest, nagu pisteti punn ette. Väljaskäimine jäi jalamaid ära, jõud hakkas tulema ja sellega koos tervis. Nädala pärast läksin klassi tööle. Mõõdukaid mitmeid nädalad ja Hünnapuu haigestus, ka kõhutõppe. Olime tol ajal lühematult julged mehed. Oleksime linnast arsti kutsunud, oleks see nooli kinni pan-

nud ja õpilased oleksid õppimises maha jäänud. Me seda ei tahtnud. Otsustasime ettevaatlikud olla ja ise endid arstida. Eeldasime Künnapuu ta perekonnast omaette tupp ja ainult mina, kui selle haiguse läbipõdenud inimene, käisin teda aitamast tootmas ja ravimas. Õnneks ei olnud haigus just kõige raskemal kujul. Asi oli küll äärmiselt riskantne, sest ma käisin ju klassis lapsi õpetamas. Igakord kui ma haige Künnapuu juurest tulin, piserdasin end põhjalikult karboolhappe lahusega. Algu kuides on aga õpilastest ei jäänud mitte ürski haigeks. Nähtavasti ettevaatusabinõud aitasid. Ka meie ümbruskonnas ei levinud see haigus, algugi et Tallinnas ja mõnel pool maal see taud möllas kannis tublisti. Meie pääsesime õnneks terve nahaga, ilma et ülemus või välisilm oleks teada saanud niusuguse raske tõbe olemasolust avalikus, või et see oleks siit välja levinud.

Kullamaa seltskondlikus elus kannas järjest Teravenema vahetõrd parema ja vasempoolse voolu vahel. Lõhe suurenes eriti võitluses aiatöö instruktori valimise ümber. Lugu seisis selles, et riigivalitsus andis Kullamaa Põllumeeste Seltsile 1911. a-l kannis soliidse Teetuse aiatöö instruktori ametisse palgamisega. Ajalehtedes avaldati vastav meeleolu. Sissetulnud soovivavaldustest leidis vasempoolne rühmitus kõige sobivamaks nimetatud kohale Tallinnas elava aedniku Reimi, parempoolne vool aga tõstis esile kolleegi Teise, kelle nimi on mul praegu ununenud. Lärs lakti äge kihutustöö mõlema kandidaadi kasuks. Sellega löid elavalt kaasa ka kohalikud õpetajad Reimi poolel. Viimase pooldajate tsentrumis kujunes Silla min. nõukomitee A. Kinnapiuga esotsas; vastaskandidaadi pooldajate keskkohas aga Kull-

amaa kõrbimaja köster Anniko ja Kel-
apealse Talu peremehe Tonnmanniga
esatas. Löödi ägedaid sõnalähin-
uid nii Põllumeeste Seltsi koosolekudel
 kui ka juhuslikult kokkusattunud
 inimeste vahel. Võitjaks jäi vasem-
 poolne rühmitus ja häälteenamusega
 valiti instruktoriks Reim. Loovuta-
 sime talle ühe toa Lilla koolimaja õpe-
 tajate korterist eluasemeks, õigemini vast
 kantseleiks või lühiajalisteks peatusteks.
 Jäest enam jagu ajast viibis ta taludes,
 kuhu teda kutsuti nõuandjaks. Nõudmi-
 ne tema järel oli ümbruskonnas suur.

Näitena sellest, milleni võis minna
 mõne meie hallparuni mõttelaad, võis
 tuua järgmise intsidendi. Põllumeeste
 Seltsil oli tükk maad (vist korterit 7
 või 8) Risti-Virtsu maantee ääres jõe ja
 tee vahel. Sellega ei osanud selts mida-
 gi mõistlikku ega kasulikku peale ka-
 kata. Nüüd tuldi välja projektiga:

jastada see maa väinasteks $\frac{1}{3}$ või $\frac{1}{4}$ hektari suurusteks tünnideks ja müüa või anda pikaajalisele rendile maatameestele, kes sinna ehitaksid oma eluasemed. Selle mõtte criti agaraks pooldajaks osutus Keldapealse peremees Tonnmann. Mäletan, kuidas ta ühel kelti koosolekul pinalt ja laialt selgitas selle projekti täidestamise kasulikkust. Ta märkis et meie peremehed alati kardavad tööjõu vähesuse üle, aga kui niid inimesed asuvad elama meie krundile, siis saame me sellega ka tööjõudu. „Saab siis näha, kui nad mujale lähavad tööle; nad peavad meile tulema,“ olid ta otsesed sõnad. Siin hüüdsin ma vahelt: „Ah siis teie tahate asutada omaie orjade valmistamiseks peabirku!“ Need sõnad ajasid peremehed ärevile ja nad nagu niuste vastistele hakkasid teetama Tonnmanni. Viimase ettepanekuks läks libi: maa mõndeti väikes-

tema ehitusvõruntidena, kuid ehitajaid
ega ostjaid ei leidunud. Aastat 30 hil-
jem sõitsin sealt mööda ja nägin ai-
nult ühe maja olevat püstitatud.

Muidugi ei jäänud ka senelolused
hastor Brasche ja Tulomata. Oli juba ke-
vad sari, kui äkki sain Tallinnast
oma koolivennalt E-lt, kes oli Eestimaa
kuberneriga kantsleirikirjutaja telegram-
mi, et sõitku ma viibimata Tallinna-
st asi on tõsine. Mõtlen, et mis seal ome-
ti lahti võib olla. Sõidan linna ja E.
peletab mulle, et kubernerile tulevat
hastor Brasche'lt kaebus, et Jaan Sihver,
i.e. mina, ei kõlbavat õpetajaks juba oma
meelsuse pärast, sest 1905. aastal asita-
muvad ta Haapsalus nevruteid ja pida-
muvad neile mässumeelseid kõnesid. (Mi-
na aga polnud käesoleva ajani jalgagagi
veel Haapsalusse saanud). Kubeener andnu-

vat asja nõuogule arutada. Seal astu-
nuvat tema minu kaitseks üles ja seleta-
nud, et siin peab olema mingi eksitus,
tema tundvat mind ja mina ei võinud
kaebuses nimetatud ajal Haapsalus
tegutseda, sest käinud tolal Tallin-
nas koolis. Jäetud siis nõuogus minu
asi lahtiseks, et täpsemaid andmeid
koguda. Kuid mu sõber E. tähtiski
minult täpseid andmeid minu tege-
vuse ja viibimise kohta alates 1905st
aastast, et juhtida minu järeluurimist
õigestesse rööbastesse. Koolist muidugi
saadi andmeid, et ma olin korralikult
õpingutel käinud ja sealt mitte puudu-
nud. Järelinult ei võinud ma Haapsa-
lus sõnodega esineda. Kuid järeluur-
lemine ei piirdunud ainult sellega, et
ajaga, vaid politsei kaudu koguti and-
meid ka minu järgneva tegevuse kohta,

muu seas ka Vardi-Põlli ja Kullamaa
 wjadrnikelt. Õnneks juhtus meie wjadr-
 nik olema mõistlik mees; ta andis mu
 kohta kiitwa otsuse. Peale selle mul
 lausa vedas. Just enne seda kui meie
 wjadrnik oli oma ülemisele minu koh-
 ta andmeid ära andmas, kohanud ta
 mu endise ametikohta Põlli wjadrni-
 kuga. See oluwat seal alles ametisse
 tulnud ja ei tundnud mind. Eks siis
 ta hakkawat meie wjadrnikult järele
 pärima, et mis mees see Siitsee on, kes Põl-
 list läks Kullamaale; tema teda ei tund-
 wat ja koolivanema käest järele pärimi-
 sel saenawat andmeid, et muide pole-
 wat mehel wiga, aga ei uskurwat Juma-
 lat, — ja nii ta siis kirjutanudwi minu
 kohta, et ei usu Jumalat. Meie wjadrnik
 seletama, et kas sa rumal oled, et pel-
 wewenna juttu kuulda wõtad; kas siis
 igawes, kes pelwetunde ei pea, on jumala-

vastane; Lihner on tubli mees ja tema kohta niisuguseid andmeid anda pole õiglane. Eks siis Põlli wjadrnik tõmmanuwatki seaksamas oma endise ettenande lõhki ja kirjutanuwatki uue. Nii lārsid ka sedapuhku pastori septsused luhka. Ainult ääretult imes-tama pani mind asjaolu, kui kaks ja paadunud wõis olla Brasche kui waimuliku südametunnistus, et ta sõandas tõsta inimese vastu säärase wale; pealegi kui see inimene polnud veel jalegagi Haapsalusse saanud ega omanud mingit ettekujutust sellest linnast. Eks see sündmus iseloomusta nii paljusid meie waimulikest.

Jõudis rätte 19¹/₂ õppeaasta. Seal räägib Künnapuu, et ta läheb meilt ära waltu ministriumikooli juhatajaks, et seal olewat woolil abimajand, ette nagu juis räägiti "talu", mida meil siin ei ole. Inspektori juures olewat juba asjad "klaa-

rid" ja uueks juhatajaks süa saavat mina. Viimast asjaolu ei tahtnud ma uskuda, sest kuidas võib võimalik olla, et eelmisel sügisel ei kõlvanud juhatajaks ja nüüd aasta pärast kõlban. Kinnapuu aga kinnitas, et küll sa näed, ja hakkas tegema ettevalmistusi kolimiseks. Mõõdus mõni päev ja inspektorilt tuligi teade, et Kinnapuu on üle viidud Valtusse, juhatajaks süa (Kattentammi) olen määratud mina ja teiseks õpetajaks tuleb Tartu Õpetajate Seminari kasvandik Ivan Aan.

Kinnapuu kelis ära; õppetöö algas peale, aga Aani pole kuski. Midas, hing, teed suure hulga lastega, kui õpetaja puudub! Egas õ muud, kui anna iseseisvaid töid. Aga pärast tunde nende kontrollimine! Mis parata! - oli mingi pöörane tahe koolitseda et lapsed õppimises maha ei jääks. ~~hüüda~~

Mul oli nüüd ka märksa rohkem
kindlust nii õpetamises kui kooli
juhtimises, sest omandasin Hiina-
puult kui vanalt töös vilunud me-
helt palju praktilisi kogemusi. Mõõ-
dus nädalat $1\frac{1}{2}$, kui ilmus Aan. Mis
ta hilines, sellest oli juttu juba hulks
lehekülgi eespool. Muide, olgugi et
Aan oli „pravoslavnõi“, ei tahtnud ta
Juani nimega leppida, vaid nimetas
ennest isegi Jaaniks: selle nime taht-
nuvat talle anda vanemad ja nii nad
kutsusid teda alati. Ta oli päris
tore noormees, aga enesest väga suures
arvamises. See ilmnis kohe töö jaotus-
el, mille võtsime võimalikult küres-
ti kätte. Ta harilik ütetus oli: „Andre
see aine minule, ja yse noemabuso
kak cregyem (ma juba korreldan nagu
kord ja kohus)“. Nõupidamise lõpul

osutus, et kaniile sattus maailmatu palju
tunde. Järgmisel päeval stan hädal-
dama: ta mõtelnud öösel järele, et mis
temel inksinda nõnda palju tööd on.
Vastus: Mis parata, Te ju ise valisite ja
endale need ained ja lubasite noema-
bunn kar euegyem. Et koormuste va-
he oli inkegi küllalt suur, siis karra-
sime uuesti tööd jaotama. Küüd ka-
nil uus häda: ei tea, millistest ainetest
loobuda. Tol ajal kõige tähtsam ja ka-
luram töö - vene keele tunnid - pidid
jääma muudugi temale. Mina olin aga
juba nõnda palju vanem ja kogenum,
et mõistsin vanasõna "Suuga teeb suu-
re linna, kätega ei kärese pesegi", selle-
pärast... tuleb alla ettevaatlik: las võ-
tab vene keele nooremates klassides, va-
nemas aga otsustasin selle aine endale
jätta. No küll andis arutada ja kaaluda
enne, kui inksind korra leppisime ja töö-

jaotusega hakkama saime. Eks alud-
ki nü, nagu ma kartsin. Kuu poolteise
või paari töötamise järel avaldas
Aan korraga imestust, et tema ei saa-
vat aru, kuidas meie ometi olevat muut-
nud lepsi ühe aastaga vene keelt rää-
kima panna; tema tugevat küll vägevas-
ti tööd, aga tagajärgedega polevat
sugugi rahul. Järelus (tõelal oli tal-
vine koolitöö vahelag 21. või 22. det-
sembrist 7. jaanuarini) oli Aan oma
tööst koguni masendatud. Teisel
poolaastal tuli hakata teda isegi lo-
hutama. Kiidud võis talle anda juba
näpunäiteid ja nõuandeid. Tema „suu-
rustus“li hoopis kadunud. Lõpuks tuli
tast päris korralik töömees. Jutustan
selle loo sellena, et näidata, kuivõrd eks-
likud võivad olla mõned noored oma
võimete hindamises ja kui uhked nad
on oma „suurele“ kooliharidusele.

Edaspidi kulges töö kõigiti normaalselt ja kooskõlastatult; saime sõprade ja sõprade sellens ~~adati~~; ka siis kui alime sat-
tunud ametisse eri koolidesse. Ka isete-
gevuslinele üritustele lõi ta elavalt kaasa.

Pearsin püüdnud ka ühte minis-
teeriumikoolide valusamat külge, mis oli
suureks trumbiks seda tüüpi koolide vas-
taste käes ja andis põhjust süüdistada
nende õpetajaid venestamises; see oli ni-
melt nõue, et lapsed pidid vahetundi-
del rääkima omavahel vene keelt. Pean
märrima, et see nõue polnud mitte õpetajate
algatus vaid tuli ülemuse poolt. Kuidas
üks või teine koolijuhataja seda nõuet
oskas täide viia, on iseasi. Mõni tegi seda
liiga drastiliselt ja võttis karmid karistus-
viisid tarvitusele nende õpilaste vastu,
kes seda nõuet ei täitnud. Olen kuulnud pä-
ris veidrastest ja alandavatest karistuse-
võtetest, nagu vastavate plakatite kaela riputa-
mine, kuid ise ma seda näinud ei ole ja

tahaksin uskuda, et need jutud olid lihtsalt vastaste väljamõeldised. Kergemad karistused nagu: seisma panemine või peale tundide kinnijätmine, olid tavaliselt kaunis laialt. Mind enimast karistas kord eesti keele rääkimise pärast Hädameeste õiguse riiklikkonnakooli õpetaja J. puistiseismisega kogu suure vahetunni vältel. Ma ei tea, kas enese kiituseks või laiuks pean tunnistama, et ei ole kunagi otsesid karistustvahendeid eesti keele rääkimise pärast rakendanud. Soovitud tagajärgi saavutasin sellega, et eesti keele tundides seletasin lastele lihtsalt, et me olime ju selleks siia kooli tulnud, et omandada vene keel; eesti keelt me oskame ja seda räägime kodus, siin aga püüame õppida vene keeles asju ajama. Kui eestlased vene keelt ei oska, siis ei pääse nad ju kuskile ametikohtadele ja me peame leppima venelastest ametnivega; kui aga õppime vene keele ära, siis võime me ise nendele kohtadele saada ja ise en-

did juhtida. Peale selle tuleb mõelda
 sõduriks minekule. Kui raske on teil
 seal ilma vene keelt mõistmata. Si-
 nult raamatust lugedes me aga rää-
 kimise keelt ei omanda, rääkimist
 tuleb harjutada. Ja täepoolest lapsed
 said sellest aru. Tuli muudugi vahete-
 vahelt ^{ette} et üks või teine õpilane juhtus sel-
 le nõude vastu oksima, kuid siis kut-
 susin ta enese juurde ja nelja silma all
 seletasin talle sedasama, lisades, et see
 on paratamatus, et katsume seda sa-
 vutada ~~seda seavutada~~ ilma karis-
 tusteta; millenks karistused, kui saame
 ilma seletagi hakkama, - eks? Vastu-
 sers oli varsti "ja!" ja nii asi edenes.
 Tagajärjel oli see, et peale kooli lõpeta-
 mist said õpilased päris hästi igapäe-
 vaseid asju äiendada vene keeles ja
 nad said karmirestele ametivõhtadele.
 Muu seas olgu äeldud, et aastaid hiljem

-1927-

kuulsin Lõuna Eesti inimestelt, et nūsugune
vene keele rääkijaise naine olnud ka In-
teri usu kirkkonnas koolides, vähemalt Rõuges

Tahaksin veel jutustada ihe lugu
sainist, mis ehk küll just sinis ei ole, aga
millest ilmneb ka meie, noh... kuidas üteli-
da: „maa eliidi“ mentaliteet. See armus
ihesse vanema klassi koolitõdrusse,
jõuka talu tütrusse, 16 või 17-aasta vanu-
sesse. Et meil oli sellega rüjunenud igi-
ti sõbraline vaherõrd, siis tunnistas ta oma
„saladuse“ mulle üles. Ma nitsesin teda
ja seletasin, et armumise iseenesest ei
ole mitte mingisugune patõtegu, aga ar-
mumine oma koolitõdrusse pole su-
gugi sobiv, eriti veel maa kõhas; igatahes
tuleks ennast kuidagi õhjelõdada, ei to-
hiks seda lasta vÕlja paista. Mees kann-
natas ja kannatas, aga kevadel kooli-
tõõ lõpu eel ei pidanud vastu ja kÕr-
kas kÕlastama tÕtarlast selle nõõdõalus

Asjaoseline jäi küll koolist ära, aga kõnnu sellest loost levis rahva hulgas ja mees kaotas oma lugupidamise. Peale selle oli tütart lapse omu, meie kuulus maalikunstnik L. koledasti nende abiellumise vastu: et olgu muud veel mis on, aga mees on ju vene usuline. Ja omu L. viiski asja nii kaugele, et Danile öeldi ära. Vaat, mida tähendas tol ajal veel usk! Astat 2 või 3 hiljem abiellus Dan raasõpetaja V. äega.

Koolielu läks oma harilikku rada. Inspektor jäi meie tööga rahule. Siigisesel külasnõigul rääkis ta, et pastor Brasche olevat Tema poole pöördunud palvega, lubada temale enesele anda usuõpetuse tunne, sest ta ei usaldavat Sihvri õpetamist. Tema, inspektor nõustunuvat sellega. Arvates, et meie ehk sellest soovime, lisas ta, et las Brasche õpetab ise, teie ju sellega midagi ei kasta, vaid vastupidi: teie töökoormus

väheneb; soovitas veel usuõpetuse tundeid
 tunniplaanis järgemisi paigutada. Mis
 mul selle vastu olla võis! Nii hakkas
 pastor ise kättema usuõpetust andmas.
 Jah, töökoormus vähenes küll, aga mõ-
 ne aja pärast hakkas tulema liigseid
 sekkumisi: pastor ei saanud distsipliini-
 ga hakkama ja poisid ei õppinud ka.
 Üks kaebus järgnes teisele. Mine õienda
 ja lahenda siis nende asju! Seal tuleb
 pastor ja pajatab nuralt, et antagu
 talle nõu, mida ta peaks tegema, et poi-
 sid õpiks. No mis sa kostad! Oli ju te-
 ma ise, kes irka kurtis, et ~~õpetajad~~ õpetajad ~~seon~~.
 Kooliõpetajad ei seisa oma ameti korgu-
 sel; ei õpeta nii, kuidas kord ja korus. —
 Ja nüüd äkki: anna nõu, kuidas õpetada!
 Siis jälle tuleb maheda näoga, et need
 ja need poisid ei olewat ülesantud tünni
 kätte õppinud; tema jätnud nad peale

tunde õppima, tal aga ei olewat aega süa
 jääda, kas mina poleks nii lahke, võtan-
 sin poisid oma kontrolli alla, küsaksin
 neid ja lasaksin süs koju, kui nad on
 ülesantud kätte õppinud. Esialgu tulid
 viisakuse pärast ta soovidele vastu, aga
 asi läks lüga sagedaks, muutus tüüta-
 vaks ja ma hakkasin ära ütleva.
 Siis tegi pastor niusuguse korralduse:
 kes ei olnud õppinud, see pidi ilmu-
 ma pühapäeval peale kirikutee-
 nistust pastoraati vastama ja kui ei
 tea, siis seal kätte õppima. Eks poisid
 rääkinud kokku, võtnud süs ko-
 dust ilmatu suured leivakotid kaasa
 ja läinud nendega pastoraati. Pas-
 tori teenijad neid nähes imestama, et
 millen nii rängad leivakotid kaasa.
 Poisid vastu, et mine tea, kui kaua õp-
 pimine aega võtab; kas saabki tina õh-
 taks tinni pähe ja võib olla tuleb jääda

õsena või veel kauemaks. Ka kiriku-
 lisi käinuvad koguduse kantseleis ja
 käinuvad poisse suurte leivakottidega. See
 müidugi näis pastorile põrna peale
 ja ta jättis niusuguse võtte maha.
 Väis alla lõi kartma, et mine tea,
 millise vembu poisid järgmisel kor-
 ral välja viskavad. Eelpool jutusta-
 tud loost sain teada alles pärast kodu-
 töö lõppu vanematelt inimestelt. Kes-
 taid hiljem jutustasid ka nüüd juba
 endised õpilased oma vempudest. Al-
 seal mitmeid muudki koerustikke
 aga nemest jutustada viimsest liiga
 pürale. Nende lahendamise mõjus mee-
 lelule ja oli keerukas: ühest küljest
 mõistsin väga hästi poiste protesti-
 meelt mõtetule usudogmade ja selmi-
 de tuupimise nõudmisele; teisest kül-
 jest, loonuksin käega sellele krempile,

võinuksin pastorile põhjust anda uutera
Raebamisteks. Oli ju siis usuasi veel küllalt-
ki hell. Nii tuli laueerida, et hunt oles
söönud ja lambad ka terved. Jätame
sedapuhku pastoriga jumalaga; küllap
temast tuleb juttu edaspidi.

Vahupeal elavnes ringide tegevus.
Koolijuhataja korter oli meil kaunis au-
mikas. Et alin poissmees, siis võimaldasin
ringidel koos näia minu korteri kooli-
majas. Klassitube sellena otstarbeks kasu-
tada ei saanud, sest nendes töötasid in-
ternaadi õpilased. Ülemisel korruud
oli kahe suure klassitua vahel olev sein
ehitatud osadest, nii et selle võis koost
ära võtta ja moodustada ühe maa olude
kaunis suure saali. Mõtlesin, et kas ei
võiks seda võimalust ära kasutada
rahvapildude korraldamiseks näidendite,
laulude või muude muusikapalade ette-

Kandmisega. Rääkisid sellest inspektorile
ja tema lubas. Et nüüd kätteõpitud pa-
lade rahvale esitamiseks avanesid või-
malused ka talvel, see tiivustas ringi-
de tööd. Kõrvaliku laulukoori loomi-
ne tekitas aga suuremaid raskusi. Ol-
gugi et pisikeses Silla alevikus tegut-
ses 2 kooli, ministeeriumi- ja õiguse-
riiklikomnarakool (1-klassiline), ei leidu-
nud nende õpetajate hulgas ühtegi
laulumeest. Koori juhtimise võttis
enda peale Jõgisoo valla Liivi kooli
õpetaja Jüri Uustalu (meilt nm-t 6).
Kuid kooris polnud head bassilauljaid.
Kõrvaliku õiguse kiriku selmitaulja
Malein omas aga kenarese bassi, kuid
tema elas Teenuse jõe ääres nm-t 8
Sillalt eemal. Kuidas teda meelita-
da oma koori! Tegime talle ettepane-
ku. Mees kaalus ja kaalus ja viimaks
ütles, et hea küll, tema tuleb aga ühel

tingimused, et laulukoor vahel ka te-
ma kirikusse laulma tuleks, criti-
suurtel pühadel. Meie kaalusime as-
ja järele ja otsustasime nõustuda,
peamine, et rahvas ilusad laulu kuu-
leks ja sellega arendaks oma muusi-
kalisi võimeid. Nii saime oma laulu-
koori tubli laulumehed. Hiljem, kui ma
juba Tallinnas ametis olin, kuulsin, et
Maleinist saanuvad õige agar ja aktiiv-
ne isetegevuslane. Nõnda siis jutustati,
et kui laulukarjantustel mustaku lõpetas
oma „Tilu-lilu. lü, millal meie pulmad
teeme!“ haaras taktirepi Malein ja
läks lahti „Sunn oled Tine, Isand, Tiionis“.
Tavaliselt oli igas nädalas vaheldumisi
laulukoori ja näiteringi harjutused,
mõnikord isegi 2 korda nädalas. Peo-
õhtud kätteõpitud palade etendamisega
korraldasime noolimajas Tillel.
Vahete vahel võttis naist osa ka Koluse-

re ja Maidla pool tegutses pasunakoor.
Pidude korraldamisega tegin ma süsi
ühe rea. Ma muretsesin küll muumide
kesutamise laad inspektorilt (üldine
piduluba tuli tol ajal miidugi kan-
nida kohalikult, s.o. Haapsalu krei-
siülemaalt), aga ma ei küsinud seda
vallaavalitsuselt, kes oli ju maja õige
peremees kui omanik. Ma pidasin seda
nagu iseenesest mõistetavaks, et valla-
juhtivatel meestel pole midagi kooli-
majas kontsertide pidamise vastu, sest
olid nad ju ise meelega maja nii
ehitanud, et seal sai moodustada suu-
rema saali rahvarohkete ürituste
korraldamiseks. Tuli aga välja, et
asi ei meeldinud valla võimudele.
Nad olid saatnud inspektorile kae-
buse, et meie lõhkuvat pidude pi-
damisega maja ära. Sain sellest

teada järgmiselt: Kevade poole tuleb inspektor pooli revideerima. Tundide vahetajad näib ta inna ühest ruumist teise ja vahib eriti ahje. Ma mõtlen, et mis pagan ta neist ahjust peaks vahtima. Viimaks pöördub ta minu poole ja küsib: „Kus need ahjud on, mis seintest on eemale vajunud. Minul lähevad imestusest silmad suureks ja õlgu kehitades vastan, et meil niisuguseid ahje pole. Ega's ahje saa ometi ära peita. Siin nad on. Milline neist on siis seina eemale vajunud? Küüd jutustab inspektor vallavalitsuse kaebuse loo ära. Nad kaevanumat, et pidude ajal rahva raskuse all peendunud põranda (lae) talad kõveraks, mille tõttu vajuvad ahjud viltu ja ähvardavad ümber kukkuda. Sama

kädaasht varitsevat ka seime. Inspektor ei leidnud ühtegi viltuvajunud ahju ja kirus vallamehi, et need esinevad igasuguste tühiade ja alusetute kaalustega. Kui see asi lõppeski, vähemalt meie jaoks. Ka õppetäga jäi inspektor kõigiti rahule.

Võiks ehk ütelda ka mõne sõna õpilaste vaba aja veetmisest. Ega siis koolides sportlikke üritusi meie aja mõttes veel ei harrastatud. Õpetajate ettevalmistamisasutustes ei pandud rõhku spordile ega seletatud sellest midagi. Meil endil ka polnud vastavaid kogemusi. Juhindusime sellepärast instinktiivset ja kohalikku rahvakooli levinud mängudest. Siin oli meil peamiselt 3 spordiharu: sügiseti ja kevadeti kurnimäng (s.o. kohaliku nimetus, mitte üldtuntud mäng pulkade) ja "sea lauta ajamine", talveti viisutamise (suusatamine ei tulnud

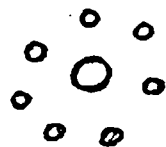
meil misipärast kõne allagi). Kurru-
mäng nõudis ulatuslikku pindala.
Ja seisneb selles, et palliviske kaugusel
teineteisest seisavad vastastikku 2 mees-
konda, igaühel kepid (kairad) käes.
Üks meeskond viskab teisele kõigest
jõust palli või ketta. Vastameeskond
peab selle keppide abil kinni püüdma.
Mängijad asuvad niid kinnipüü-
dest tahapoole. Viskaja meeskond
püüab nii, et vahemaa 2, selga va-
hel jääb endisena. Siis viskab kin-
nipüüdja palli tagasi esimestele jne.
Taganemine või edasimineku oma esi-
algsest seisukohtalt näitabri kastust
või võitu. Meie mängimine seda
mängu tavaliselt maanteel, talvel
aga soodsatel jääludel jõel uisru-
del. Kui sin juhtus, et mõnel meeskon-
nal ei õnnestunud palli kinni püüda

ja see lipsas siledal jääl rivist mööda, kus siis läks vägavaks võiduajamiseks: ühtedel, et retast veel kaugemale veeretada; teistel, et seda rutomini seisma panna. Kui võis mäng kaarata kilomeetri või isegi $1\frac{1}{2}$. Kui lumi jõe jää kinni kattis, siis puhastasime liuvälja harilikult uisutamiseks.

"Sea" lauta ajamine toimus nõnki: Mänguplatši keskele tehti lohu (laut) Selle lohu ümber mõne meetri kaugusel rõngana ürgitseti vastavalt mängijate arvule rida väikesi lohuksesi, milledes mängijad hoidsid oma kepi otsi. Üks mängijatest jäeti ilma lohukseseta. Tema pidigi "sea" (palli) kepi-ga lauta (keskele lohu) ajama, kuna kõig Teised piirdsid teda sellest tõkestada ja "sea" võimalikult kaugemale viitama. Selle eemale tõrjumise

ajal jäi lohukene tühjaks. Igaks, nii ajaja kui tõrjujad võisid oma kepi tühja lohukesse pista. Kell see ei õnnestunud, see jäi ajajaks. Mängupartii kestis seni, kuni siga lauta sai. Mänguraha plaan oli niisugune:

Ega seaks, või üldse palli:

ders, polnud meil niisugune

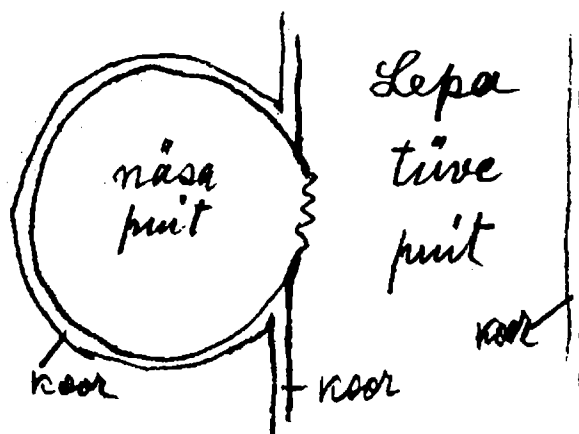
pehme pall nagu tänapäeval kasutatakse, vaid sellaks oli lepanäsa (mõnel pool kutsutakse ka lepa pakk).

Väga paljud ei tea, mis asi see niisugune on. See on lepatüvel, enamasti

~~ti ta alumiiniga, karmus moodustis~~

~~ti~~ midagi sarnast nagu soolatiingas (kään) inimesel. Ta kasvab lepatüvel harilikult inimese kõrgusest madalamal, harva kõrgemal, ja on puudukiindudest risti ja rästi läbi põimunud kerajas puitmoodustis, mis

on näetud samamoodi koorega nagu
tünegi, kuid mille ühes külje väike-
sast osast ulatuvad punktina 3-4
või rohkemgi väikest lühikest tera-
virkku, nagu see on näha joonisel.

(Kirjanduses
pole ma leid-
nud sarnase
moodustise
kirjeldust)

Mahult on nad imepisivestest terakes-
test kuni tavalise laste mängupalli
suuruseni, harva leidub ka suure-
maid. Neid kerakesi saab lepativelt
kergesti kätte kas sõrmedega tõmmates
või rusikaga lüües, harva on vaja
kivi või kepiaga seda teha. Nad on
hästi sitked ja vastupidavad. Muidu-
gi kui inimene niusugusega pihhta saab,

süis on tagajärjekorras inna kenarene muhk
või veel hullemat. Mul enesel juhtus
kord niisugune lugu, et veerova pal-
li rinnipüüdmisel põrkas see Re-
pilt just mulle lõua otsa pikka. Oi
küll oli valus ja võttis vere välja.
Õnneks kattis mul kaunis pime habe
lõuga, nii et tekkinud kärn ei
paistnud välja. Neil mängudel olis
väga hästi sobinud korekpid, aga
kust neid võtta. Kasutasime tavalis-
elt lihtsaid kairaid. „Sea lauta
ajamine“ nõudis vähe ruumi ja seda
harrastasime pea igal vahetunnil
kooli aias, kui ilm vähegi lubas.
Mängud värvnes õhus karastasid õpi-
lasi, tõstsid nende reipust ja õhuta-
sid neid ka õpingutele. Et õpeta-
jad nendest üritustest peaaegu alati
osa võtsid, see nähtavasti meeldis õpi-
lastele. Oli mingi see vahetund õpe-

tajate ja õpilaste vahel. Õpilased tõ-
 poolest õppisid vahvasti. Koolist puudu-
 ti ainult haiguse korral. Väga harva
 juhtus, kui kedegi oli vaja noomida
 kas ülesande täitmata jätmise või
 distsipliini rikkumise pärast (välja
 arvatud pastori usiõpetuse tunnid).
 Sellest siis tuli, et lapsed ka inspek-
 torile korralikult vastasid ja vii-
 mane meie tööga igati rahul oli.
 Isearalik nähe oli, et lapsed tahtsid
 elada kooli internaadis. Isegi km kau-
 guselt jäid nad internaatli. Tihti
 juhtus, et peale koolitöö lõppu läksid
 mõned poisid koju, kuid ähturustulid
 tagasi õppima ja siis magama. Ol-
 gu tähendatud, et vallamehed eriti
 need, kes uue koolimaja ehitamist ei
 pooldanud, kartes suuri kuluseid, iri-
 sesid, et milleks nii suured magamis-

toad, need jäävad igatahes pooltüh-
jaks, sest ega lapsi nii palju ei tule.
dsi ruumides aga hoopis vastupidis-
eks. Neid, eriti poisse, tuli nii palju,
et magamistoad ei mahutanud kõiki
ära; tuli appi võtta üks köökidest; hi-
lisemad tulijad olid sunnitud maga-
ma näguni klassitoas, asemed viidi
päävas muudugi magamisruumidesse.
Iseseisvaks õppimiseks oli määratud
2 klassituba, üks noorematele, teine va-
nematele. Õppimise ajal pidid lapsed
vaikselt klassis olema ja töötama, kuid
võisid ilma korrapidajalt lühike rühma-
ta kohalt lahkuda õpetajate kasu-
tamiseks või välja minna, aga seda ilma
kärata. Ka korvalruumides ei tohti-
nud olla valjusti rääkimist. Igal päe-
val oli üks õpetajaist vastutavaks in-
ternaadis hoiurua, normaalse töö ja
korra eest. Loomulikult olid korra-
pidajad ka õpilasist.

Päevakord oli meil tavaliselt järgmine:

Kella 6.00 - 7.00 äratus, pesemine, riietumine, korveta-

" 7.30 - 8.00 hommikusöök

" 7.30 - 8.00 vaba aeg

" 8.00 - 12.00 õppetunnid

" 12.00 - 13.00 lõunasöök ja vaba aeg

" 13.00 - 15.00 õppetunnid

" 15.00 - 18.00 vaba aeg

" 18.00 - 19.30 iseseisv õppimine

" 19.30 - 20.30 õhtusöök ja vaba aeg

" 20.30 - 21.00 iseseisv õppimine

" 21.00 - 22.00 vaba aeg ja valmistumine
magamamineks

" 22.00 - 6.00 öörahu.

Internaadi kohta võins märkida veel
vast seda, et võõrastest veldadest pä-
rit noolilapsed pidid laisana valla
valitsuse otsuse kohaselt tooma ta-
rums sild puud noolimaja müüaks.

Ei saa kõnelemata jätta sündmusest, mis tekitas suurt ärevust koeliperes, veel rohkem aga valla juhtivate tegelaste hulgas. Eestimaa kuberneriks oli parajasti nimetatud Korostovets. See armastas reisida mööda kubermangu ja kontrollida asutusi, et veenduda, kui võrd on välja juuritud 1905. - 1906. aastate vastukaalu vaim. Liikus kuuldis, et ta tuleb revideerima ka Vainna valda. Ta sõitvat Märjamaalt läbi Silla ja Vainna Lihulasse. Teda oodati valla valitsuses nagu kõueilma. Meie, õpetajad, arvasime ärevusega, et ega ta koelimaajana sisse ei tule; aga mine tea! Nõu teeb seda: paistab ju me maja oma suurusega kuidagi silma. Olime siis määratud päeval täis põnevat ootust: ei tea ju, kuidas teda vastu võtta. Kuid päev möödus. Jäudis kätte pime õhtu. Meil hea meel: ega ta nüüd kiga pime-

das enam sisse ei astu. Et endid märka-
matuseks teha, ei siidunud maantee pool-
setes tubades ühtegi lampi (oli ju siis pet-
rooleumi valgustus). Koolimajas öövivad
õpilased koondasime õuepoolsesse külge
ühte suurt klassi II korrusel ja jätsime
kõik teised toad pimedaks. Unustasime
aga ära, et Märjamaa - Teenuse poolt
tuleva maantee ja koolimaja vahel on
umbes ühe km-i laiune lage maa, üle
mille paistab koolimaja valgus kauge-
le, miti veel teiselt korruselt; peale selle
mõttlesime, et ta sõidab teiselt poolt, Ko-
lvere kaudu. Heaene küll, oleme
siis kõik kiirvairised ja loodame, et
äike läheb ~~mööda~~ meist mööda. Äkki
kella neheksa üheksa vahel kostab kul-
juste kõlin ja hobuste kabjaplagin, mis
koolimaja kohal järsku vaikib. Ühest
kostab häält. Koolimaja eesuks avatakse
ja pimedusest astub sisse rida mündrimahi,

nende hulgas ka pirox pirox lüheldase
 musta habemega mees — kuberner. Tee-
 me näo, nagu tuleks meile nõin oota-
 matu. Aan kergab oma teast välja rae-
 ta. Missipärast oli kuberner äige heas
 tujus, ajas sõbralikku juttu, küsis õpiles-
 telt üht-teist. Juhuslikult oli lastel
 käes Aafrika puu baabebi pilt. Ta päris,
 kus see puu kasvab, missugune ta on,
 miks te seda nii teate (parajasti oli
 maadeteaduse tunnis Aafrika savannid
 läbi võetud). Õpilased vastasid korrali-
 kult. Siis päris ta meilt üht-teist kooli-
 elust. Magamistubadege tutvumisel kü-
 sis, et kas on ka haigete jaoks eraldi
 tuba. Kui kuulis, et seda ei ole ja ka põh-
 just, miks pole, siis seletas, et see tingi-
 mata peab olema ja lühas hoolitseda sel-
 le eest, et vallavalitsus nii või teisiti kor-
 raldaks haigete laste eraldi paigutamise.
 Ära minnes soovis kõike head ja edu õppe-

töös. Mins kuberner nii heas tujus oli
seda kuulsime hiljem asjaosalistelt.
Kui nad Teenuse poolt sõites mituast
välja jõudnud, siis äkki üle Lagendi
ku paistnud õõpimeduses heledasti
valgustatud koone. Kuberner pärima,
et mis maja see on, ja mis kuulda
saanud, et see on minist. koolimaja
siis olud tal tuline hea mees, et seal
meid oodatakse, sinna läheme tingimata
sisse. Hiljem arutasime omavahel, et
oleksime meie, vaesed hinged, seda tead-
nud, et kubernerile meeldib, kui teda
oodatakse, siis oleksime kõik toad sära-
ma pannud ja effect olnuks — missu-
gune! Vallamehed olid äärmiselt üllata-
tud, et kuberner meiega nii sõbralik oli,
õppetööga täitsa rahule jäi, ilma et oles ik-
tegi laituat märkust teinud. Sellest ala-
tes ei teinud nad meile enam mingeid

etteheteid ja püüdsid igas asjas vastutulelikud olla. Kaigetsa asjus tulnawat vallavalitsusele kubernerilt küll vastav ettepanek, kuid raha puuduse pärast jäi see muudugi teostamata.

Nii lõppes käesoleva õppeaasta (19¹¹/₁₂) hooaeg kõigiti õnnelikult. Ka minu isiklikus elus toimus muudatus. Jaanipäeval abiellusin asjadel mainitud neiega. Peale vastava protseduuri täitmist tegime pisike pulmareisi: sõitsime Helsingi, kus viibisime 4 päeva. Tagasisõidul oli merel rannas auväärt torm. Kangealt rõhuv enamus reisijaid jäi merehaigeks, kuid mind see ei puudutanud põrmugi. Mu noorik pidi ka äärepealt hakkama „sühtama“, aga õnneks jõudsimme enne Tallinna. Siis tegime veel mõned lühemad matkad kodumaal ja külastasime tuttavaid õpetajaid sin ja seal. — ning tuligi asuda jälle oma ametikohuste täitmisele Jüri. Asi seisnes

selles, et näesoleval suvel täitus just 100 aastat Prantsuse Napoleoni sõjaväigust Marmasse ja sellel toimunud riulsaat Borodino lahingust. Ülemuse poolt tuli korraldus: tähistada seda päeva koolides pidulikult ja osa võtta vastavatest kirjuteenistustest, mis spetsiaalselt selleks korraldatakse. Meie, progressiivselt häälestatud õpetajad, otsustasime kõne all oleva juhuse ära kasutada ühiseks ülerihelkonnaliseks lastepoo korraldamiseks. Töötasime välja peokava, milles peale ühiste ettekannete määrasime igale koolile oma osa. Oli ette nähtud ka vastavast kirjuteenistusest osavõtt. See pidi toimuma peale harilikku teenistust valla 12 või 13 ajal. Et üritus oli ülerihelkonnaline, siis pidasime iseenesest loomulikuna, et po ~~roos~~ pidamise kohaks on Kullamaa seltside tavaline peoplats luteri kirikukirumaja ligidal pastori koplis, kuhu

kuhu oli seltside poolt püstitatud ka näitelaua. Valmistusime koolega peos, õppisime ja harjutasime ettenandeid. Muretsesime aegsasti Haapsalu kreisiülemalt vastavad load. Korraga, mõni päev enne peo tähtaega, vist kolmapäeval, kui ma ei eksi (pidu pidi toimuma pühapäeval), saan Kullamaa pastorilt kirja, milles ta teatab, et te on kuulnud, et meie kavatsesime tema kopolis pidu pidada; kui asi nii on, siis tema, kahjuks, seda lubada ei saavat, sest see olewat tema loomade koppel ja pidulised tallavad rohu ära. Minu kirjutasin talle vastu, et kavatsesime üritus on ülekoheldav, määratud kooliealistele lastele, ja avaldasin lootust, et ta mõtleb järele, ei riku oma kihelkonna laste meeleolu ja muudab oma eelneva otsuse jaatavaks. Järgmisel päeval sain Telt, s.o. pastorilt, vastuse, milles selitas,

et ta olevat tänini rahvale liiga vastutule-
lelik olnud, kuid nüüd ei võivat ta seda
enam olla ja jäävat oma endise otsuse
juurde, sest see koht olevat tema loomale
ainuvõene koppel.

Mis nüüd teha? Aega piduri on ko-
hutavalt vähe. Pidasin nõu naaber-
õpetajatega, Liivi Uustaluga ja Üdra-
maa Veidermanniga, et kas ei saaks
seda pidu meil, Tilla koolimajas ära
pidada; ruumi on küll vähe, aga es-
lapsed halva ilma korral mahu in-
ka saali ära, täiskasvanud võivad
olla õueski. Kuidas aga saada lüh?
Tuleb katsuda õnne ja teha kõik, mis
on meie võimuses. Õnneturaks oli just
hiljuti ametisse asunud uus koolide ins-
pektor Ossokin, kes ei võinud veel sün-
teid olusid tunda. Otsustasime: Mina
sõidan ^{järgmisel hommikul vara} Tallinna inspektori juurde te-
malt ruumide kohta nõusolekut kan-

kima olgugi väljaspool vastuvõtu aega.
 Lõunase rongiga sõidan tagasi. Mustela
 aeg, kes tunneb hästi Haapsalut (mina
 polenud ju Haapsalus käinud), tuleb mul-
 le Piisti jaama vastu, saab minult ins-
 pektori nõusoleku ja sõidab kohe sa-
 mase rongiga Haapsellu kreisiülemelt
 pidurikohe vahetamise_{ks} luba saama. (Sel-
 gituseks olgu märgitud, et kirdepoolse Lää-
 nemaal koalid kuuluvad talle Tallinna
 Trajoomi inspektori alla, administratiiv-
 selt aga Haapsalu kreisiülemale.). Nii
 tegimegi. Reede hommikul kell 8 alin ins-
 pektori uuse taga. Helistasin. Õnneks tu-
 li mulle inspektor ise vastu, olgugi öö-
 mantlis. Vahandasin ja jutustasin talle
 loo ära. Inspektor oli minu soovidega
 nõus ja kirjutas kohe vastava paberi.
 Kui olin lahkumas, küsis korraga ins-
 pektor, kas ma olen sõjaväes teeninud.
 Miks ta seda küsis, ei tea ma tänapäevani.
 Paber lasjus, meeleolu tõusis ja ühes sellega
 ka lootused asja õnnelikule lahendamisele.

Lõunase rongiga sõitsin Tallinnast välja. Uustalu oli Püstitil vastas. Andsin talle pakid üle ja algasin jalg rattal sõitu koju poole. Teel tõusis äge äike. Sõitsin just Allimäelt alla, kui hakkasid sahvime välgud ja müristema, kohutavad kõuekargatused koos tormilise vihmavalanguga. Et maantee läheb siin mööda kõrget valli keskkalgedaid põlde, siis ei julgenud ma kõrgele maanteel rattaga sõita, kartes, et välv võib ju tabada. Laskusin alla põllule, panin ratta maha, lamaldusin ja istusin. Nägin, kui ümberkaugemal välgud maasse löid. Ei usaldanud enam istuda, vaid heitsin püsti maha. Ja vihma voolas alla kui oaverrest. Nüüguust ränka välgulöömist ja müristamist nägin ma siin teist korda oma elus (Esimene kord, nagu juba eespool räägitud, oli Pälli kelmised), aga nüüguust paduvihma esimest korda. Umbes tunni aja möödumisel jätkasin sõitu. Tee oli vett täis, sõida nagu loigus. Kui koju jõudsin, olin ileni läbimärg ja kohutavalt porine. Hilja õhtul saabus Uustalu. Ka temal oli vedanud ja lüka oli väes.

Mis siis muud kui laupäeval varasult pea
kohta korraldama. Mul oli rõõmus meel, et
pastori mahhinatsioon ka sedapuhku mu-
jus. Meie igatahes rahva es valelikene
ei jää. Pidu toimub ja kui riiumid
ei mahuta kõiki peole soovijaid, siis
pole see meie süü. Pühapäeval läks
meie koal Lillalt rongiräigus lipu lehvi-
des määratud kellajaaks - õigewõulised
oma (neid oli koguni vähe), luterlased
oma kiriku juurde. Viimase juurde ilmu-
sid samuti lippude lehvides teisedki
kirkelkonnas olevad koolid. Enamik kooli-
õpetajaid muidugi ei teadnud, et nüüd-
sama oli pastor ülekirjaldatud vembu väl-
ja visanud. Mina panin ette kirikusse
üldse mitte minna protestiks pastori tege-
vuse vastu. Läks lehti vaidluseks. Ena-
mus õpetajaid seletas, et kirikusse tuleb
minna, sest muidu jääme meie õpetajad,
pärast seletuse andmisega hätta: peonoka-
itles üles pastor, aga mitte Jumal; teisene
kirikuteenistuse määras mitte pastor vaid riik.

Võimaks leppisime kokku, et lähme
kirikusse. Vaidlusega oli aga nii
palju aega läinud, et teenistus oli
juba alanud, esimene koraal oli
lauldud ja pastor pööras juba näo
koguduse poole, et alustada litur-
giat, kui ma esimesena kooliga kii-
ruuksest sisse astusin. Enne meid is-
tus kirikus ainult 4 või 5 naist. Pas-
toril tuli tükk aega oodata, enne
kui mõin koolid ja selle järel, alles
rahvas sisse jõudsid tulla ja pinn-
dele istuda ning vaikus taastus.
Kirik sai inimesi korraga täis. Mi-
nu naine, kuulnud, et orel oli juba
mängima hakanud, läinuvat kirikusse,
et näha, mis näo pastor teeb kui leiab
kirikus lapsi mitte olevat; seal aga pole-
vat mitte ainult ^{lapsi} vaid ka täiskasva-
nuid olnud peale mõne vana naise.
Si ruidas läinuvat pastor näost kaama,

nui kirikusse astudes leidnudvat selle tühja olevat! Ja siis korraga nui lapsed hakanud unust sisse tulema, valgumavat tal hele puna üle terve näo. Edasi kulges kõik normaalselt.

Kohe peale kirikuteenistuse lõppu ristusid kirikuehisel väljakul kõik naolid üles, Kullamaa Muusikaseeltsi passinaksor asus ette ja aidaa! marsi helidel lippude lehvides Silla poole (Luteri kirikust Sillani on umbes paari km-i ümber). Õpilaste järel asus rahvamas liikuma ka Silla poole. Pastorile tuli see muidugi ootamatuna ja kujunes nagu mingisuguseks protestidemonstratsiooniks tema vastu.

Pidu arenes muidu nagu tavaliselt ainult rahvast oli rängasti kokku tulnud. Kõik ruumid ja isegi õu oli inimesi täis. Ettecanded toimused saalis, sest näitela-va õue püstitada oli olnud võimatu nii materjali puudumise kui ka aja nappuse pa-

rast. Tegime unsed ja annad lahti, et midagi ka välja kostaks ja õhn sees mõistlikum olnuks. Pasmakoor mängis siiski õues. Ei esinenud mingisuguseid korraldumisi. Inimesed said olukorrast aru ja kannatasid nurisemata tunglemise välja ning pidasid eeskujulikku korda.

See pidu oli ühtlasi ka nagu uue 1914/13 õppeaasta algusks. 1. septembrist määrati meile (Sillale) kolmandaks õpetajaks Emilie Vendach (ametlikult ka luterlane). Sellega sai meie rühmitus korraga 2 tublit isetegevuslast juurde, sest koos uue õpetajaga asus süa elama ka tema noorem õde. Ühine ülerihelkonnaline lastepidu tõi seltskonda uut elavust ja reipust. Isetegevuslik töö algas kohe elavalt peale. Tsentrumis oli ikka Silla minist, koolimaja.

Ei teeks halba rääkida ka kohtidest või ruumidest, kus me harilikult pidusid pidasime. „Pidusaalidena“ olid suurel tavaliselt mõisate põhuküürid või tollaküürid nii kohapeal Kullamaal kui ka vööril

külalissetendustel. Peaaegu ^{oli} tavalis sa-
 nud, et suvel pidasime pidu Päril ~~mõis~~
~~ja~~ Tammiku suures viljaküünis, mis
 asus Päril mõisa ligikal männisalu
 serval põldude ääres. Mõisa rentni-
 kuse oli eestlane - abjarnas Päril,
 sellepärast siis saimegi kergesti loa
 küüni kasutada, kui see juhtus ti-
 hi olama. Küün, nagu öeldud, oli
 männiku serval, aga rahvas kutsus
 teda inna Päril Tammiku küüniks.
 Päril inimestelt, miks seda kohta
 Tammikuks hüüatakse, kuid keegi ei
 teadnud seletada. Viimaks sain sek-
 tuse vallavaeselt Priidilult, kellest
 oli eespool juttu. Tema rääkis, et
 vanasti olid seal männiku ase-
 mel Tammik. Tammed raiutud
 maha sealsemas salu ääres paisne-
 nud viinaröögi ahjunütkes. Viimaks
 kui puid otsa saanud, juuritud
 ka kändud välja. Maa olid nii

nii lahja, et põlluks polevat rõlvunud, siis
 külitud männi seeme peale. Seal siis hara-
 nuvatri männik kasvama. Tema mälete-
 vat oma poisinise põlvast veel suurt tam-
 merändude virna viinakoogi juures. Keid
 siis lõhkunud teiste hulgas ka tema vend
 ahjurütker. Hiljem pandud rütte puu-
 dusel viinakoori rinni, sest mõisel muud
 metsa enam polevat olnud. Aja jooksul
 lagunenud ka koone ära ja materjal tas-
 situd laiali. Minu ajal olid seal veel vi-
 letsad vundamendi jäänused. Kui kadus
 tammik ja unnes mälestuski Temast
 rahva sees, kuid nimi jäi miskipärast
 püsima. Siis veel kaupmees Sög Vainna
 vallamaja läheduses lõi omaie laudadest
 karku suure küüni. Ka seal pidasime
 pidu. Peale selle kasutasime veel Maidla
 Tuuleveski mäel olevat mõisa masinarehe
 suurt küüni. Kõinidel neil küünidel ja kuu-
 ridel peale Maidla oma olid muldpõran-
 dad, kuid sellele vaatamata löödi neis

tantsu mis larsus, harilikult, Kullamaa Muusika Seltsi" pesunakoori saatel, keda mine ajal juhatas Maidla vallakirjutanaja Tügenberg oma poja Voldemariga. Need olid suvised peenohad. Talvel pidime piirduma Silla koolimaja seeliga, mille saime, kui kahe klassitua vahelise kokkupanekuga seina ära võtjime. Ruum oli aga Kullamaa publinu jaoks liiga kitsas ja õhn pidude ajal võimatu vajeliku ventilatsiooni pöördumise tõttu. Aga paremaid ruume polnud, kustki võtta ja pidime sellega leppime.

Järgmine 1972/73 õppeaasta möödus võrdlemisi rahulikult. Muu seas, pastor Bräsehe loobus usuõpetuse tundide andmisest vabandusega, et temale kujunevat see töö ta otsest ülesannet täitmise kõrval ülejään käivaks koormuseks. Tuli jällegi need tunnid oma vahel

ära jaotada. Ka kooli „Katumas“ ta sel tal-
vel ei käinud. Kevadpoole tuli koolide ins-
pektorilt teadaanne, et Võnnu (praegune
Cēsis) lähedal Priekule põllutöökooli juu-
res avatakse 2-kuulised aiatöö kursused,
millest ta soovitas õppejõude osa võtta. Otsus-
tasime, mina ja naaber Siiri kooliõpetaja Jü-
ri Mustalu, neile kursustele minna ning
teatasime sellest inspektorile. Et meil mõle-
mail olid varemalt ostetud jalgrattad, siis
kavatsesime seoses kursustega teostada matk
kodumaa ja Läti tundmaõppimiseks. Plaa-
nisime matka nii, et sõidame rohale jalg-
ratastel läbi Lihula, Karuse, Pärnu, Salatsi,
Lemsalu (Limbaži), Võnnu. Kursuste kes-
tel puhkapäevadel külastame Riia ja
Siiri Šveitsi. Peale kursuste lõppemist
sõidame tagasi läbi Kagu-Eesti, mille
maarundi täpsustame Võnnus (Priekule)
Selle plaani me teostasimegi. Sõit ^{kursustele} läks
võrrevalt, kui mitte arvestada mõnda
käijate ootamist ühel teelahomel Salat-
si ja Lemsalu vahel, millest oli jutt eespool.

Kursused olid oma ainelt meile uudsed ja seega päris huvitavad. Hleaks küljeks oli, et ainet käsitati mitte ainult teoreetiliselt vaid ka praktiliselt ja vastavate ekskursioonidega. Siin tärkas mul esimene tõsine huvi loodusteaduse eriti botaanika vastu. Räägiti veidi ka mesilaspidamisest. Mõõdukas kursustel umbes nädalat 6, kui ühel päeval sain inspektorilt kirjaliselt kutse, ilmuda tema juurde läbiräärimisteks uue koha asjus. Mulle tuli see suure üllatusena, sest polnud inspektoriga sellisest jutuajamisest olnud. Põitsin siis raudteel Tallinna. Seal inspektor seletas mulle, et on kavatsus Märjamaal asutada uut tüüpi kool - kroonu algkool (nõukoguühenduse ~~ühenduse~~ 2-klassise kooliühenduse ~~ühenduse~~), milles ruumid lubanud ^{and} ja hiljem ka ehitada Märjamaa mõisnik Dregemüller. Kui et kõik tuleb otsust alustada. Palk võrreldes ministeeriumisooliga kaheordistub. Kask ei nõustuks hakata uue kooli organiseerijaks ja juhatajaks. Mis siis inna. Täid

tuleb teha nii siin kui seal, kuid palk äige tublisti tõuseb. Käustusin. Järgnevalt soovitas inspektor kursustel edasi töötada, kuna vahepeel asjad vormistatakse. Läitsin siis tagasi Võnnu ja olin seal kuni kursuste lõppemiseni.

Niist kursustest on mul iseäranis meelde jäänud 2 omapärast nähet. Kursante oli meid 40-50 inimese ümber, neist 7 eestlast, kõin kooliõpetajad peale mõne inimese erandi. Kursandid otsustasid kursuste lõpul korraldada isetegevusliku kontserdi, millel ka eestlased esineksid oma paladega. Lätlased valisid komisjoni, kes pidi koostama kontserdi kava. Kuid niisid läksid nende hulgas lahti lahkhelid. Valiti uus komisjon, kuid ka selle poolt koostatud kavaga ei aldnud rahul. Koosolekud toimusid mitmel päeval ja olid väga tormilised. Meie läti keelt aru ei saanud ja ei teadnud, milles seime

asi; aina imestasime, et kuidas ometi nad
 koolilõppele ei suuda jõuda. Meile nad
 oma vaadluse põhjusi ei seletanud. Kui
 ei tulnudki sest kontsevdist suuremat
 midagi välja. Teine nähe: Oli kursuste
 lõpp ja meie kogunesime lõpuaktusele.
 Nagu tol ajal viisiks oli, pidid kõik astu-
 sed toimuma „jumalasõna“ saatel. Kur-
 suste läbiviijaks oli kohaliku Põllumaes-
 te Seltsi poolt ülalpreetar põllutöökool,
 mille juhtkond koosnes lätlastest ja
 nähtavasti vist ka luterlastest, kes vene
 õigeusu nõtkeid ei tundnud. Tuleb ette
 oli vaimuliku talituse jaoks pandud küll
 valge linaga kaetud laud, sellel? riin-
 lajalga valgete riinualdega, aga inooni
 ei ühtegi. Tuleb nüüd preester oma saat-
 jatega kirikuriietuses sisse, astub laua
 juurde ja jahmatab: laual pole inooni.
 No kuidas sa, vaenene, pelud jumalat kui
 pole teda ennast või tema esindajat ko-
 hal. Preester sisistab midagi kursuste juhatajale

ja nüüd lähel asceldusteks lakti. On vaja ino-
ni, aga kust teda võtta! Käianse edasi-tagasi,
sositatansa, seletatansa, otsitansa. Viimane lõ-
peb lugu sellega, et keegi võtab kustki klassi-
toast ülalt nurgast inooni maha (pisti ju tsaa-
ri ajal igas kooliruumis ülal paremas nurgas
oleme mõningane inoon) ja toob selle kohale.
See seatakse kuidagi ette lauale püsti; milline
toiming nõuab omaajagu seakeldusi. Ja alles nüüd
lähel vaimulise talitus lakti.

Algab kirjuseit. Kursuste ajal me ravand-
sime tegesviidu matroplaani seidi pikema
kui enne kodus. Et rohkem tundma õppida
Kagu-Eesti maad ja rahvast, otsustasime vii-
lastada kursustel viibinud sealt kandi kol-
leegi nende kodudes. Kuid kurume sõitma,
ühes sellega selgub ka meie plaanitud mars-
ruut koos seal juhtunud viperuste ja äpar-
dustega. Kõige pealt kihutame jalgratastel
Võnnust Valmari, sealt edasi Valga. Siin
Valmari ja Valga vahel juhtub lugu, mis mul-
le enesele tundub äige naljakana, kuidas
teistele — ei tea ütelda. On ütlemata ilus päi-

karepaisteline ilm. Tee lähedäise jinalt
 libamisi mingisugusest kõrgendikult al-
 la. Tallata pole vaja, sest kiirus on niigi
 suur. Mina sõidan ees, Mustalu järel.
 Vasemal kätt põllul hea tünni maad teest ee-
 mal sõib suur lambarari. Lammastega
 on aga niisugune lugu, et nemad loevad
 oma pühaks kohuseks tingimata jelgratta
 eest üle tee joosta. Et ratastel hea hoog
 allamäge sõidul sees oli ja nii „prii
 küündiga“ hulk maad edasi sai, siis oli
 kahju pidurdada. Mõtlesin, et lammasteni
 on ikka tükikene maad, aga nad hulk-
 lud ometi harkka niind minu poole üle
 tee jooksuma; pealegi sõidan vasemel
 pool tee ääres ja nii märkan, et lam-
 bad harkavad minu poole hüppama, siis
 pööran paremale ja jõuan ehk lammast-
 e muna eest mööda sõita. Nii pea aga kui
 ma utereste kohta jõudsin, tõstis üks
 oinas pea selga ja kohe minu poole punuma,

terve kari tanno järel. Vaevalt sain mina
 ratta paremale pöörata, kui nad juba suu-
 re hooa alt teetammile üles hüppasid
 ja otsenkohe ~~vas~~ lapiti vastu minu ra-
 tast, mille nad mul alt ära löid. Mi-
 na lendasin inertsil mõjul üle jalgrat-
 ta käepidemete (lenkstange) ja lambaras-
 ja ette maantee keskele. Lennates mee-
 nus mulle, et põlvedele kumruda ei tohi,
 sest siis võivad sealt kohalt rebeneda pün-
 sid (mul olid ses suhtes endisest ajast kar-
 vad kogemused) ja kuhu sa sin vöö-
 ras kohas lähed katvaste pünstega,
 peab katsuma käpukibi hoida. Ja nü
 ma siis lasen neljapäruvil tulist valu
 alla mäge. Minust kihutab mööda Uustalu
 Mulle tärkab mõte pähe, et kas pole hull
 lugu, ei saagi enam piisti tõusta, ongi
 näes Praeheli kuninga Nebukadnet-
 sari päevad, kes pidi välgel neljapäruvil

näima ja rohtu sööma lojuse kombel, nagu sellest on piiblis kirjutatud. Sibasin minagi siis neljal jäsemel õige hulka maad edasi, kuni lõppis hoog ja ma sain püsti tõusta. Päästin küll püksiid, aga peopesad kõik maraskil. Pole viga: küllap need paranevad isenesest ära! Vaatan tagasi — ratast ei kuskil. Uustalu juube all orus. Lähem siis sinna kus lambad üle tee joorsid ja õnnetus juhtus. Rattast mitte märgigi. Feh-oh hullu! Kuhu ta siis jäi! asi läheb järjest keerulisemaks. Ümberringi lage maa ja ei ühtegi inimest peale ühe vanaeide, kes istub tee kõrval ja kujub midagi varrastel. Esimajoones kukum eesti keeles kiruma, unustades, et olen Läti maal ja minu keelt sin ei mõisteta. Eidekare sädistab oma keeles vastu, millest jälle minna aru ei saa. Hakkam siis vaatama teekraavi. See on tihedalt täis kasvanud suuri nõgesid. Viimaks silmanegi retta kraavi põhjast nõgeste seest vaevalt-vaevalt välja paistmas. Hui hiljem Uustalule järele jõudsin, kes all orus mind ootas, seletas ta, et kui lambad hüpanud tiheda karjana teele vastu minu

ratast, siis tõuganuvad nad ratta mul alt ära, see sunnivad neile selga ja nad kannavad selle oma seljas üle tee; kui nad teispool teed jälle üle kraavi hüpanuvad siis verisenuvad ratas nende seljast maha. Kui siis sattuski ratas teise poole teed kraavipõhja. Edasi läks sõit ladiralt. Läbisime Valga. Sealtsõitsime väga mäda Viljandi maantee. Teed. Huumulis oli meil tuttav õpetaja. Seal tegime pisema peatuse ööbimisega. Järgmisel päeval sõitsime pisut tagasi Valga poole, siis pöörasime ida poole Tõlliste peale, kus ületasime V.-Emajõe. Sealtsõitsime Tõrjuliina, Sangaste (parr, ilusad põllud), Urveste (järn tee, sügavas orus järv), Kanepi, Erastvere, Vana Koiola ja Timo, kus jällegi tuttava õpetaja juures oli ööbimine. Siin ärastas tähelepann väikeste järvede rahkus võrdlemisi väikesel maa-alal küla ümbruses. Sealtsõitsime läbi metsade Pille kaudu Tartu-Võru maanteele ja siis Võru. Võrus võtsime mitsid maha Kreutervaloli mälestussambla ees ja nautisime

vainset päikeses sädelevat Tamula järve ring
 Võhandu jõe välgavoolu. Ja kui juba kard
 Võrus, ega siis või ka Haanjamäe külas-
 tamata jääda. Igaühele siia Vana-Kasa-
 ritra kaudu. Olime Tasasemaa mehi,
 sellepärast parvus sinne loodus eri-
 lisi eluelamusi. Tore oli mägedest al-
 la vihitada, aga üles männi ronida-
 reske mis raske, tule või rattalt maha
 ja aja seda väenõrval. Ehk jälle: viibisi-
 me Munamäe otsas ja püüdsime silma-
 piirilt teada Pihva torni, kui tuldi
 Haanja mõisest, kus ööbisime, meid län-
 nale kutsuma. Ilm oli ütlemata ilus ja
 soe. All Munamäe jalamil peegeldus
 ilus järv, mis leusa nautus suplema.
 Mõttlesime, et järv on sünsam, mis mitte
 enne söömist järve voojudes pisut karas-
 tuda, mis pisine hiline mine iska teeb.
 Laskusimegi mäest alla järve suunas. Kui
 aga alla saime, polnud järve kuskil, vaid
 meie ees kerkis uus mägi. Imestasime ja ar-

vasime, et küllap ta on selle mäe taga. Põrisime üles ja näe: järv ongi siinsamas. Hus lastumine, aga järve ei ole jälle kuskil, ces on inna magi. No mis viirastus see ometi on! Oli järv ja jälle ei ole! Kribisime uuesti üles ja jälle on järv, kuid nüüd juba päris naugel legendiku taga. Mis ime see ometi on! Lõunale olime nii-kui-nii tugevasti hilineanud, sellepärast mõtlesime oma kasatuse täide viia. Läksime kulva maad mööda põllupeenart; järv isegi kadus vord silmist. Siis alanes maapind jälle järsku. All oli keinamae, mida mööda tuli tinnu maad minna. Nüüd alles jõudsime vesisele ja mudasele järvekaldele. Järv näis küll sügavane, kuid puurontidest ja kaigestest risustatud, nii et suplemine ei parakunud erilist lõbu. Kui jõudsime lõunale, olime tundki 3 hilineanud. Arutasime, kuidas me ometi võisime nii sisse kukkuda, sest olime ju lu-

genud, et mägedes on naugused karjumatu
inimesele petlikud; näis ju Värre linongi
koguni ligidalt olevat. Tulime järeltuse-
le, et mida inimene pole ise näinud aga
läbi elanud, seda ei oska ta enesele õige-
ti ette kujutada. Poleks uskunud, et meie
kodumaa väinestes mägedes võib tekki-
da niisugune illusioon.

Reis jätkus lõuna poole Munamäe
siira-viire mööda käänulisi ja murgelisi
külaute teid sihiga Tsipsile. Vahete va-
hel käisime teludes teed küsimas, aga ka sel-
lers, et tutvuda sinise elu-oluga ja keelega.
Kui juba keelest on juttu, siis olgu tähenda-
tud, et see tegi meie kaunisti raskusi,
eriti mu kaaslasile, kes oli pärit Läänemaalt
Lihula kihelkonnast Massu vallast. Ma ei
ei uskunud, et murrete vahe võib olla nii su-
raks taristuseks teineteise mõistmisele. Mina,
päritolult Vana-Tänassilma vallast Viljandi-
maalt Võrtsjärve ligidalt, sellepärast Lõuna-Eesti
muude piirkonnast, sain sinise keelega palju

paranemini kannama kui terna. Olgu teadud
nende: Lõitsime Timast Võru poole, mina es-
seimees järel. Tee läks parajasti pinast
rinnast alla ja rattad veeresid iseenest
Seal on tee ääres võrs ja selle ees seisavad
mehed. Mina tahan veenduda, kas me si-
dame inka õiget teed ja küsin meestelt: „Kas
see teeb läheb Võrru?“ Ma ei taha ratta hoogu
pidurdada ja arvan, et kui ma ise vastust ei
kuule siis kaaslane tingimata kuulab. Ku-
oligi. Hiljem, kui all orus rooru saame, kü-
sin kaaslaselt: „Kas see tee inka viib Võrru?“
— „Kust mina tean, ma pole ju sütnurga
mehi,“ vastab ta. Ma ütlen, et kas sa siis ei
kuulnud, mida mehed võtisi ees minn küsimu-
sele vastasid. „Kuulsin küll,“ vastab tema, „ad
hüüdsid. „Lätküll, õrva adesi!““ Kust mi-
na tean, mida see „lätküll“ ja „õrva“ tähen-
dab (sõna „õger“ polevad siis veel kirjakeels tar-
vitusel). Küsijussid juhtumeid keelega oli
mõndagi. Kord kannab kaaslane mulle sel-
tama: „On imelik, et praegu kõik siinseid in-“

mused on konutajad ja kogelejad." Mine jälle, et "kuidas nii, ma pole siin ühtegi kogelejat kuulnud". Selgus, et tema pidas võrudest naksuvat häälinut sõnade lõpus (hobase') konutamiseks. Siin piirkonna ka õõbisime ühe kursusekaaslaste juures.

Edasi läks sõit Vastseliina, kus nautisime vanade lassiavometa kurba ilu ja Piuse jõe ranjoonitaolist orgu ning karestikke. Edasi Petseri poole sõidul hämmastes meid järsk muutus maantes: Kuni Liivi-Pihrova kubermangu piirini oli ilus kruusatud maantee; just piiril nagu noaga lõigatud katkest tee, edasi läksid vaid vanavirööpad mis kulgesid mööda laialdest sõoti, kord kargnedes, kord jälle ühinedes. Olime lausa jahmunud ja mõne aja pärast kaotasime isegi lootuse sattuda Petserisse, sest terve väli oli roopaid täis, — mine tea, milliseid mööda sõita. Tihti peatasime vastutulejaid ja pärisime, kas tee ikka viib Petserisse. Vastutulejad nõnlesid kord setu

kord vene keelt, enamuses siiski setu keelt. Lõpuks oli Petseri käes. Esimene pilt, mis me siit saime oli äige kurvastav. Esimesi maju oli kõrts (kabarok); kõrtsi mose ees pisine natusega palkon, sellel 4-5 nonestanud meest, enamasti setu riietuses, nende hulgas üks preester mustas äärmiselt määrdunud rjaasas (paca - preestri igapäevane riietuse - mantel), nähtavasti veel rohkem vintis kui teised, ja kõik laaberdavad, mis toimub vene keeles. Milline autoriteet olukas saarases räpases riietuses ja purjus väimulikul meie mail! Järgnes müüduki tutvumine kloostri ja ümbrusega. Keid ma kirjeldama ei hakka, sest nendest on juba päriskirjamehed mõndegi peberile pannud ilusamini ja paremini, kui mina seda teha oskan. Sellepärast püüdnud ainult isiklike seiklustega.

Järgnevalt sõitsime Zabolda kaudu Värnasse. Zabolda lähisel oadisime juhuslikult ühe vördlemisi jõukas Eesti talu, mille peremees oli väga teadlik setude olukorrast.

Ta jutustas meile pikalt ja laialt nende elust, vaesusest ja mahajäämusest.

Edasi läbisime Võõrsu. Siin jällegi üllatus. Võõrsu vahel oli porine sillutamata tee, aga nüpea kui ületasime parvege Võhandu jõe, koe kaldast algas ilus kruusatud kõva maantee. Siis järgnesid Räpina, Meeksi (kust ühelt kõrgemalt kohalt paistis ilusasti Piipsi-äärne Mehikoorma), Rasina, Lääniste, Võnnu, Luunja ja Tartu. Järgnes muidugi viimase vaatlemine. Enne Tartust väljasõitu kontrollisime võorasternajas, kuidas me oma rahadega oleme läbi tulnud. Leidsime, et päris ilusasti, mõlemal oli veel oma rublat 5 tasnus.

Küüd võtsime kursi otsemat teed Viljandisse. Puhjast edasi Vereri doost lähimisev maantee oli tallel õige peha. Oli vist hüljuti vihma sadanud, tee oli igathes õige porine ja täis veelompe. Põitsime kitsusesel teeserval rööpa ja kraavi vahel, mis oli täis vett,

mina ees, naaber järel. Mina ajan laia juttu. Korraga märkan, et kaaslane ei seeru enam minu radasse ja hiiatustesse. Tõidurada on nii ahtane, et üle öla tagasi vaadata ei julge. Lorian siis pisut kuivema koha, ronin ratta seljast maha, et selgitada kuidas lood kaaslasega on. Tema on minust ligi km maad taga ja ajab rattast käerõval. Kui jõuab minu juurde, on mees märg ja mudane ja rates somuti. Ootus, et te oli võrgelt teetammiit roo rattaga alla soonraavi lennanud. Mis teha! Lohutusime sellega, et see ilm, küllap riided sõitmisel ära kuivavad, siis klopsime ka kuivanud muda maha. Kui sõitsime pikuti Võrtsjärve põhja raudteel, meenus mulle mu isa jutustus, mida temale oli rääkinud tema isa. Jutt on niivõrd anaisa läinud Tartusse turule ja näinud seal imelikke ubinaid. Kõneldud et need pidanud olema väga hea toit.

Eks ta siis ostnud toobi neid ubinaid lin-
 narostides roju viia. ^{ja ostnud} Kodutud soites piki
 Võrtsjärve kallast (kohalikud elanikud
 käivad tee lühendamiseks mööda liivast
 järve kallast just vee piiridel, kus liiv
 on tihke) tulnud tolle meelde linast
 ostetud ubinad. Ta hakkab neid
 uudishimust maitsema. Hammustanud
 ühe küljest tüki. Näginud. Ei mait-
 se. Arvanud, et on rikki läinud ja vi-
 sanud vette. Katsunud teist. Sama-
 sugune lugu. Helmandat — jälle ei
 kõlka: mõru mis mõru. Mees mõtlema, et
 on end tüssata lasknud: „Ei viisugust
 kaupra või roju viia: saab naise käest
 riielda, et kõlbmata asja peale on raha
 raisanud“. Vätunud siis kätte ja pildu-
 nud oma teada kõik ostetud ubinad järve.
 Kodus nagu inna, naised meeste riideid
 korreldama, — nii ka vanaema. See leid-
 nud aga kasuka kaupast 3 pisivast ise-
 väärki ubinat ja meelt parima, et mis need on.

Mees häbelikult seletama, riidas Eoid olid. Parajasti küdenurvat ahi. Vanaemale tärkanurvat pähe, et teite inna rüpseta-
tarse ja keedetarse enne söömist. Ta pan-
nurvat mugulad ahju suule tule päistele,
et näha, mis siis välja tuleb. Mõne aja
pärast kostnud ahjust üks „pops!“ Sla-
kanurvat vaatama: üks ukin olunud
lõõni lõõnud ja ta tulepoolne külg peh-
me, teistel samuti. Tüüratud siis ka tei-
sed küljed tule poole. Eks ubinad läinud
võin pehmeks. Nüüd maitsnurvat rojad
pehmed ubinad imetoredasti. Kus siis va-
naema mehega riidlema: „Üled sine ka
vana tobu, ostad kaup, pillend selle jum-
lamuuda vette ja roju ei too!“ Kui vana
isa jälle Tartusse läinud, ostnud ta
unesti ubinaid, toonud roju ja pannu-
vat aeda kasuama. Sellest saadik ka-
ratud nende pool kartuleid kasvatama.
Ületalve hõitud neid esialgu püksisääre
tää sahvris lase all ripumas.

Ületasime Tjänassilma jõe, möödusime
Öiult ja Maramaa veskest, mille lähis-
tel on mu vanemate sinni- ja kasvukoht,
kuid sisse ei pööranud, sest see polnud
märksundis ette nähtud.

Viljandisse jõudsime hilja õhtul.
Õemaja saime võõrastemajas. Olime
väsinud ja näljased. Otsustasime, et
teeme endile ülejäänud rahaga korrali-
ku õhtusöögi, sest me mõtsime hakkab juha
lõpule lähenema. Helistasime teenija-
le, et ta toeks toidu meie numbrisse, sest
pina jalgratta-matna järel polnud me
võimunud just korralik, et üldisse söögi-
saali minna. Ootame ja ootame; tee-
rijet ei tule ega tule. Ajaviitena ütlen,
et vaatame igan juhaks oma rahad ved-
kord üle. Ja mis sa ütled! Jahmatuse-
ga leidsin, et minu rahakott on tühi, ai-
nult $6\frac{1}{2}$ kop. vaskra. Huhu jäi siis raha?
Ei osanud muud seletust anda, kui et hom-

minul Tartus peale rahalugemist parin
paberaha lauale ja sinna ma selle unu-
tasingi. Mida teha, kui tulla se vaata-
ma, miks me helistasime? Ega 's norra-
linnu sööri enam saa tellide, sest numb-
ritsa eest tuleb ju na marss. Suure
tuge löime pilgu toidunäärile. Kõin
on rallis. Jah, pigis oleme igetepidi.
Tuleb ju meil oma 150 km, see on: paremal ju-
hul veel päev otsa sõita enne kui saame
raju Hüllamaale. Piremast tutvumisest
Viljandiga ei marss rääkidagi. Kii-
ruga teeme igasuguseid kalkulatsioo-
ne. Lõpuks jääme peatuma järgmi-
sel variandil. Siin tellime ainult ports-
joni teed paari saiaa. Palume end ära-
tada hommikul kell 6. Arve marssame
õhtul ära, et homme mitte aega viita.
Väljasõidul keerame varemotesse ja selle-
ga püрдume Viljandi vaatlemisel. Lin-
nast väljas kuski maapoes ostame nael he-

heeringat ja 2-3 naela leiba. Selle röö-
me kuskil tee ääres puhkamisel ära. Soola-
ne ajab joome. Teeäärsetest talumaevu-
dest saame rehti. Sellega on nälgitumme
kadunud. Kui jõuame vast Vigalani.
Seal on ministeeriumikooli õpetajad tut-
taad ja kui nad meile ise süüa ei an-
na, siis küsime. Vaevalt saime sellise
mõtte mälgutuse lõpetada, kui tuligi teeni-
ja. Tegime nii, nagu räägitud. Kuid
arvestusel unustasime, et oli pühapäev
millal poed on enne lõunat suletud. Alles
Suure-Jaani lähedal saime ühte poodi.
Aga jälle häda: maa ümberringi lage,
maanteel inimesed aina voorivad kivi-
kusse, küll jalgsi, küll hobustega; kuskil
ei ole kohta et süüa (inimeste nähes hä-
benesime seda teha). Viimaks osutus tee ää-
res väike lepirutur. Seal siis söime.
Esialgu polnud vigagi; kus kaevu nägime,
seal jõime. Kui jõudsime Vändrani. Siin

hakkas aga nõht juba näpistama. Kuski
 Kereu paiku oli tee ääres vägev sarapik
 ja pihklid kõlbasid juba süia. Kukkus-
 sime siis nende kallale. Aga hammaste-
 ga parustamine ja kookest puhastamine
 võttis palju aega. Tulime otsusele, et nõn-
 da me edasi ei jõua. Pihkleid närida
 võime ju sõiteski. Korjasime siis taskud
 pungil muuvilja täis ja sõit läks jälle
 lahti. Varsti said taskud tühjaks. Jõud-
 sime Vigelasse. Koolimaja väikne, uk-
 sed kinni. Pole näha elavat hingegi. Ka-
 reputamine ja ümber maja käimine ei
 andnud soovitud tulemust. Otsustas, et Mär-
 jamael on laulupidu ja kõik koolilaps-
 tes on sinna sõitnud. Meie ootused ja
 lootused varisesid sellega kokku. Pervi-
 deerisime veel omi taskuid ja leidsime
 kahe peale kokku $6\frac{1}{2}$ kop. Otsustasime:
 ostame 5 kop. eest saia ja jätame $1\frac{1}{2}$ kop.
 järele: nii oleme siis äparduste peale vaatama-

ta isikagi rahadega koju jõudnud. Mõeldud,
 tehtud. Varsti peale Vigaleet nägime tee ääres
 sinikapõõsaid ja nende küljes marju. Eks puu-
 vili sisalda ju vitamiine. Meie ratastelt
 maha ja sirukale. Hammustamine saia ja si-
 rikaid kõrvale. Lattusime nii asarti, et ei
 märganudki vahepeal üleskervinud ääres-
 pilve. Korraga kostab kõmin. Tõstame pead
 üles, — must pilv süüsamas ligidal, jala-
 maid retestele ja tulise valguga kihutama.
 Aga kuhu sa äärese eest ikka lähed! Tänu-
 se metsade vahel takes meid raske sadu.
 Saime lähimärjaks, nagu äeldakse et kamba
 all ka polnud niivet. Enne Kullamaa til-
 lat (seal oli mu kodu) laskas sadu. Värvelt
 sain ümber rüetuda, kui paistis jälle ilus
 õhtupäike. Ka siin oli viiperus: naist polnud
 mul kodus, ta ei teadnud oodata, sest jõud-
 sime ju kavandatud päev varem koju. Oli
 enne tegemist, kui korteri uuse lahti saime.
 Proovisime pea kõin koostaja võtmed läbi
 kui koostaja sai uuse lahti? Mu teerask-
 sel tuli veel sõita km-t 6. Tema elas Linnil
 Jõgisuu vallas.

Kui olin jõudnud koju, tuli kohe ha-
 kata mõtlema kolimisele Märjamaale, sest
 olin vaepeel määratud seal asutatava uue
 kroonalgkooli juhatajaks, esialgu küll k.
 t. Läitsin siis varsti, jalgrattaga muidugi,
 Märjamaale aludega tutvuma. Seal polnud
 koolist muud, kui Märjamaa mõisnikule
 Dregemüllerile kuuluv ühekorruseline tü-
 hi maja, milles omal ajal oli elanud ko-
 helik metsavõre von zur Mühlen. See pidi
 nüüd saama koolimaja nõnda ütelda
 hakatiseks, sest lepingu järel kohustus ni-
 metatud mõisnik ehitama juurde kahe-
 korruselise maja 2 klassituba, 2 õpetaja
 korteriga ja 2 trepikojaga. Vanasse majja
 pidi saama saal, 1 klassituba, õpetajate tuba,
 riiehoide, 1 õpetaja korter ja põõningul
 olev tuba teenija korteriks. Kõik ruumid
 vajasisid kapitalremonti. Puudus igasu-
 gune mööbel ja muu koolivarustus. Tuli
 kibedasti peale hakata, et siigiseks kool väime

panna vähemalt paari klassiga. Esimene käin oli Dregemülleri juurde, kellega leppisime kokku, et ta kohe alustab remondiga ja ka uue osa juurde ehitamise eeltöödega. Siis läksin tiskler Kure juurde, kellelt tellisin vajalikud koolipingid, tahvid, lauad esimeses järjekorras, siis kaapid ja muu vajalik. Vallamajast külasin järele kust võiks küttepuid osta. Seal juhutati taluomaniku Leesmenti juurde. Sellega saime ka kaubed kokku. Nii olid kõige hädavajalikumad asjad aetud. Õppevahenditega polnud nii kiiret, sest neid oli Tallinna kauplustest alati saada. Kui pea kui korteri remont (sellega alustati kõige enne) valmis sai, kolisin kohale ja hakkasin tellitud tööde käima jälgima ning õppevahendeid muretsema. Septembris saimegi avada 2 nooremat klassi. Teiseks õpetajaks määrati Anna Risticok, kohaliku preestri abikaasa, rahvuselt venelane,

Peterburis 8-klassilise naisgümnaasiumi lõpetam. Isa oluivat tal omal ajal Riia vaimuliku seminari direktorina. Muu seas olgu öeldud, et sel sügisel tõi kurg mulle tütre, kellele panin nimeks Valde.

Joo laabus ladusaasti. Et koolil polnud kindlaks määratud piirkonda ega ka kohustust või sundust käesolevas koolis käimiseks, siis tulid siia need, kes ise või kelle vanemad olid huvitatud õppimisest. Sellepärast siis lapsed töötasid usinasti ega polnud asjatuid puudumisi. Oppereelers oli muudugi vene keel. Ülemuse poolt oli nõue, nagu juba eespool kirjutasin, et lapsed ka omavahel räägiksid vene keelt. Väga ~~isolev~~ ilmekaalt iseloomustab selleaegset riikliku koolipoliitikat vestlus, mis toimus tollal minu ja kooli revideerija inspektori Ossorini vahel. Inspektor pärib minult, mis keeles kõnelevad lapsed omavahel. Mina vastan, et koo-

lis kõnelevad nad vene keeles, kodus muudugi eesti keeles. Inspektor: „Aga mis keeles Te kõnelete lastevanematega?“ Mina vastan, et muudugi eesti keeles, sest vanemad ju ei oska vene keelt. Inspektor edasi: „Aga kui kooliõpilane juhtub koos vanematega Teie juures olmas, mis keeles te siis kõnelete. Mina vastan, et paratamatult tuleb rääkida eesti keeles, sest vanemad vene keelt ei mõista ja olks väga imelik, isegi sündusetu, kui ma vanemaga räägiksin eesti keeles ja sealsamas pöörduksin õpilase poole vene keeles. See olks vanemale solvuv, õpilasele aga tema isa või ema alavääristamine. Ja mis te arvate, mida vastas selle peale inspektor! Ma ütlen teema enda sõnadega, mis mulle miskipärast on selgesti meelde jäänud: „Bon smu u gemdu nruuep nogaem.“ (Vaata see just lastele eeskujul annab). Edasi seletas ta, et tuleb võimalikult püüda inxagi vene keeles rääkida ja lõpetas siis jutu sellel teemal.

Eks näita see keelelugu selgesti, millistes
kammitsates pidi tolleaegne õpetaja töö-
tama, kuidas tuli tal lauerida ühest kül-
jest oma südametunnistuse ja vaadete
teisest, külgest venovaimulise kooliüle-
muse ja kolmandast küljest pastori va-
hel. Õnnaks ei olnud kroonkoolide
pastoritel suurt sõna ütelda. Kuidas
mina oma koolis keeleprobleemiga toime
tulín, sellest rääkisin ma pisemalt mu
Kullamaal töötamise kirjelduses.

Kohalik pastor Meder oli kaunis
mäistlik mees. Ta ei seganud end liialt
kooli asjadesse. Vallakoolide õpetajad
inimka suhtlesid temaga, kuid mina tema
juures ei näinud nõudagi. Kooli külas-
tas ta ainult kord aastas usuõpetuse tun-
dides, millal kuulas õpetaja tunniandmist
ja küsis ka ise; sellele järgnes vastastiku-
mõttevahetus. Käitumine oli tal väga viis-
kas ja tagasihoidlik. Tema esimesel visii-
dil 1913/14. õppeaasta kevadel läks mail lahti
väikeses rõõmsuses. Tema seletas, et muudu

on kõin hea, aga lapsed peaksid inimesi rohkem teadma piiblisalme. Mina jälle väitsin, et Luther nõudis rohkem asja sisulist arusaamist, kui kommete ja sõna pimesi täitmist. Pastor oma poolt jälle, et piiblisalmid pidavat olema kui samad mil-tele tuginevat usule. Jäigi meil kahe-klamata, kummal on õigus. Aga kui korol juba usuõpetusest jutt on, siis olgu ka paar, neljast juhtu teadud, mis siin koolis reis tundides ette on tulnud. Lastele teigi alati raskusi Iliiski loo meelepidamine. Nähtavasti pastoriid seda teadsid ja pea igakord nad seda ka küsisid. Ma tehtsin selle loo lastele huvitavamaks teha ja jutustasin um-kes nii: Jumal ja Kurat said kord kokku ja, jutt jutuks, kõne kõneks, hakkasid rüttelema oma poolhoidjate trundusega. Jumal näitas Iliiskile kui väga truule inimesele. Kurat jälle, et ega Iliisk asjata sinu poole hoia; sa ju oled temale andnud suured va-randused, võta need temalt ära ja vaata kas ta siis veel su poole hoiab. Jumal tõendas,

et hoiab küll. Viimaks vedasid Jumal ja Kurat kihla ... See kihlvedu huvitas nõnda lapsi, et nagu Hiiohi lugu neile hästi meelde jäi. Tuleb siis kind pastor jälle kooli „katsuma“ ja hankubki Hiiohi lugu küsima. Küsib seda ikkelt kõige pisemalt poisilt klassis. Mina pean poialt, et ega ta, hull, omegi kihlveost midagi ei räägiks. Kuid kus sa sellega! Poiss jutustab ja jutustab ja korraka paiskab oma peenikese häälega välja, et Jumal ja Kurat vedasid omavahel kihla. Pastorist käis nagu nõrsatus läbi, jäi viivuks mõttesse ja ütles siis: „Ja see oli küll peaaegu niimoodi.“ Poisi jutustus läks aga edasi ühe lehdusalt ja sellega lugu püürduki.

Kord oli aga mul enesel ränk sissekukkumine. Uurisid usuõpetuse kava ja ~~lapsed~~ nägin sealt, et lapsed peavad teadma ka palveid enne söömist ja peale söömist. Ütlen siis ühel tunnil lastele, et järgmisena korras õppige katekismusest kätte palve pärast söömist ilma et oleksin ise vaadanud, misugune see palve on. Tuleb järgmine tund. Laste

vastata. Poiss algab: „Jehooval ei ole head meelt jalameeste sääreluist ega hobuseväe tugevusest, vaid... Mina jähmun: mis sääreluist ja hobuseväest ta räägib! mis on neil tegemist söögipalvega! ega poiss omali mulle vigurit tee! Mina peatan vastaja, et kuulge, poiss, mis sa räägid, vasta mulle söögipalve ja alga uuesti. Õpilane hakkab jälle rääkima oma sääreluid ja hobuseväge. Toh-oo ime! mõtlen ma, siia rast lugu pole enne olnud. Ja tõsiselt ütlen ma, et kuulge, mees, mis juttu sa ajad; ma käsin sind palvet lugeda, aga sa räägid mulle sääreluudest ja hobuseväest. Poiss vastab: „Aga raamatus on nii.“ Mina: „Mis sa seletad! Kus raamatus on nii? Näita siia!“ Poiss toobki mulle katekismuse ja näitab ette. Tõepoolest on raamatus nii. Ei tahtnud uskuda, et ühe palve, pealegi tänu söögi eest, võib nii veidrealt ja sõjanakalt alata. Pärast läks ta küll viisakale sisule üle, aga innegi algus oli minu

meeltest palve jaoks veider. Ei olnud ma oma õppimise ajal ega ka pärast seda se-
nini niisugust palvet kogunud. Ei mäle-
ta enam, kuidas ma enese väga puperde-
sin, aga nähtavasti väga ma sain, sest
hiljem ei ole tulnud mullegi midagi nii-
sugust ette, mis oleks kuidagi sellele juhu-
le vihtunud. Vaata siis, mis võib juhtuda,
kui õpetaja ei tutsu põhjelineult õpperaa-
matuga.

Inspektor käis tavaliselt 2 korda aas-
tas - sügiseti ja kevadtalveti. Tolleaeg-
ne inspektor Ossokin, kui jätame keele ja rah-
vuse küsimuse välja, oli muudu karmis ke-
na mees: ta ei nõinud õppemeetodite suh-
tes, jättis õpetajatele võrdlemisi vaba voli,
vestlustes oli lahke, vastutulelik ja sõbralik.
Haulikult jäi ta terveks päevaks kohale.
Päeval käis tundides, kuulas õpetajate tun-
niandmist, kontrollis õpilaste teadmisi, vaa-
tas nende vihkse; õhtul aga nutsus kõnõ õpe-

-196-

tajad korrata, päris nendelt, miks nad nii
või teisiti tunnis toimusid, kinnitus nen-
de tööplaanidest, avaldas omapoolseid
arvamusi. Ta seletas, et nüüd ei ole
inspektori ülesanne enam nii palja-
kooli revideerida kui juhtida ja suu-
nata pedagoogilist tööd; õigemini
oleks inspektorit nimetada nõuand-
jaks (counsellor). Kui kujunesid need koo-
püüdmised rohkem sõbralikuks vestlu-
siks ja mõtete vahetusteks kui mingis
ametlikuks kontrolliks. Kõrghariduse ins-
pektori pealt korraldatavaid nõupidä-
mise ma pole teistest koolidest kuulnud.
Vallakoolide õpetajad olid inspektor
Õrsovinist teisel arvamisel. Olgu kuidas
on, vähemalt meie koolis toimis ta nii.
Olgu veel lisatud, et sama Õrsovin an-
dis Tallinnas väga venereerit ajakirja ni-
miga, kui mu mälu mind mitte ei peta,

"Februarikuu Broemur". Lisalt oli see ma-
ruvenelaskiv. Mäletan muu seas artiklit
milles ta lausa diskrimineerivalt suhtus
eesti rahvase, nimetades teda mingisugu-
sena 300 000 rahvakesena (napogey), kes
tehes suure vene rahva levimise kavis-
tuseks olla. Ja niisuguste vaadete ga ma-
s pidi siis olema üks meie rahva hariduse
juhtidest.

Mis puutub kohalikusse kultuurikes-
se, siis oli see märke mähajäänud kui
Kullamaal, olgugi et alevikus oli enne
meie kroonukoeli asutamist vene õiguse
võltskonnakoel, km-t 1-1,5 eemal, Mär-
jamaa-Kohuvere tee ääres oli Märjamaa
vallakoel, km-t 4 Hainre mõisa viir-
tee ääres oli samanimeline vallakoel.
Kende ümber aga polnud koondunud
mingisugust isetegevuslikku ringi. Eksis-
teeris ainult tuletärgijate selts, kuhu
olid koondunud peamiselt aleviku maha-

peremehed, kuid seegi selts ei andnud enesest erilist elumärki. Tema tegevusest ma üldse osa ei võtnud: ei meeldinud seal valitsenud konservatiivne õhukond. Kuid siiski luteriusu röst-
 ril Ojassonil oli laulukoor, kes oma harjutusi pidas köstrimajas ja esines ka ilmalikkude lauludega. Kevadel enne minu süüasaabumist oli siin korraldatud Ojassoni eestvõttel kohalik laulupidu. Mina hakkasin organiseerima näiteringi. Raskusi oli naistegelaste leidmisega. Viimaks ettevõtte õnnestus. Harjutuste kohaks oli meie kooli muusika maja. Lõpuks saime nii kaugele et võisime korraldada kontserte, ehk talle-
 aegse nimetusega rahvapildusid, näiden-
 dite, deklamatsioonide, laulukoori ja ju-
 huslike muusikapaladega. Kõisugusele isetegevuslikule tööle andis suure hõaki kaht-
 puhkenud I Maailmasõda. Vahepeal val-
 mis ka meie koolimaja juurdeehitis.

1914. a. sügisel määrati meie kolmandaks õpetajaks noor äsja Gatsina Õpetajate Seminari lõpetanud Nikita Zvoritski, pärit Novgorodi kubermangust Borovitši maakonnast. Väga iseloomulik oli selle noormehe esialgne käitumine, mis näis mulle päris arusaamatuna ja isegi kummalisenä, hiljem aga selgusid asjaolud. Lugu oli järgmine. Ühel augustikuul lõupäeval sõitis koolimaja ette postkõbustel noormees šumadaniga, kes esitles end uue õpetajana. Võtsin ta rõõmuga vastu, esimene mulje oli rõõgitihe, näitasin talle kätte korteri, tutvustasin koolimajaga ja kutsusin lõunale. Mees oli esialgu äärmiselt sõnaku, kuid lõunalaual, millest võttis osa ka mu abikaasa, clavnes ta pisut ja hakkas pärilma tõelustamise võime-

lustest. Jutt lõppes sellega, et ta hakkab
lõunatama minu perekonnas, muidu-
gi teatava tasu eest. Peale lõunat panin
ette välja jalutama ja ümbruskonna
ga tutvuma minna. Tema liivkas mu
ettepaneku tagasi ja läks oma porte-
risse. Arvasin, et inimene on reisust
väsinud, öösel magamata ja tahab pu-
rata. Kuid teisel, kolmandal ja järg-
mistel päevadel kordus sama lugu;
peale lõunasöömist läks kohe oma
tuppa ja jäi sinna järgmise päevani.
Kui tundus mulle üpris imelikuna. Mui-
du ajasime mõnusat juttu; ta isegi hakkas
pealtvaatajana meie näitemängu harju-
tustel käima, olgugi et keelt ei mõistnud
sõnagi, aga mees õue, rääkimata Täna-
vast, jalga ei tõsta. Rääkisin küll, et
kuidas see siis nii võlkab; veeta kõik päe-
vad ainuüksi kinnistes ruumides, värs-
kes õhus mitte näia; sedaviisi võib noor
organism kiiduraks jääda; kas siis ümbrus

ja loodus tõesti ei huvita. Miski ei aidanud: tema ei tule ega tule välja illes kahe kolme nädala möödumisel ta korraga nõustus jalutuskäigule tulema, aga vaevalt saime noolimaist sada-kond meetrit eemale, kui tema hakkas tagasi rippuma ja ei tulnudki enam edasi. Siiski, nüüd hakkasta igal päeval minuga kaasas käima ja iganädaliku tsipakse kaugemale minema. Viimaks jõudime siinamale, kus aleviku majad ära lõppesid, aga kaugemale meest mingi meelitussega enam ei saanud. Nii kõndisime nord ühele poole aleviku otsa, siis jälle teisele poole (noolimaist paigas just aleviku keskel). Põhja (Tallinna) pool lõppes aleviku paari km laiuse lageda põlluga, Lõuna (Pärnu) pool aga kuušemetsaga. Pärast paari kuud niusugust aleviku vahel edasi-tagasi käimist tema ühel ilusal päeval nõustus tulema majade vahelt kau-

gomale lagedale põllule, metsapoolse ot-
 sas aga majadest kaugemale mitte sam-
 mugi. Asi muutus minu jaoks järjest
 mäistatuslikumaks. Kord kannasta nii-
 sugusel jakutusnäigul pärima, kus ela-
 vad inimesed, kes võtavad osa näite-
 mänguharjutustest. Käitsin siis tema-
 le nende elukohti. Üks noor naisnäit-
 leja elas just üle nimetatud lageda põl-
 le metsa ääres km $1\frac{1}{2}$ alevinust. Tema
 oli äärmiselt üllatatud, et inimesed, ja
 veel naised naisterahvad käivad nii kau-
 getel harjutustel ja rohe pärima, et ega
 nad ameti üksiinda ei käi, kes neid saada-
 vad ääseti koju (harjutused kestsid inka-
 vella 12^{mi}, mõnikord isegi kauemini). Mina
 jälle omanorda imestama, et kas neid
 peab saatma, ega meie rahvas enam ton-
 te ei karda; kui juhtub olema kavalas
 ja sellel tehtmist jätkub, siis võib alla
 see ehk saadab. Kui me siis vastastik-
 ku imestamine täiesti mõtteainud

kuni viimane võitsin ta usalduse ja ta hakkas jutustama, kuidas neil seal Borovitsis elatakse. Neil seal ei näitemänguringe ega laulumoore ei olevat. Neind norraldavat talvel ainult ühiseid retusõhtuid. Õhtupoolikul enne pimenemist kogunavat neind ühte kokulepitud meija, kaasas võivad (napsu) ja retusmaterjal. Esialgul neind retravat ja laulvat. Viimane hakkavat ka poisid tulema, kes siis vaatavat tütarlaste tööd pealt. Mõne aja pärast tehtavat taas ruumi ja siis minevat lahti tants. Kui juba küllalt tantsitud, siis algavat kojumine ühiselt kogu koosviibinud seltskonnaga. Mindavat mööda külatänavat ja see neind kelle majast möödutakse, lipsavat siis koju, noormehed aga jäävat kõik kohale. Kui "simmari" koht olevat küla keskel siis minevat kaasa ka küla teisel pool atas elavad inimesed. Kui olevat jõutud küla

lõpuni, siis pöördutavat ümber ja hakan-
 tevat uhiselt jällegi koju saatma küla-
 tesse otsas elavaid neide. Kuni kõik neid
 olewat niimoodi koju saadetud, siis alga-
 vat noormeeste vahel arvete äien dused,
 peamiselt neidude pärast, mis tihti lõp-
 pevat ägedate kangelustega kuni keha-
 liste vigastusteni, mõnikord isegi surmaga.
 Tema oma vend olewat möödunud talvel
 rängesti kolvida saanud, nii et pidanu-
 vat paar nädalat linnas haigemajas la-
 mama. Sellepärast temale näinudki
 äärmiselt imelikuna, et peale näitemän-
 gu või laulukoori (see harras ka meil käi-
 ma) harjutuste lõppu ei lahku inimesed
 mitte korraga, vaid kuidagi ükssuult,
 isegi tütarlapsed. Sasta vahetusel
 oli usaldus meie vahel juba nõnda suur,
 et ta rääkis mulle, mis kaalutlustel teda
 siia Eestisse õpetajaks määratud. Inspek-
 tor seletanud temale, et talle on an-
 tud eriti austav ülesanne — levitada

vene kultuuri, keelt ja kombeid eestlaste keskel, kes olavad metsin (gurkui) rahvas ja vihkavad venelasi; sellepärast olgu ta igal sammul äärmiselt ettevaatlik. Need selitused ja hoiatused teinuvadki ta araks. Ta püüab jähmunud, kui Riisiperest saadud postipoiss osutunud umbkeelseks eestlaseks. Eriti oluvad ta ängistatud, kui posthobustega Riisiperest Märjamaale sõites sattuvad suure metsa vahele. Siin vahtuvad ta ärevuses kahle poole tee äärde, et kui kuskilt põõsa või puu tagant kargab välja rõõvel, siis tema hüppab teiselt poolt maha ja pistab põgenema. Kui äkki umbkeelne postipoiss peatuvad metsa vahel hobused ja hüppuvad pürist maha, siis tema mõelnuvat: „Too! nüüd on lõpp; neil on omavahel kokku räägitud ja

vaevalt, et nüüd veel pääsu on." Ta istunud siis troskas nagu sütel, alles pingselt valvel ja jälgides teraselt ümbrust ja postipoissi. See kohendunud hobuserakmeid, õiendanud omi asju, roninud jälle punni ja sõit läinud edasi. Temal veerenud nagu kivi südamele, eriti veel siis kui mets lõppunud, tulnud lae põld ja eemalt hakanud paistma majad. Kui paljuselles loos on tõtt, selle eest ma ei vastuta, kuid tõde on see, et mõnda mu uus rööpsee mulle jutustas. Nüüd oli mulle selge, miks ta esialgu nädalate vältel oma nina õue ei pistnud: ta kartis vaenuliku suhtumist endesse kui venelase „metsikute“ eestlaste poolt. Ja nüüd korraga sõbralik vastuvõtt uude rööpse konda, ei jälgegi mingisugusest metsikusest, vaenulikkusest või õelusest! Krovetšnik oli muide tubli ja hea töömees. Krahvi mobiliseeriti ta 1915. aasta kevadel

sõjaväenke. Ja sai töötada meil ainult ühe talve. Ja viimased sõnad viimasel käepigistusel olid: „Еще берусь, как буду бороться за права демократов народа!“ („Kui tulen tagasi, siis hakkan võitlema eesti rahva õiguste eest!"). Kes jäi tagasi tulemata, oli Ninita Dworetzki.

Kohaliku rahva iseloomustamiseks võin oma tähelepanemiste järgi väita, et ta on, või vähemalt oli tol ajal, kaine ja karske. Minu Märjamäel elamise ajal ei kohanud ma ei aleviku vahel ega mujal ühtegi tügerdavat joobnut meest, olgugi et monopolipoed (viinapood) oli kaunistegi koolimaja lähedal (Tellinna maantee ja Kasti tee nurgal). Ma ei näinud seal lärmitsemist, veel vähem karklemist või kiskumist. Pidade ajal vahel häälitsesid mõned inimesed

noostanud mehed, kuid need leidsid
alati üldist hurramõistu. Viinarõtmist
loeti nagu mingis kähiajaks. Opetaja-
te hulgas seda peaaegu ette ei tulnud,
või ütelda, et nad olid pea kõik karst-
lased, kui mitte lugeda koduõlle maits-
mist. Lastevanematega mul mingeid aru-
saamatusi ega seeldusi ei olnud. Kõik-
jal suhtuti koolidesse heatahtlikult
ja abistavalt, mida ma ragesin eriti
mu vallakoolivanemaks oleku ajal. Ei
olnud kuulda, et ümbruskonnas oleks
toime pandud erilisi vargusi või muid
kuritegusid. Ma ei teha sellega ütelda,
et Eestis üldse polnud huligaanitsemi-
si, kuid siit ~~siit~~ murga rahvas oli
haruldaseult kultuurne. Üldiselt kis-
si, Märjamaa ja Kullamaa kihelkonna
inimesed olid mõistlikud ja tagasihoidli-
kud. Vähemalt minu kõrre nurjatusi ei
kostnud.

Uueks õpetajaks Iveretoni asomele tuli Kuramaalt sõjapõgenike lätlane Freide, hallipäine mees abikaasa ja 3 väikese lapsega - 5, 3 ja 1-aastasega. Umbes kuu aja pärast kutsuti ka mind, Tjargu ratsniku, sõjaväe komisjoni mobilisatsioonikorras. Tain küll silmade lähinägelikkuse pärast lahti, kuid koolitöös läksid inimesi mõned nädalad raatsi. Varsti peale selle komandeeris mind inspektor Tartin Ülikooli juures korraldatud 2. kumlistele arstirohtude kultiveerimise ja ümbertöötamise kursustele, mis kestsid 15. maist 15. juunini. See oli aastal 1916. Koolitöö lõpetamine jäi kohalejäänute heaks. Ega järgminegi 1917. õppeaasta polnud meie koolile normaalne. Tartin Ülikooli juures avati jälle, kuid nüüd juba aastased, eelpool nimetatud arstirohtude kursused jätkusid juuistele, kuhu komandeeriti I kursustel olnud silmapaist.

vamad kursandid, muude hulgas ka mind. Minu asetatjaks - koolijuhatajaks määrati Treide, tunnid jaotati väljastpoolt kutsutud isikute vahel, kelleks olid õiguse riigihelkonna ^{õpetajad} kooliõpetaja Preiman ja Laretei ning luteri kister Ojasson. Pererond jäi mulle siiski Märjamaale. Vahupeal oli see suurenenud tütre Hoida võrra.

Kui siis jälle Tartus, mitte õpetajana vaid õppijana, poololdi tudengina. Algesid loengud, laboratoorsed ja praktilised tööd. Siin pean sündsaks märkida mõni sõna tolleaegse administratiivaparadi tööst. Kui käisin Haapsalus mobilisatsioonikomisjoni ees, siis rahastamisel öeldi mulle seal, et minge koju ja dokumendid saadame teile velde. Ootasingi kodus dokumente, kuid need ei tulnud ega tulnud. Kui sõitsin Tartusse, siis seal ei mõllitud mind sisse: nõuti sõjaväerohustuse tunnistuse ettenäitamist. Seda mul ei olnud. Jutustasin po-

litseis, kuidas lugu oli. Seal soovitati dokumendid kirjalikult välja nõuda. Kirjutasin Haapsalu sõjaväe komisjonile. Sealt vastati, et dokumendid on saadetud Pärnu maakonna sõjaväe valitsusse (ametlikult olin Pärnu maakonna Pati valla liige, kuid sidemed Pati vallaga olid mul juba lapsena katkenud). Kirjutasin järgnevalt Pärnusse. Sealt vastati, et nõutavad dokumendid on saadetud Pati valde. Loomulikult ei olnud Pati vallas aimugi minu eluraskast, ka passi polnud ma sealt juba aastaid saanud, selle sain rahvasoolide inspektorilt. Ega s' muid, kui lähetasin kirja Pati vallavalitsusele. Sealt siis lõpuks saadetigi vajalikud paberid. Sendes aga seisis, et olen vabastatud sõjaväe teenistusest järgmise kutse (go cregysouero npruzuba). Kutseid aga oli vahelpeal olnud juba mitu, isegi minu Tartus alles üks. Minul süda valutas, et nüüd olen enese tahtmata just

nagu sõjaväe kohustusest nõualehülja,
kuid politsei ei teinud sest väljaegi
ja mõllis mu ilusasti sisse. Varsti oli veeb-
ruari revolutsioon. Jälle kuulutati välja
uus mobilisatsioon. Nüüd läksin mina ka.
Jälle prandi kaiglasse, velati silma atropiini
urvi ja puuriti mu tervislikku seisund-
da ja avastati, et peele lähinägeline silma-
de on mul veel südamehaigus (носок cep-
г). Nüüd vabastati mind kahe 8 pühajal
lõplikult sõjaväe kohustusest. Kuid siin
tahtis korduda pea samane lugu mis Haap-
seluori. Komisjonis öeldi, et minge koju, kuna
dokumendid saadame politseijaoskonda
Olime neljakesi ühesuguse saatusega.
Teised olid kogenud mehed; need sel-
tasid, et mõnda ei lähe, me tahame do-
kumendid kohe kätte saada, sest muu-
de me ei saa lüürida. Kästi tulla homme.
Läksime „homme“. Jälle öeldi, et tulge hom-
me. Si käisime 4 või 5 korda ikka nelja-
kesi, kuni viimaks antiigi vastavad paberid

kätte. Olgu veel tähendatud, et nüüdne käitumine sõjaväekomisjonis, samuti ka haigemajas, oli hoopis teistsugune kui tsaari ajal. Tõllal oli tume, et sa oled nagu mõni kariloom, keda kihutavad kaeluvad ja vaagivad mis ta ka väärt on. Nüüd oli käitumine igati viisakas ja inimlik, polnud käratsemist ega vastikut sõimlemist ei ülemustel ega alamustel. Endist tavalist vene kolmesõnalist sõimu selle paari nädala jooksul, mil mul mobilisatsiooniga tegemist oli, kuulsin ainult üheaainsuse kora ühelt mõõdaruttavalt sanitaar-sõdurilt, sedagi omaette prominal. ~~Revolutsioon ei ole meile isegi teinud.~~
Sõjaväeteenistusest olin küll vaba, kuid avastus, et mul on südamehaigus, millest mul enesel senini aimugi polnud, mõjus minusse hingeliselt nii rängasti, et hakkasin tööst väsima ja kehakaalus alla võtma. Prantlised tööd arstiroh-

tude kasvatamise alal toimusid meil
endise Mühta mõisa põldudel, mis on Tartust
umbes 4 km kaugusel. Seal käisime ta-
realiselt pärast lõunat. Kui ma õhtul
koju tulin, olin nii väsinud, et ei jor-
sanud öieti süngagi. Ka ilmus linnas
toiduainete nappus, eriti leiva puudus;
leivataslist taitu küpsetati hernejahuist.
Kaalus võtsin rängasti alla. Thuma mu ta-
valine kaal oli 62-63 kg, siis nüüd, nii
usumatu kui see ka ei ole, näitas sau-
nas kaal 40 kg. See pani mu lausa jah-
muma. Mõtlesin, et kui asi nii edasi
läheb, siis koolen ma ju varsti maha: ku-
hu jäävad lapsed! Ei, nii moodi ei tahi
see kesta! asi peab, olga mis on, paranema.
Seda mõtet sugereerisin ma enesele
inna ja alati. Ja vaata imet! Ma rask-
masin paranema ja kaalus juurde võt-
ma; jõudsin 60 kg-ni, millele jäin peatu-
ma mitmete aastateks. Ka nõrkus kadus.

Ah ja! pidin unustama rääkimast, et eelmisel sügisel, 1916. a. oktoobris, komandeeriti kursuste juhtnõuna poelt kaks kursante laiali mööda Eesti- ja Lääne- ja Lõuna-Eesti sõnajaala ja kui leidub, siis organiseerida nende juurivate kogumist ja saatmist Tartusse arstirohtude valmistamiseks. Mina kolme teise kursusega aslasime Alatskivi maale. Siin tutvusime enamiku Peipsiäärseid suuremaid metsi läbi, aletas Kallastelt kuni Suure-Kolga ja Koosa küladeni. Eriti rikkalikku maaria sõnajaala kasvukohta leidsime Saburi ja Kirepi küla vahelistest metsadest. Siit saatsime koormate viisi sõnajaala juurikaid Tartusse, kus me nad oma vastasutatud tehaseses läbi töötasime arstirohtudeks. Õige usinatega juurivate korjajatenas osutusid Kirepi küla

elanikud vanavõlised venelased. Esmalt
 suhtuti asjasse kaunis umbusklikult, aga
 kui esimesed koormad veeresid Tartu po-
 le ja nii korjajad kui limavedajad la-
 batud tasku kätte said, siis käisid nii nai-
 sed kui lapsed, isegi mehed, kassa kaupa
 neid metsas korjamas. Muudugi tuli en-
 ne selgitustööd teha: ära näidata, kus
 vajalikud sõnajalad kasvavad, mis-
 gused on nende tunnused, et mitte teis-
 te rüümatute sõnajalgadega ära ei
 vahetaks ja praagi ei korjaks. Kui nad
 juba vahet oskasid teha, siis otsisid nad
 ise nende kasvukohti ja meil oli tegemist
 juurivate vastuvõtmise ja kaalumise-
 ga. Meie saadetised olid teiste omadest väi-
 ge arvukamad. Ka Hiiumaalt leiti võ-
 nes olevat sõnajalga kaunis rohkesti. Meie
 neljakesi ööbisime esmalt Saburi talus, kuid
 kui avastasime Kirepi lähedal rüükaliku-
 ma kasvukohta, siis kolisime sinna üle ja
 lõime oma vastuvõtupunkti ühes vanavõlside

talus üles. Üldse oli omapärane küle see
 Kirepi, venelaste keeles Kostino (või Gostino,
 sest aastasel on vene G ja K vahel süna
 algul ju raske vahet teha). Ja elanikud
 olid vanausku venelased, kuna ümber-
 ringi olid kõik eesti talud ja külad. Hu-
 vitav oli siin tundma õppida vanausu-
 liste normeid ja eluviise. See õnnestus eri-
 ti veel sellepärast, et üks meist neljast
 oli Kuramaalt Illuste ligidalt vanausu-
 liste papi poeg. See seletas meile üht ja teist
 nähet nende elust-olust. Eriti meelde jäi
 oli ühe pühapäeva hommik. Meie, kur-
 sandid, magasime suures toas põrandale
 tehtud asemel. Korraga ärgan unest ja
 näen, et toa nurgas asetsevat vanagsete
 inoonide es seisavad: perisa kõige es,
 siis tema selja taga pinnase järele reas
 5 või 6 poega, nii et kõige pisem aasta 4
 või 5-ne oli kõige viimane. Isa lõi risti
 alla, promises seal juures „Toenagu, no-
 munyū ma yevessoro!“ laskus põlvili,

nummardus ettepoole ja lõi otsaesisega vastu põrandat, nii et kostis tume tümps. Ning kõik tagumised poisid tegid täpselt seda järel, mis isa ees tegi. Nii vehkisid nad tükk aega. Siis vist väsis isa ära ja istus seina ääres olevale pikale pingile, poisid samuti reas järel. Nende hingamisest oli näha, et nad kõik olid tõsiselt väsinud. Puhkanud mõni aeg, tõusid nad kõik üles, asusid jälle hantreerimisele ette ning endine protseduur kestis jälle hulka aega edasi kuni väsimus võimust võttis. Seal jures ei loetud mingit teist palvet kui in-ka aimult, Tõnnu noorus ja meeleolu. See etendus kestis kindlasti oma pool tun- di või rohkemgi. Mina olin vagusi kui sunn ja piilusin vaika serva alt. Viimane puhati tükk aega ja siis mindi ära. Ja-ah! ega see nägisa asi ole. Katsuge seda järel teha - näete kohe, milline vägev hammis- võimlemine see on.

Silma tornas vanausulistel toidu-
nõude rõhuks. Meie samausuline kaasla-
ne seletas, et neil pidavat igaliini toi-
du jaoks olema erinevused, peale selle veel
nõud, millega antakse süüa teistest-
listele. Kui hakkad jooma, siis käib ve-
si 4 nauts liiki enne, kui ta sulle rõh-
tu satub, nimelt: 1) ämber, millega kaevust
vett võetak, 2) ämber, millega vee tupp pa-
toad, 3) kopsik, millega täadud ämbri-
st vett võetak ja siis oma jooginõusse va-
lad, 4) nõu, millest lõpuks jood. Ega
selle krausi või kopsikuga, millest jood, ei
tohi ämbri- vett võtta. Selle järel val-
vati meid hooliga. Kui pea vni liginesid
ämbrile, joosti sahe appi vett valama.
Kuid silmanägelikkust on ka vanausu-
listegi juures. Meie reasloku ajal juhtus
parajasti mingi peast algama. Meile an-
ti harilikku toitu; nemad ise said ainult
hapukapsaid, vähemalt meie nähes. Meie

kaaslane, kooliõpetaja ja vanausulistest po-
pi poeg, ise ka ametlikult vanausuline, sõi
venelaste nähes ainult kapunapsaid, kui
aga need toast ^{stap} lahkusid ja meie inksi
jääme, võttis ta ^{känu} meie naussidest tütü, ra-
sine ^{ait} ravime sealt, ja sõi kõike. Pärisime
miks ta nii teeb. Ta seletas, et lihtsa in-
mese nähes peab eeskujulik olema, muudu
võib asi hulluks minna. Jälle sain tükki
targemaks ja elurõõrumaks.

Töele au andes peab ütleva, et puhtus
oli neil vanausulistel päris eeskujulik.
Põrandad olid alati valges kiivritud, sei-
nad puhtad, akende es kardinaid, voodid
ilusasti üles tehtud. Käisime seal kandis
ka eesti taludes, pealt näha isegi jõukates
kuid niisugust puhtust ja korda kui va-
nausulistel polnud kuski näha.

Veel üks asi. Vanausulistel oli kombeks
naitumise puhul neidude riivimine. Meie
sealoleva ajal tõusis ühel ööl karraga lamm,
äravus, tallist toodi hobused välja, rakenda-
ti vankri ette, mõned lamsid ka ratsa. Osutus,

et kõraalt majast (majad olid siin nagu inka
uue küla ääres liigistunud) oli röövitud
peretütar ja nüüd mindi „röövijat“ taga
ajama. Minale näis, et see polnud niisugune
tõeline röövimine kui igivanas kombe
täitmine. Siiski ärevust, sekeldusi ja aru-
tamisi jätkus järgmisekski päevaks.

Siin Tartus elasid ka üle veebruar-
revolutsiooni, mis heitis tsarismi inimesed
ja lasis puhuda vabamatel tuultel.
Millist õilistavat mõju avaldas see in-
imestele, ilmnes juba eelpool toodud loos-
minu haigemajas oleku ajal. Kirjel-
da revolutsiooniga seid sündmusi Tartus
pole mul viist mõtet, sest küllap leidub kir-
jamehi, kes sellest täpsemalt ja osavamini
pejavad. Märgin ainult niipalju,
et rusuva mulje jättis minusse kohutav
joonimine, mis läks kahti A le Coq'i õllevab-
riku purustamise ajal, milles eriti silma
paistsid sõdurid. Masendas mind just ini-
meste pöörane janu alkoholi järgi. Joodi ig-
sugustest kättejõhutatust nõudest puhkuse
peale vaatamata. Kuud süüsi peab ütlema,

et joobumuse peale vaatamata koda nix
ke ei tulit atud ja neile pake ei tehtud.
Meil kursustel jätkus pingeline töö: loen-
gud peamiselt botaanikast, keemiast ja
tehnoogiast, arstimate valmistamine
laboratooriumis- tehases, ravimtaimede
kasvatamine ja koristamine. Müüa põl-
dudel. Sügise peale tulid kõvad etteval-
mistused eksamitena.

Jäudiski viimane kätte 1917. a. sü-
gis, mil kursused lõppesid ja tuli mõ-
elda tagasisõidule. Ma viist jätsin ni-
metamata, et kohe peale uut aastat sõi-
tis ka mu abikaasa lastega Tartusse.
Kortoris olime tolle aegsel Allee täna-
val Peetri kiriku ligidal. Siin suure-
nes mu perekond poja võrra, kellele
panime nimeks Väino. Kui siis, tagasi
oma päris teenistuskohale Märjamaale
Kerge ütelda — tagasi, aga kuidas sa
3 väinese lapsega sõidad, kui raudtee

rongid olid puupüsti täis Riia poolt
tulevaid sõjapõgenikke, sest sakslane
oli juba jõudnud Riiani tungida. Mis
luges sõidupilet (sellegi hankimine oli
tööd), kui inimesed pugesid läbi
akende vagunisse. Siiski inim-mass
kuidegi kalastas naise ja laste peale
ja väimaldas neile vagunisse pease-
da. Ilma aga sain mingil korral su-
madaniga platvormile. Kui sõitsime
Tallinna nagu tõelised sõjapõgenikud.
Süü odesi Haapsalu poole oli päris la-
he olemine.

Jõudnud koju ei saanud puhku-
sele mieldagi, sest kohe algas koolitöö.
Õpetaja Freide oli koos perekonnaga
järe sõitnud, räägiti, et Lätimaale.
Olid rahutud ajad, mis nõudis ka koolis
pingrat tegevust. Varsti toimus Suur
Antsovi revolutsioon, mis lõi, nagu käi-
del teada, põhjapanevad muudatused
kõikidel elualadel. Oli vaja kõik ümber

korraldada. Endise vallavalitsuse asemel töötas nüüd Tõrahva Saadikute Nõukogu. See valis minu Märjamaa valla peale koolivanemaks. Tuli kaia mööda valla kooli, luua kooleragud, teha rahva hulgas selgitustööd, asutada koolide juurde raamatukogud. Keist näinudest on eriti meelde jäänud Jaeküla koolimajas käimine. Oli laupäeva õhtu. Rahvast oli palju koos. Kui tuli kõne alla kooli juurde raamatukogu asutamise küsimus, sai rahvas nii vaimustatud, et kohe siinsamas korraldas vabatahtliku kojanduse. Tuli päris kenanene summa korrku, täpsed suuvest enam ei mäleta. Koosolek lõppes koguni hilja, nii et tulema sain peale kella 12 öösel. Kogu tuli minna jalgsi versta 6. Ilm oli kaunis külm. Tee läks mööda Pärnu-Tallinna maanteed just põhja poole. Nüüd sai mulle osaks kogu teinautida suurepärasest looduse nähtavimmalisest. Tilt oli suurejooneline ja kaarav.

Nii toredaid ja kestvaid võimalisi põl-
nud ma enne ega ole ka pärast näinud,
algugi et olen küllaltki õieti väljas
viikinud ja eluaastaid on juba tüki-
ke üle 80. Just nende võimaliste pä-
rast ongi vist see koosolek mulle nii
meelde jäänud.

Vahepeal tulid suured muudatun-
sed koolide elus. Tsaariaegsed inspek-
torid kaotati; Märjamaa koolid allu-
tati administratiivselt Haapsalu Ma-
konnavalitsuse alla, kuna need enne kuu-
lusid Tallinna I rajooni Rahvakoolide
Inspektori alla. 1918. aasta algul tuli sa-
malt valitsuselt ~~korraldus~~ 2 radikaalset
korraldust: 1) õppekeeleks võtta endise ve-
ne keele asemel eesti keel ja 2) usuõpetus
kooli õppekavast kui kohustuslik aine
välja jätta. Viimane ettevõtmine mõjus
kohalikele pastoreile kui erilase torgi.
Kõike järgmisel hommikul peale selle,
kui uuest korraldusest tegin õpetajatele

ja lastele teatavaks, ilmus minu juurde pastor Meder. Võtsin parajasti hommiku-
einet. Pastor oli äärmiselt ärritatud, ha-
ras pikema jututa nättejuhtuva tooli, istus
mu kõrval lauda (oli mulje, nagu oleks taht-
nud hakata sööma) ja kohe pajatama, et
kuidas see ometi võib olla, et usuõpetus kaa-
list ära jääb. Vaatasin talle imestunud
otsa. Ta vist märkas, et ei olnud inxagi vii-
deras kutsumata sõõgilana taha istuda,
nihutas tooli eemale ja hakkas siis rahuli-
kumalt kõnelema. Muidugi ei leidnud
meie ühist keelt ja rahuldamatuna lah-
kus ta, sõnudes, et ega see niimoodi ei jää.
Mõne päeva pärast oli vallamajas rahva-
koosolek. Pastor ilmus sinna ja avaldas soo-
vi, et tahab usuõpetuse küsimuse koosole-
ku päevakorda võtta. Selle peesed, vala-
juhtivad isikud leidsid, et neil ei ole õi-
gust seda lubada; kui pastor tahab reh-
vale midagi seletada, siis tekku seda õues
omel riisikol. Kii tuligi Meder koosole-
ku vahel ajal õue, kus rahvast oli murdu, tõu-

sis vallamaja trepile piisti ja hakkas rääkima usuõpetuse tähtsusest ja vajadusest koolides. Lõpuks pani siis küsimuse käsitamiseks: „Kes on koolides usuõpetuse andmise poolt, tõstke käd üles.“ Käsi tõuseb kui murdu. Pastor edasi: „Kes on selle vastu, tõstke käd üles.“ Tõuseb üksainus käsi; see oli minu käsi. Üks hääl minn selja taga kukub imestama: „Heldene aeg, ise veel kooliõpetaja ja kääl tab vastu!“ Vaatan tagesi, et kes see on. Oli üks vana naisterahvas, seda ma ei tundnud. Mis pastor selle käälituse tulemusega edasi tegi, seda ma ei tea.

Värssti peale selle sündmuse uuebrua-ri lõpu poole onupeerisid sarkslased Märjamaa. Hõbe tuli lõpp vahale eneseväljendusele. Oli turme, nagu oleks maa korraga kattunud mingi teravõrguga, mille all siplesid ahastuses inimesed nagu linnukesed püümisvõrgu all. Kõrber Ojesson jätkas jälle usuõpetuse andmist koolis.

Maakonna keskus Haapsalus sai
Haridusosakonna juhatajaks Kuller-
maa köster Annino, kellega minu talle
ministeeriumikoolis töötamise ajal alati
seltside elus olime kontra elnud. Ka
Märjamaal tõstsid tagurlikud elemen-
did pead. Leidsin, et minu elusood-
siin muutub hädasitlikuks. Otsusta-
sin sellepärast, et parem on siit lahku-
da ja kuhugi kaugemale siirduda. Har-
jumaal Harju-Jaani ja Kose kihelkon-
na piiril Hirviloa lähedal oli minu isal
endisest Lünati metsast ülesharitud
väike 12 ha suurune kohane. Leppisi-
me naisega kokku, et panen Märja-
maal õpetaja ameti maha ja lähen
isa poole maad kaubama; kas ei saaks
isialgu tema juurde elama asuda. Ka
oli nõus mulle peavarju andma. Mär-
ti lõpu poole teatasin Märjamaa valla-
valitsusele, et lahkun ametist ja palusin
määrata isiku, kellele annan kooli varan-

duse üle. Tain vastuseks, et vallavalitsus on koali varanduse vastuvõtjaks määranud köster Gjessoni. (Täienduse saadikute nõukogu asemel tegutses nüüd jälle vana endine vallavalitsus). märtsil toimusid varandus üleandmine. Kohe peale selle sõitsin isa poole, et võtta taht hobuse kolimiseks. Naine jäi esialgu kohale. Oli paarajasti teelagunemise aeg: ei olnud ei ree ega vanariteed. Viibisin sellepärast isa juures nädala peavad. Kui siis sõitsin hobusega Märjamaa poole perenonna ja nahi järele, tuleb äkki Kose ja Kuimetsa kohal mulle naine lastega ja kolivõruga vastu. Butus, et Märjamaal liiku-
 muvat jutud, et kohalik klerikaalne kild-
 kond ihuvat minu peale hammast; nad hakanud sakslastele muu peale kaebama. Naine otsustanud siis ise mulle järele tulla: mine tea, näbivad veel mehe kinni, kui ta ise kohale ilmub. Ta otsustavat jukus-
 linnult minna olnud hobuse, saanud

ligidel elavalt taluperemehelt R. lt vana
 naine ja hobuseriistad, ladunudat koli
 ja lapsed peale ning sõit läinudatri
 lahti. Teda abistanudat kõige selle juu-
 res kohaliku kingsepa Luugi poeg Artur,
 kes oli niid ka kaasas. Peale tema oli
 veel teine mees, vene madrus Fjodor
 Dobrošev (Dobrošev), kes oli peale oktoob-
 ri revolutsiooni saadetud Märjamaale
 komissariks. Lastelased olid ta kinni võt-
 nud ja vangina Tallinna saetnud. Seelt
 oli tal korda läinud ära põgeneda. Et me-
 hel polnud mingit redupairka, ei osanud
 ka Eesti keelt, siis otsustanud ta Märja-
 maale minna, et ehk leiab varju nimeta-
 tud Luugi perekonnas, kus ta omal ajal kor-
 teris ja kastil oli. Kui ka sündis. Siit sai
 ta veel tsiviilriidedki. Kuid kui kama
 ja inka rahvarohkes kohas varjul oled!
 Peeti nõu Luugi, mine naise ja om. Dob-
 roševi vahel ning otsustati, et Artur
 Luuk tuleb kaasa kui abistaja kolimisel,

nendega ihtineb hiljem salaja Dobroser
 Tellers läks ta juba hommikul vara
 pimedas teele ette, et siis pärast liituda
 asjaaselistega. Eks siis keerasin hobuse
 ümber, ladusime muist kraami naise
 vanurilt minu omale ja „ronimine“
 läks edasi. Lõidust ei saanud juttugi
 olla, sest tee oli äärmiselt porine ja
 põhjatu. Jõudsimme viperuste ta isa majja.
 Esialgu peatus siin Dobroser mõnda ae-
 ga, kuid kauem viibida oli ju väga ris-
 kantne: elumaja ja paar kõrvalhoonet
 olid väga väikesed; varem või hiljem
 juhtunud naabrid ikkagi nägema ja
 mine tee, kuidas siis läheb. Võtta ette
 reis ida poole tundmatus kohas ilma
 kehaliku keele oskusega on samuti äär-
 miselt ebarindlik. Otsustasime viimaks,
 et sm. Luuk või keeleõppaja läheb saat-
 ma, jälgis piirini minna võtab palju aega
 ja sellega oleks rohkem võimalusi lõpetada
 laengumiseks; tuleks sõita raudteel Sorsani,

raudteele aga minna jalgse kuid mitte
ligemast Kehra jaamast vaid mõnest
järgmisest, kas Mustjõe peaturast või veel
parem degviidu jaamast, kus rohkem
liinlemist ja sellega vähem tähelepantu
dratav. Mõne päeva pärast naasis Artur.
Hõin oli läinud plaani kohaselt õnnelikult.
Dõgenitsul oli õnnestunud pääseda üle pii-
ri. Sm. Dabrowski elab, vihemalt 1966. aastal
elas Siberis Irkutski ligidel Alramais. Tema
poeg Vassili elab Tšukotkas. Artur Luuk on
aga surnud. Nii läks meil korda pääs-
ta ühe Kõnugude kodaniku elu saraslase-
te riinute vahelt ja võib olla päästsin
ka enese nahka.

Mida edasi teha! Esiolgu aitasime
muidugi isa talutöodes. Siin veendusin,
et põllutöös on suuremat füüsilist jõu-
du ja tervist vaja, kui seda oli minul,
võib olla ka kogemusi. Isa kaht oli väike
ning see ei suutnud meid kõiki toita. Mõ-
nel muul ametile üle minna - puudusid väl-
jasaated. Sarlaste teenistusse astuda ei

tahtnud. Peale selle tabas meid raske lõõk: Märjamaalt äratulekul külmetusid lapsed. Noorem poeg Väino haigestus kopsupõletikku ja suri. Kahe nädala pärast järgnes temale vanem tütar Valne peaaegu põletikuga, ainult keskmise tütar Koida jäi ellu. Rahhanaturkane lõppes otsa, peenikene oli peos, nagu ütles eestlane. Mõni vene hõimkassasse kogutud taganara kopikas jäi sinnapaina, sest Tsaarivalitus oli ju uperruuti läinud. Asi oli päris tõsine. Lõpupeole levisid kuulded, et Harju-Jaanis korraldatavat õpetajate saksa keele kursused, mida juhatawat Kumsalu pastor. Kõik õpetajad, kes tahavad edasi teenida, pidavat minema kursustele. Mõtlesime siis, et aga muud teed üle ei jää, kui hakata jälle õpetajaks. Esimene tagaargitsemiste laine oli ka nagu vaibunud. Tonkisin pisut saksa keelt, mu naine oskas seda aga ladusalt; sellepärast otsustasime, et naine sõidab Kumsalusse pastori naine oma saksa keelega mead kuu-

lame, ennast õpetajaks pannuma, õlgu et
tal vastavat kutset ei olnud, ja minust
ka rääkima. Naise sorsa keele õrnu-
sest sattunud pastor vaimustusse
ja seletanud, et sorsa keele õrnu-
jaid neil just vaja on, kaks kuuga jul-
gesti õpetajaks ja mees (see tähendab:
mina) ka. Ja registreerinudki meid
mõlemaid kursustele. Lühise algul
seadsime siis sammud Harju-Jaani. Inime-
si oli korra tulnud õige rohkesti. Al-
gasid kursused leerisaalis. Meid lubati
jaotada 3 gruppi: algajad, edasijõud-
nud ja keelt enam vähem juba valda-
jad. Et jõuda selgusele, keda kuhu pai-
gutada, korraldati midagi eksamita-
list. Anti koostada sealsamas kirjand
„Meine Reise nach Pasiin.“ Sattusime
mõlemad naisega keelt valdajate gruppi.
Pean ütleva, et minule tuli see päris oota-
mata. Kursused kestsid vist 4 nädalat,
kui ma ei erasi. Jüü anti kursantidele kohad rätte.

Mind koos naisega määrati vastavastatud
 Kõnnu algkooli, mina juhatajaks, naine
 teiseks õpetajaks. Kool pidi algama
 tööd endise Kõnnu mõisa koones 4 klassiga
 kahes toas. (Kõnnu mõisa oli enne seda
 Doni Tõllupanga poolt jaotatud ja müü-
 dud talupoegadele). Kooli inventaari
 ei olnud mitte mingisugust. Oluorid oli
 täpselt samane nagu mu Märjamaale
 minemisel; sehe oli ainult selles, et viima-
 ses oli materiaalne (rahaline) külg kind-
 lustatud, siin aga absoluutselt mitte
 mingisugust. Vallavalitsus heameelega ei
 näinud uue kooli asutamist; teda kohu-
 tasid muudugi kulud. Olgu öeldud,
 et Kõnnu vallas oli tolal ainult üks
 kool - Lõrva ministeriumisool. Uue
 kooli asutamine oli vallale kohusena
 tehtud ülemuse poolt, ainult õpetajate
 palgad tulid kesivalitsuselt. Asutami-
 se ajendiks oli kohaline elanike soovival-

dus. Kui siis ei olnud vallavalitsuse poolt
 mingit abi loota. Seal öeldi, et kui Kõn-
 nu mehed tehtsid omale kooli, siis saad-
 ku nad ise ta sisse. Ei olnud muud te-
 ha, kui kutsuda ümbruskonna inime-
 sed kokku ja pidada nõu, mida teha.
 Rahvas oli vallavalitsuse peale üige
 pahane ja nagu kiuste hakkas ener-
 giliselt tegutsema. Andsin nõu, teha
 esmalt ühiskondlikus korras ajutine pri-
 mitiivne mööbel, sest päris mööbli tegemi-
 ne võtaks palju aega, kuna koolitööga
 tuleks juba alustada. Kui tehtigi. Kes
 tõi seelaudu, kes tuli hõõveldama, kes
 laagima ja kokku monteerima. Mõne
 päevaga tehti klassitubadesse pinnad liht-
 sad lauad ja pingid, ka 2 klassitaholit
 tavalise musta värviga. Harulduselt
 lühiväse aja pärast algasime koolitöö-
 ga. Rahva entusiasm tegi päris imet.
 Kuid oh äpardust! nädalase töötä-
 mise järel jäin ma raskesti grippi

ehk nagu siis nimetati - hispaania haigusesse. Mõne päeva pärast oli välja kuulutatud kooli, n.ö. "hisseõnnistamise" tseremoonia. Polnud teha midagi - istusin siis pidulikult aktusel tugi toolis, mähituna ~~surde~~ karvasesse kasukasse. Kõik toimetused jäid mu naise kuni vilumatu algaja õpetaja hoolde. Ka tuli tal üksi töötada 2 klassitoa lastega. Andsin talle muidugi näpunäiteid nii palju kui suutsin. Lapsi koju jätta ei tahtnud, arvesse võttes asjaolu, millise paismustusega venemad kooli avamises kaasa töötasid. Imelik oli see hispaania haigus: lamades polnud viga, aga niipea kui üles ajasid, tekkis peapööritus, tasakaalu kaotus, tugevad külmavärinad, isegi iiveldus, nii et võimatu oli ühel olla. Ümbruses möllas see haigus õige tugevasti just keemaliste, 30-35-aastaste meeste hulgas. Sur-

majukturneid oli erandiselt palju. Ei ol-
nud vist ühtegi peret, kus poleks haigestu-
mist olnud. Viimane jäi ka mu naine
haigeks ja kool tuli innagi ajutiselt
sulgeda. Huvitav, et mu 2-aastane tü-
tar ei haigestunud. Tema oli siis meie
tähtsaim põetaja, kes meid jootis ja söö-
tis. Õnneks sai naine varsti terveks.
Kuiid haigestus tütar, kuid tema hai-
gus oli hoopis kerge, kestis kõigest paar
kolm päeva. Mina olin nädalat kolm
voodis, naine nädalapäevad. Küpsa
kui toibusin, alustasime jälle kooli-
tööga. Sellega olin mina osimene hai-
gestuja ja viimane terveksaaja.

Jõudis kätte aeg, mil saksa oku-
pandid meilt lahkuma pidid. Võis jälle
vabamalt hingata. Tallinnas moodus-
tus kodanlik Eesti riigivalitsus. See võt-
tis elu juhtimise oma kätte. Laabus
uus 1919. aasta. Ühes sellega liginesid.

liginesid Narva poolt Nõukogude
võed. Valged taganesid, „punased“
nagu siis nimetati rahva suus Nõu-
kogu vägesid, tulid. Need asusid ka
koolimajja. Viimane oli parajasti tü-
hi, sest oli jõuluvahetäht. Koolima-
ja õuele seati tiirki 3 kahurit üles
ja ~~sealt~~ nendest anti „valgetele“ tuld.
Ootamatult aga taganesid „punased“ ühel
ööl. Nüüd tulid „valged“ majja. Olid äre-
vad ajad. Otsustasime naisega olgu
mis on paigale jääda ja mitte kuhugi
minna, sest karidust on rahvale va-
ja anda igas olukorras. Õnnes läksid
„valged“ väed järgmisel päeval jälle mi-
nema. Koolitöö võis jälle alata. Elu
hakkas enam-vähem laabuma.

Et tõhusamalt võidelda õpetajate
ja kooli demokraatlike õiguste eest, hak-
kasid Kuusalu kihelkonna kooli-
õpetajad end organiseerima. Esime-
ne ühine koosolek toimus Kolga valla

Uuri (endine 2-kl. ministriumiskool) koolimajas tolleaegse juhataja Abeli eestvõttel. Läksime siis meiegi Kõnnust koolile. Seal otsustati asutada Kuusalu Õpetajate Selts. Esimeheks valiti Abel, kirjatoimetajaks ehk sekretäriks valiti mind.

Koolitöös erilisi muudatusi ei toimunud. Sakslaste okupatsiooni ajal sisse toodud usuõpetus jäi. Muude töötasime üldiselt endiste õppevahende järgi. Meil, Kõnnus, oli küll kooliruumides algtähtne hädamööbel, aga õppevahendeid mitte mingisuguseid, isegi õpperaamatud puudusid koolis (õpilastel nad olid). Läksin siis kord vallamajja ja tegin vallavanemaga juttu ka kooli seisukorrast ning tähendasin, et vähemalt õpperaamatud peaksid koolil inoagi olema. Mees muheleb ja muheleb ning viimars küsib nagu moka otsast, et kui palju siis vajalike raamatute ostmiseks raha lä-

hens. Nägin, et sellelt mehelt pole midagi loota ja ütlesin meelea naanväärt väärise summa - 5 rubla. „Ja“ noogutas mees pead: „see pole küll kuigi suua summa, aga valla laegas on tühi; kust seda raha võtta; peab ilma raamatuteta läbi ajama.“ Varsti peale selle juhtumi oli valla mõnedel valla peremeestel, teiste hulgas ka vallavanemal, vajadus linna võitu. Ma liirsin nendega kaasa. Gõitsime hobustega. Seal peatusime ühes kõrtsis. Seal tellis vallavanem ilma pikema jututa pudel veini, mis maksis 50 rubla. Midagi võpatas mu südames: „Või nii, kooli toetuseks ei jätunud viit rubla, aga tühiapela veini jaoks leidus raha kümme korda rohkem. Siiit vallast lähen ma protestiks esimesel võimalusel minema.“ Juhtuski nii, et kohe pärast seda naabruses Kolga vallavalitsus kuulutas välja õpetaja valimised Vuri Cendino

2-kl. ministriumid) koolile. Andsin end kandidaadina üles. Mind valitigi. Ütlesime end koos abikaasaga Hõnnu vallas üles ja paari nädala pärast kolisime Holka. Nüüd leidsin, et mu teguviis polnud päris aus: Millise egaruse ja andumusega Hõnnu piirkonna rahvas kooli asutamisele kaasa aitas; ega ühe kalliparunkliku vallavanema näitumise järel võinuks otsustada rahva menteliteedi üle; meie tegime nagu ülenohut Hõnnu rahvale, valmistades temale endi äraminekuga suure pettumuse. Oli kahju jätta maha kool, mille me ise, nõnda ütelda, asutasime, kus lastevanemad suhtusid nii koolisse kui meisse õpetajaisse soojalt ja vastutulelikult. Jumalagajätt lastevanematega oli hõrdameelne. Vallavanemaga suhtumine koolisse riivas mind nii tugevasti, et ma talle ei saanud teisiti.

Uuri kool oli juba vana kool
ja sisustatud selle aja kohta naunis-
rahuldavalt. Töö läks siin vana kae-
junud rada ja laabus esialgu pä-
ris kerasti, saavutasin ruttu kontakti
õpilastega. Õnnetuseks sain ma tundi-
de jaotamisel vanemas klassis muu-
seas ka usuõpetuse tunnid. Oli 1919. a Ives-
rand, millel võin veel käeris ja kees,
mis nävatas ka õpilasi. Horruga märka-
sin, et osa vanema klassi õpilasi suhtus
~~minusse~~ minusse usuõpetuse tundides väi-
dagi vaenulikuult: igaüks ja teine piin-
ab midagi vahele pomiseda. Varsti ulatu-
sid minu kõrvu jätud, et mina olevat
pastori poolehoidja. Tääh sulle leps! Just
vastastolude tõttu pastoritega tuli mul
olla hulcumas põgenemas siin maail-
mas — ja nüüd korraga nende pooldaja!
Äsi näis mulle hoopis mõistatustlikuna.
Leidus inimesi, kes neid jutte levitasid õpi-

laste hulgas. Nagu hiljem selgus, oli siin te-
gemist mõningate isikute kadetusega.
Ühel päeval usuõpetuse tunnis kannu-
sid jälle mõned õpilased oma pomisemi-
sega tundi segama. Mina sain pahaseks
ja ütlesin, et kui mõned noormehed ei
taha kaasa töötada, siis mina neid sun-
dima ei kannu, ennast aga segada ka
ei lase, sellepärast palun neid, kes ei ta-
ha me tööst osa võtta, tunnist lahkuda
ja klassist välja minna. Ligemale üle
poole õpilasist tõusid üles ja lahkusid
klassist. ~~Et~~ Kokalejäänutega töötasin
rahulikult edasi, naga polks midagi juht-
unud. Järgmisel usuõpetuse tunnil koke-
algses ütlesin, et kes ei taha tööst osa võt-
ta, lahku tunnist. Nüüd väljus ainult
väike hulk õpilasi. Kolmandal korral üt-
lesin samuti. Väljujaid oli 2-3 poissi.
Neljandal korral sama ütluse peale palnud
erum ühteegi ülestäusjat ega väljujat.

Siis hakkasin seletama umbes järgmist nä-
tet: Mul, eestlastel, on ilus vanasõna
„Kaks kõva rivi ei tee ilma ski head
jaha”. Meie ühine eesmärk on - ko-
guda teadmisi eluks väga mitmesugu-
stelt aladelt, aga mitte vaenuline suhtu-
mine inimestesse. Minu kui vanema
ja rohkem teadja inimese ülesanne
on teile teadmisi jagada ja mul ei
ole mingit tahtmist teid vägisi ta-
ga sundida. Sellepärast lahendame
oma asjad puhtsüdamlikult ära: teie
ütelge otsekohealt, mis teile minu tegevu-
ses ei meeldi, sest mina ei ole mitte ingel
vaid inimene, kellel on ka oma vead ja
head. Siis vaatame ja arutame, milles
on asi ja kui võimalik, katsume asja
parandada. Kui tahame midagi saavu-
tada, siis peame leplikult töötama, aga
vaenujalal olles ei saa me midagi kätte.
Eks siis julgemad poisid hakkasidki

esile tooma jutte, millest espool rääkisin. Ihu lapsed nägid, et ma kurjaks ei saanud, vaid rahulikult nad ära kuulasin ja seletusi andsin, pääsesid ka teiste keelepaelad lahti ja nad vaamised oma mõtted südamest välja. Suurim rahulolematuse oli selles, et seerslased ja pastoriid on meile usu toonud, mida nad niidki tahavad rahvale peale sunnida. Ja Teie, z.o.: mina, sunnite ka, et meie seda peame õppima. Sekstasin neile, et mina ei sunni; usuõpetust antakse koolis riigivalitsuse korraldusel. Üks õpetajaist peab seda tegema. Maailmas on palju uskusid, nagu: kristiuse, muhamedi, buda jne usud. Neid uske õpetatakse ka neis riikides, kus need on rahva enamuse usuks. Meil on kristiuse levinud ja mina õpetan teile, mis meile see kristiuse on. Kas te võikse seda usute või mitte, see on teie asi. Mina pole teid

sundinud uskuma, nagu ma pole ka ütelnud, kas ma seda kõike ise usun või mitte. Kristusk pole mitte ainult sakslastel vaid kõikidel Euroopa rahvastel, ka Ameerikas ja Austraalias, nagu roomlastel, rootslastel, inglastel, hollandlastel, prantslastel jne. Lõpuks saavutasime vastastikuse usalduse ja sest saadik ei tulnud meil enam kordagi vastuolusid ette. Et saavutatud usaldus oli täielik, tõestab järgmine õppeaasta. Seal tekkis vanema klassi õpilastel mingisugune konflikt koolijuhataja Abeliga. Ümmane oli neile vist midagi niisugust ütelnud, mis neile ei meeldinud. Protestiks õpilased lahkusid klassist ja ei läinudki enam tema tundidesse. Nii kestis päeva paar. Seal korraga ootamatult tulevad õpilased minu juurde ja paluvad, kas nad ei tohiks minuga rääkida. Olin üllatunud ja ütlesin, et olen alati valmis neile nõu

andma. Siis juhustasid nemad mulle neid
 riivanud loo ära ja palusid nõu, mis neil
 tuleks edasi teha, et asi laheneks. Asi oli
 täiesti delikaatne: anda õpilastele õigus ol-
 nuna nagu oma ametivenna vastu töötä-
 mine, sest äeldu tuli muidugi ärritatud
 olnuks ilma pikema järelemõtlemisseta;
 siinidustada õpilasi polnud ka kohane
 ega õiglane. Asja lahendamata jätmisel
 olens võinud tulla koalile ehameeldiv rän-
 daal. Tuli laueerida. Vastasin õpilastele,
 et asi on tõsine; tuleb põhjalikult järele
 mõelda enne, kui mõistlikku nõu anda;
 lükkame asi homseni, siis arutame uues-
 ti. Mida teha! Lõest tuleks teatada koaliju-
 hatajale enesele ja temaga aru pidada,
 aga kuidas seda teha, et ta ei tunneks
 enese autoriteeti puudutatud olevat!
 Õhtul läksingi tema juurde ja ääri-
 veeri mööda viisin jutu väesalevale juh-
 tumile. Ka tema soov oli — asi rahali-
 kult lahendada. Pidasime siis nõu, mis-
 suguseid samme tuleks astuda lepituse

alustamiseks ja kui palju ja milliseid vahendusi ja järelandmisi nii ühel kui teisel poolel tuleks teha. Õpilased olid küllaltki järelandmatud; tuli mitu läbirääkimist ära pidada. Läks paar päeva, enne kui asi lahenes vestastikeuste järelandmiste ja vahendamistega mõlema poole rahuldusena.

Jatkus õpetajate organiseerimine.

Tallinnas asutati Harjumaa Õpetajate Liit, kuhu kuundusid maanonnas olevad (tavaliselt kihelkondade piirides) Õpetajate Seltsid. Maanondade Õpetajate Liidud ühinesid omakorda Eesti Õpetajate Keskliiduga keskkohaga Tallinnas. Kolga vüris toimunud Kuusalu kihelkonna õpetajate ildroosolekul valiti mind Kuusalu Õpetajate Seltsi esindajaks Harjumaa Õpetajate Liitu. Ega see kohustus polnud kerge. Liidu koosolekuid peeti Tallinnas kui Harju maa-

nonna keskuselavaliselt pühapäeviti nii
kesepäeva päiku, et seadikud saaksid näist
osa võtta ilma koalitööd katkestamata (hom-
minuks sõideti linna ja õhtul tagasi
kohtadele). Et Kolga oli võrdlemisi kau-
gel nii Tallinnast kui raudteest (bussi-
liinlust tollal veel ei olnud), siis tuli jala
laupäeva õhtul vastu keskööd kodust
välja minna, et hommikuks jõuda Keh-
ra jaama Tallinna poole sõitvale ron-
gile. Samuti tuli õhtul hilja jälle jalg-
si tagasi Kolga minna. Kolga Uurist
Kehrani laeti 2,6 km; nii tuli siis tublis-
ti üle 50 km ööpäeas jalgsi maha käia,
koosolekul nõu pidada ja järgmisel päe-
vel välja magamata klassi tundi minna.
Ega tol ajal polnud autobusse. Hobuse pal-
kamises aga polnud ressursse. Kuisnused
käigud olid tõesti rasvad ja väsitavad.
Mäletan üht juhtumit, kus laupäeval pe-
le koalitööd ei saanud mingi asjaõien-
damise pärast. (ja neid oli tol ajal palju) pi-

autski puhata. Hakkasin siis öhtul enne kella 12 (24) jalgsi minema. Maa oli külmetanud, lumeta. Kuusalu alevikust Kehrakoole on mitme kmi ulatuses mets. Eks ami hakkas tugevasti vaevama. Et kumteed käimiselt tagantjärele tulevate sõidukite vältamise pingest vabaneda, otsustasin minna mööda metsaalust jalgrada (kuivades männikutes on tavaliselt suure tee kõrval metsa all jalgrajad). Õi oli pime, ilma kuuta. Lähen, lähen; uni kipub peale. Korraga põrkan peaga vastu männi tüvi nii, et tuli käis silmist välja. Põrge virgutab pisut, kuid leidsin, et metsa all käimine on ohtlik: kui jälle tuleb tugevus peale ja männi tüvel juhtub parajal kõrgusel olema murdunud oksa tüügas, siis korrapõrke korral võib kergesti silmast ilma jääda. Läksin jälle mööda teed. Mõne aja pärast unesti võitlus unega. Korraga ärkan unest üles; ma seisn kesk maanteed, nagu koju poole.

Olin parajasti selgel kohal, kus Kiin poolt tule-
 Cew tee ühineb Huuselust tulevaga. Sel-
 lest tundsin pimeduses koha ära. Kui
 kaua ma seal maanteel seisin, (võimalik,
 et isegi tagasi koju poole läksin) ei tea, kuid
 juhtum ehmatas mu nii ära, et viis unovae-
 ra minema, sest kui edaspidi jälle nii-
 sugune lugu juhtub, siis ma ei jõuagi ju-
 digeks ajaks Hehhasse. Andsin jälgedele
 tuld ja parajasti rongi tulekurs olin Hehhas.
 Kord oli niisugune juhus, et sõitis mööda min-
 gisugune tõld. Taga otsas nägin õhõhmaruses
 mingi pingi- või astmetaolise aluse, kuhu võis
 jalgadega toetuda. Haarasin siis sõidu pealt
 tõlla tagant kustrki kätega kinni ja hüppa-
 sin alusele. Kui sain õige tihvi maad prii
 küündiga edasi. Kutsar vist ei teadnudki
 prii sõitjast. Niisugustes oludes tuli siis tol
 ajal teha ühisvõimelikkust tööd.

Uuris olid koolil ka maad, nii et sai
 pidada lehma. Suvel tuli lehmale heina
 teha. Heinamaad asusid Kehela järve

ääres. Järve päris kalda ja veepahel
 laius osjaval. See võttis oma alla päris
 ulatusliku ala. Meheõrgune osi kasvas
 imetihedasti. Loomad armastasid seda hea
 meelega süüa. Enamini sellest toidust läks
 aga tavaliselt kasts, sest tema korista-
 mine oli äärmiselt raske, isegi rüüant-
 ne. Asi seisnes selles, et pinnas, õigemini
 muda, millel osi kasvas, oli niivõrd märg
 ja pehme, et ei kandnud õieti inimest-
 ki, rääkimata hobusest. Otsustasime Ab-
 lisa see suu toiduvaru ära kasutada.
 Läksime tööle ainult brussivates (selle
 aja kohta kõlblusvastaselt). Nüitmisege tu-
 lime võrdlemisi kaunis hästi toime. Aga
 kuidas loogu niivale toimeta da! Teg-
 me vastava kanderaami, ladusime osja-
 kunniku peale ja üks es teine taga, rüü-
 vamaa poole. Ühel ja teisel meist ropsatas
 aeg-ajalt jalg läbi osjade juurte põimiku,
 pidama järgne karsiratsa märjale kameralle.

All mingit pidet ei olnud, muda oli seal sama hõljuv kui vesi (aga võib olla, et seal oligi aina vesi). Jala väljasirutamisel taetusime kanderaamile, mille lai pind andis meile julgust. Eialgu oli natuke jube küll, aga pärast harjusime ära. Viitmisel niisugust järsku sügavale jala läbivajumist ei esinenud, niind kandmisel tuli kehaskuulele lisaks veel ajkandami rasvus, mida kamar hästi kanda ei suutnud. Töö küll vaevaline oli, aga oma osja osa koristamise ära. Taimi suure hulga ilusat loomatoitu.

Peale suviste põllutööde ei võinud ka eneseharimist ära unustada; tuli olla mõni nädal täienduskursustel. Siin tutvusin 1920. a. suvel Harju lastekoloonii koolijuhataja Vahuriga. See hakkas mind kutsuma oma kooli juurde õpetajaks, meelitades parema töötasuga ja linnalähedusega. Läksin siis

koha peale vaatama. Kiind hakkasid
 vahva ja kolonii direktor Oja kaheksa
 mulle annu pähe rääkima, et tuleksin
 neile õpetajaks, lubades mulle peale
 palga korteri omaette majas 2 lehma
 ja kodulindude pidamise võimalustega,
 sest maja juures oli ka ruumikas
 laud. Ka kolimiseks lubati tasuta
 veokid. Mu naine, kes oli samuti Tallinnas
 õpetajate kursustel, soovitas omelt
 poolt uus koht vastu võtta. Lõpuks nõus-
 tusingi ja 1920. a. sügisel just koolitöö
 alguseks kolisin Harku lastekoloniisse
 õpetajaks. Õpetus õpetamiseks, aga peale
 selle tuli veel järjekorras tööl olevate
 lasterühmade juures kasvatajana olla.
 Aga mis kasvataja sa seal oled, kui oled
 oled kohutavad. Selgituseks peaksin
 vist lisama, et kolonii kasvandikes
 olid kohtu poolt mõistetud allkaalised
 pühuligaanid, kellest suure osa moodus-

tasid tänavatel paberossi müüjad, põlluline
tegevus oli tol ajal keelatud, ja müüda
mürgeldajad). Kasvandine riietus oli
ettevõetud amatult vilets: see koosnes ai-
nult lõunandist linastest püksitest (õi-
gemini aluspüksitest) ja särgist; jala-
nõudeks olid mingisugused kottad;
peavate enamal juhul puudus. Suvel
vast võis sellega veel kuidagi leppi-
da, aga teistel aastaaegadel oli see
võimatu. Mäletan juhus, kui koloniis-
se tuli vagon (süa tuli kitsarööpmelise
raudtee kaudu) kütteturvast. Minu käes
oli kord minna selle mahalaadijate
töörühma juurde. Oli äärmiselt niis-
ke ja vilu ilm, vahete vahel sadas vih-
ma koos lumelõrtsiga. Ja kujutage
niid ette, et 14-16-aastased noorukid
särvides ja aluspüksides, kottades, palja käsi

pidid lumelõrtois turvast maha laadi-
ma ja kummikusse paigutama. Muin
oli suur, mõned kasvandisud nutsid
südantlõhestavalt. Ka minu süda
tõmbus valuliselt kokku. Kasvata-
jis niusuguses olukorras „hukkaläi-
nud“ noormaid ja juhi neid viisaka-
le elule! Muidugi ei olnud kõikidel
töödel nii masendavaid streene, kuid
üldiselt oli olukord pöörane. Meid oli
4 õpetajat. Neist 3 õpetajat, Vahur Kain
ja mina, tõstame niusuguse olukorra
vastu ägedat protesti, kuid see jäi
hiidjaks häälks kõrbes. Vabandoti
reha pöördusega. Tagajärjeks oli, et 1921.
a. suvel meie 3 õpetajat, lahkusime kolo-
niist, andsime avaldused Tallinna
Linnavalitsusse õpetajate vakantsetele
kohtadele. Meid kõiki valitigi Tallin-
ne koolide õpetajaks. Karmu koloniist
lahkumisega andsime teileagsele Vanji-

majade Peavalitsusele märgukirja, mil-
les me juhtisime tähelepanu kolo-
niis valitsevatele väärnähetele. Just
nagu vastuseks sellele kaebas meid
kõiki kolme kolleegide kolonii di-
rektor Oja kohtusse laimamise pä-
rast. Olime kõik juba Tallinnas ametis,
kui asi kohtus ette tuli. Seal töid tunnis-
tajad veel rohkemgi väärnähteid ette,
kui meie seda teadsime. Kaebus tühis-
tati ja meid mõisteti õigeks. Varsti peale
seda kuulsime, et kod. Oja olevat direk-
tori kohalt maha võetud. See 1922. aas-
ta oli minu 53-aastasest ametisolekuajast
kõige elameeldivam, võiks isegi ütelda:
õnnetum aeg. Siin sai mu tütar Koida
õnnetut summa.

Tallinnas valiti mind Vabariigi tän-
asema algkooli õpetajaks, kus töötasin
järjepanu 29 aastat (1921-1950). Kuni
seal eesti õpperealega kool linnaideeriti

ja maja anti vene õppereelga 5. keskkooli valdusse. Kool kandis tollal Tallinna XXVIII algkooli nimetust, töötas pärast lõunat alates kella 14.00-st ja oli asutatud alles eelmisel aastal. Ta ei olnud veel täiscomplexne algkool, et töötaks ka paralleelklasside. Tema juhatajaks oli Georg Hliion. Enne lõunat töötas samades ruumides Tall. II algkool, mille juhatajaks oli Peeter Talts; see oli, nagu ütelda, põhikool, mille jaoks oli ehitatud 1914-1915. maja. Rahvas nimetas kooli juhatajate nimede järgi: Taltsi kool ja Hliioni kool. Hiljem, 1927. a. mais suri P. Talts ja mõlemad koolid ühendati üheks kooliks IX algkooli nime all. (Üldse vahetati vabariigi tän kooli nimetusi mitmel korral). Eesti õppereelga kooli linvideerimise ajal 1950. a. suvel kandis ta nimetust "Tallinna 15. Mittetäielik Keskkool".

Sinna tööle asumisel olin esmalt
 kaunis ärevil: mine tea, kuidas saan linna
 lastega hakkama. Kuid töö laabus päris kii-
 resti, ainult IVa klassiga oli mul nädalat
 paar maadlemist. Seal osutus 2 eriti kan-
 gekeelset poissi, kes isegi rikkusid distrip-
 liini. Olin sunnitud isegi ühe poisi isa
 välja kutsuma. Isa tuli kooli õpetajate
 tuppa suurelisena ja kurkus kohe mind
 süüdistama ühes ja teises väär sammus
 kasvatustöö alal. Lasusin isal rahuli-
 kult rõn oma südamele välja puistata,
 mis võttis kaunis kaua aega, ja kui siis
 tal enam midagi ütelda polnud, rääki-
 sin mina umkes järgmiselt: „Ma palusin
 Teid sellaks süia, et koos Teie poja õppimise
 ja käitumise üle nõu pidada ja välja
 selgitada, miks Teie poeg on niisugune
 nagu ta on, ja siis ka omalt poolt mõnd
 näpunäidet anda, aga et Teie leiata, et
 ainult mina üksi süüdi olen ja minu
 arvamisi ja mõtteid sugugi kuulda ei

taha ja usute, ~~et usute~~, et Teie poeg täitsa ilma puuduste ja vigadeta on, siis ei maa-
 ra meil vist enam teineteist kauem kinni
 pidada ja asjatult aega viita." — „Ei noh,
 kuidas nii, et ma Teid ei taha kuulda!
 Mina tahan ikka, et minu poisist mees
 kasuaks," oli isa vastus. Ja niid sain mi-
 na rehvilt isale kõik ära rääkida,
 mis südames oli. Meie vestluse taga-
 järges oli ootamatult see, et isa nõus-
 tus minuga ja lubas kõik abinõud tar-
 vitusele võtta, et poiss enam korda ei ri-
 kaks. Lahkusime päris sõbralikult. Ja
 tüepoolsest, pois oli järgmisel ja ka edasi-
 järgmistel päevadel päris eeskujulise.
 Läks 2-3 nädalat mööda, kui poiss jälle
 tunnis rahutusse muutus. Tarkusis siis
 ainult ütelda, et kas tahad, et ma sin-
 isega räägaksin, kui rahu oli majas.
 Teisel poolaastal oli õpilane U... na-
 gu näin teiseidki koolipoisid korralik

ja sõnakumulelin. Õppeaasta möödus kõigi-
ti rahulikult ja sõbralikult.

Järgmisel 1982/83. õppeaastal suurenes
klasside arv meie koolis, viimane muutus
täiskompleksseks 6-klassiliseks kooliks. Tu-
li juurde uus ametikoht — juhataja abi,
praeguse mõiste järgi õppeala juhataja.
Tolle aja reeduste järgi oli selle koha täit-
ja kooli õppenõukogu poolt valitav. Õppe-
aasta algul valis kooli õppenõukogu sellele
kohale minu. Harvatustlikus osas tõi see
mulle muidugi hulga tööd juurde, sest tuli
tegukseda kogu kooli perega. Üks minu esi-
mesi korreldusi oli järgmine: Liiani õpilased
sagisid vahetundidel jalutussaalis nüsa-
ma läbiseigi. Nägin, et nüsurugune korratu
hüplemine ja tõuklemine rutsus esile oma-
vahelisi tülisid ja tekitas rohkesti tolmu.
Tulin mõtlele, et mis oleks, kui panna õpi-
lased saalis korralikult käima, üksteise
käte alt hoides ja omavahel juttu vesteldes.

Kandsin selle mõtte õppenõukogule ette.
See leidis heakskiidu. Otsustasime as-
ja tõsiselt läbiviimiseks, et esialgu kõik
õpetajad on nädalapäevad korrapida-
jateks ja õpetavad lapsi korralikult
jalutama. Kui tegimegi ja leidsime, et
see uuendus mõjus kasvatuslikult väga
hästi. Kui koolinõunik Brüller tuli
kooli külastama, siis oli ta üllatatud
õpilaste korralikust käitumisest ja
imestas, et nad võivad nii ilusasti
ja distsiplineeritult jalutada. Siin
olgu lisatud, et rahva hulgas leviva-
te juttude järel peeti peeti linnas Vab-
riku tänava kooli siiani üheks halv-
ima distsipliiniga kooliks. Nüüd hak-
kasid kostma kuuldused, et ühes ja
teises koolis nõutavat lastelt samuti
korralikku jalutamist vahetundidel.
Kolmekümne viie aasta eest oli sejuka
üldiselt nähteks.

Järgnevalt asutasin õpilaste näitemängi, mille tööd abistasid eriti agaralt tant-su ja võimlemise alal õpetajad Ersta ja Rammul ja laulu alal õpetajad Braun ja Viires. Ettekantud näidenditest olaks nimetada mahuramaid ja kordalaanumaid Varsi „Tuutulinna mooserkandid“, O. Lutsu „Nuritsamees“, A. Kitzbergi „Kaval kuts ja Vanapagan“. Igal aastal õppisime oma kaks näendit ära. Näitemängu harjutused toimusid õhtuti peele teist vahetust k. 19.00 ja ka pühapäeviti. Oli tavaliselt viisins peele harjutusi teha meelelahutuseks ringmänge ja ka muid lõbustusi (müüstatuste lahendused, istemängud, sportlikud võtted jne). See eriti meeldis lastele, nii et näiteringi tahtjaid oli aletki külluses. Oma töö saavutuste näitamises korraldasime tasulisi proöhtuid, mille kavaks olid tavaliselt näidend, laste laulukoor, deklamatsioonid, muusikalised palad, võimlemisnumbrid (piiramide juhendas õpetaja Rammul). Peosise-

tuleriud kasutasime kevadel pikemates
matkadets ja ekskursioonides viimaste
klasside, hiljem elvüimaste klasside õpilas-
tega osalt raudteel, osalt jalgsi ja ka bus-
sidega ning laevadega. Me käisime Lõuna-
Eestis: Võrus, Haanigel, Otepääl, Pühajärvel,
Petersis, Tartus, Viljandis, Pärnus, Saaremaal,
sõitsime mööda Emajõe ja Võrtsjärve
Tartust Oulu; ka Põhja-Eesti paikkonnas,
Narva, Rõuvere, Keeruti mäed, Jämski ja
Keila jõed ei jäänud meist vaatamata.
Viimastel käisime tavaliselt jalgsi. Pice-
metest jalgsimatkadest võiks nimetada:
Tallinnast raudteel Rõuvere, sealt jalgsi Ke-
ruti mägedele, Jõepere, Asamalla, Porkuni
Tamsalu, sealt otse läbi metsade ja heina-
maade Loodeväljale, siis Ambla, Käremete
Järeda, Lehtmetsa Pirsti, Voore, Paunküla,
Kose, sealt mööda jõekallast Saulani, sin-
i Pratica, Kautjala, Vassjala, Jüri, Lagedi,
sealt aga raudteega Tallinna tagasi; Rän-
nak kestis 8 päeva, nii et päevas tuli iirka
sile 20 km ära käia. Teine pikem jalgsi-

matk oli järgmine: (raudteel Tartusse, sealt mootorpaadil Oinule) Oinult läbi Valma küla Mustlasse, sealt Käärstna, Kärksi. Kuia, Morna Polli, Morna, Paistu, Sinialliku, Viljandi (sealt raudteel tagasi Tallinna). Matka soodustas tol ajal veel see asjaku, et raudteel anti rühmamatkajatele 50% hinnaalandust. Ekskursioonide ja matkade kohta pidasime päevikuid ja koostasime kirjeldusi kohtadest, kus pikemalt peatusime. Vastavad ülesanded olid enne matkale minemist õpilaste vahel ära jaotatud. Ajajooksul kogunesid meil mitmed illustreeritud albumid, mis hiljem raamatutena kokku koostime. Ühe nüsuguse kaunis tüsed albumi saatsime Soome koolile (kooli nime olen kahjuks ära unustanud), millega pidasime kirjavahetust

Mina juhataja klass andis aastate jooksul välja seinalahti nimega „Meie Lõber“ ^{„Lõber“} ^{„Kõrge“} ^{„Kõrge“} mis ilmus korda kord, muidugi õppeajal. Väljaandjateks olid korda mööda õpilased, 2 õpilast igakord. Leht kajastas kooli

ja klassi elu. Ta sisaldas kirjeldusi, jooniseid, korrinatuure, lundetusi, fotosid jne.

Sis veel töötas kooli juures minu algatusele õpilaste „Loodussõprade ring“ mille liikmete arv võisus 20-30 õpilase vahel (rohkem ei võtnud). Selle ringi eesmärgiks oli Tallinna linna ja ta ümbruse looduse igakülgne tundmaõppimine. Selleks korraldasime ekskursioone ja matku nii linnas kui ümbruskonnas. Lau- ja puhapäeviti võtsime ette isegi 2-päevaseid ekskursioone. Käisime läbi Viimsi poolsaare, Ru, Maardu, Lõjamae, Mõigu, Haabersti, Rannamõisa, Harju, Pääsküla ja Männiku rabad, käisime Jägala ja Keila jões. Tarnastel ekskursioonidel saadud materjalist koostasime herbariume, protokolle ja rühmituste kollektsioone, preparaate. Klaskisime, flundisuristisime, Viimsil, Rannamõisas ja mujal tutvusime meie maa geoloogilise ehitusega, võtsime proove ja koostasime

neist jällegi kollektiivseks. Nii rikkastasime oma kooli mitmekesiste näitleja õppea-
henditega.

Üldse valitses XXVIII kooli õpetajate vahel
haruldane ühismeel. Igasüks oli valmis abista-
ma teist nõu ja jõuga. Koolijuhataja Hüo-
nil oli erakorraline omadus liita õppejõude
ühiseks pereks. Seda märkas ka koolinõu-
nik Brüller, kui tal tuli lahendada tühi-
paljaid hõõrumisi kahe kooli, hõimukooli
se 9. ja õhtuse 28. kooli vahel. Ta ütles, et
ta poleks uskunud, et 28. kooli õpetajate
vahel valitseb nüsugune haruldane
ühismeel. Ka õpilaste hulgas tõusis pi-
devalt distsipliin ja töövõime, nii et last
oli selles koolis töötada.

1927. aasta mais sivi hõimukooli IX alg-
koolijuhataja P. Talts. Peale selle juhtumi
ühendas linnavalitsus mõlemad koolid, nii
õhtuse 28. de kui hõimukooli 9. de, üheks koo-
liks IX algkooli nime all jättes juhatajaks

endise 28. kooli juhataja G. Ilioni. Sellea
kool ärai kahekordistus. Lattusid ühise „müt-
si alla“ eriliste traditsioonidega õpetajad.
Lärs enne türa aega, kuni õpetajate vahel
kujunes jällegi usmeel ja seltsimehelik va-
hekorrd. Tuuli isegi pereheitmisi ette, sest
vahepeal valmis Pelgulinnaa uus suue koo-
luma, kuhu meilt suunati kuuks lapsi
koos õpetajatega.

Ühine kool omandas niind 18 koolilt
maja ja selle juures oleva kaunis suure
brundi. Viimane oli lage maa peale mõne
kolukastani tänavapoolsel serval ja ka-
sutati osalt laste jooksu-mänguväljaku-
na, osalt teenistujate juurvilja-aiana.
Mina kui loodusloo õpetaja panin õppenõu-
kogule ette kasutada see maa õppeotstar-
beks kätte- ja õppeaiana, samuti istutada
aia ümber ilupuid ja pöösaid. Ettepanek
leidis elavat poolehoidu. Algas aia raja-
mine ja sisustamine, millele peale minn

lõid agaralt kaasa õpetajad Hlion, Kasa-
metsa, Gustavson jt., loomulikult ka õpi-
lased, eriti „Tõdusesõprade ringi” liikmed.
Otsustasime lüüa järgmised osakonnad:
veekaõhu klass ümbritsetuna tihedast
pöösaherist, mets, võsa, luide, nõmm, raba
kivirüügas oma maa peal (glindi) tai-
medega, kivirüüga võõramaa taimedega
okaspuude osakond nii kodu- kui võõra-
maiste puudega, pumkool ja ketsead-
aia keskele 1½ m sügavune betoonist
veebassein purskeseadildisega keskel
süü sinna ka lillepeenrad. Peale selle
koostajaja krunt ümbritseda ilupuu-
dega. Et veetaimed kasvavad mitme-
sugusel sügavusel, siis tegime puust
kastid, mis riputasime basseini valla-
misel seintesse paigutatud tugurata
randkonnade otse mitmesugusele sü-
gavusele. Basseini põhja ühel poole
perime mude oja, hundimägede ja

verraaside jaoks, teisel pool liiva pilliroo
 korvutamises. Bassiini põhjale paiguta-
 sine ka mõned suured kivid kaladele ja
 väikele peidurgesse. Kõige pealt lõi-
 lahti vastavate pinnaste ettevalmistamine,
 milles oli vaja kaevata ka suuri aune
 nagu bassiini ja raba jaoks. Viimasest
 laskis Ilion tuua Lõjamäe rabast mitu kor-
 mat raketurvast. Luite ja nõmme jaoks
 saime liiva väljakaevatud auruudest, sest
 maa aluspõhi oli ilus valge liiv. Ekskur-
 sioonidelt toime kaasa taimi, mis istutasime
 vastavasse osakonda. Korraldasime isegi
 spetsiaalsete taimede toomises, näi-
 teks: Pääsmäe Männiku vahelisse rappa-
 meie raba loomises (kastmises). Igal
 õpilasel oli kaasas korvike, kuhu ta pa-
 ni siis väljalõigatud mätta taimedega,
 mis siis linnas koolimaja aias paiguta-
 sine oma raba pinnaile mätas mätta
 kõrvale. Esimese sarnase matra järel
 olid lapsed äärmiselt üllatatud, et kor-
 ra toodud materjaliga saime katta ainult

veerandi oma raba pinnast. Nad jutustasid, et rabas mõelnud nad, mida see Silver ometi mõtleb, et ta lesel meid nii palju mättaid kaasa võtta, — sellega saab ju terve koolimaja aia kinni katta.

Nii siis me kõjasime ja istutasime, kes aga kuskil midagi uut sai. Tagajärjens oli et meil kasvasid koolimaja aias kõik kodumaa puude ja põõsaste lüügid, väga arvutud 2 lüüki: Laaremaal kasvav laurapuu (*Prunus spinosa* L.) ja pisikest oksametsa-alune õrn põõsakene harakauljus (*Linnæa borealis* L.). Ka rohtlaimede liike oli meie aias suur hulk, isegi haruldasi glinditaimi, mis kasvasid meie kivirünkal päris lopsakalt. Aga valget vesiroosi (*Nymphaea*) ei läinud meil korda basseinis saada. Võimalust mööda püüdsime igale esemplarile juurde asetada etiketi. Nõnda kujunes meil Teise Maailma sõja alguseks päris omapärane botaanika-aed rajatuna mitte süstemaatilise vaid ökoloogilise põhimõtte järel.

Seda käisid isegi mõned ekskursioonid vaatamas. Oli neid, kes viitsid me tööd, nagu dr. G. Vilbaste; oli ka neid, kes seda ei hinnanud, nagu Rana (praaguse Gogoli Tan 21r) tänava kooli juhataja Murdmaa, kes leidis, et kooli seisukohest pole mõtet koondada kõiki kodumaa puud ja taimi. Minu seisukoht polnud aga mitte koguda kõiki taimi, vaid esmajoones harilikke ja iseloomulikke antud ökoloogilises koosluses, kõigide kogumine ~~kõikide~~ tuli nagu iseenesest, kui harilikud olid juba olemas. Basseinis polnud mul mitte ainult veetaimed, vaid ka mõned kalad elasid seal, isegi paljunesid, nagu tügikogred, agelinnad. Ühel suvel lasusin basseini ka 3 väike. Neid sai jälgida kuni hilissügiseni. Järgneval kevadel polnud nendest aga kippu ega kõppu järel. Kuhu nad jäid, on mulle arusaamatu. Vähemalt kestas oleksid pidanud isikagi järele jääma: ega need ühe talvega ometi ära ei mädane. Viimaks hakkasime koguma kivi-

ümber ühele külgele, kuhu paigutasime aia-
 maast kaevamisel ilmsiks tulnud raud-
 kivi mürakad, mida vaevu suutsime vee-
 retada, ka mitmesuguseid mineraale, mi-
 da leidsime ekskursioonidel mere äärest
 ja ka mujalt, kuid sõda tuli peale ja
 see tegi kõigile meie ettevõtetele ja kavat-
 sustele lõpu peale. Koolimajja asusid ela-
 ma esialgul saksa sõdurid. Kooli aia üm-
 ber istutatud puud, mis olid jõudnud vaha-
 peal juba suureks kasvada raiuti ma-
 ha. Nendega maskeeriti naabruses oleva-
 le platsile paigutatud sõjaväe autod. Hil-
 jem lasti aeda lahti kari hobuseid, kes
 tallasid istutatud puid. Basseinist loo-
 biti kastid taimedega välja, põhi puhasta-
 ti mudest ja liivast puhtaks ja näidisbas-
 sein muudeti suplusbasseiniks. Kii hävis,
 nõnda ütelda, minu elutöö, minu unistus -
 Cuna näitlik vaatluspaari looduse tund-
 maõppimiseks.

Olgu mõni sõna ka sellest, kuidas veet-
sin suvevaheajad. Tavaliselt korraldati ko-
danlikul ajal valitsuse poolt suve jooksul
mõni kursus või seminar kehtusega hari-
likult 2H nädalat mitmesugustel
aladel. Mina võtsin osa enamasti loo-
dusloo-alastest õppustest. Keist eriti
väärtuslikuks pean ma 2-3 nädalali-
si n.n. ekskursioonijäamu, mis hästi
arendasid kodumaa looduse tundmist ja
armastust teravikuna, sellega ka tema kaits-
mise mõtet ja vajadust. Need olid keh-
te laadi: ühed kandsid matka ilmet,
kus osavõtjad, nii lektorid kui kursu-
lased, igal päeval käisid maha oma
15-25 km ja kus midagi oli vaadata
ehk õppida, seal lektorid pidasid oma
loengu ära; ööbimis ja toitlustusko-
had olid jaama juhtkonna poolt et-
te ära määratud ja tellitud. Viisugu-
ne oli, näiteks matk mööda Saaremaad.

Teine laad oli niisugune, kus keskoht oli alati üks ja sama, nagu näitaks Haapsalu Õpetajate Seminar Muemõisas, kust korraldati lühemaid ja pikemaid ekskursioone ümbuskonna tundmaõppimiseks; käisime, näitaks, ümbuse laidudel ja saartel kuni Osmussaareni välja, müüdisi ka lähema mandri osa uurisime läbi. Niisugustel ekskursioonijaamadel võeti loodus vaatluse alla komplekselt, ta flora ja fauna, geoloogia ja geograafia, mineraloogia ja maapõuvarad jne, ei jäänud pindutamata ka majanduslik seisukoht ja vajaduse korral paiga ajalugu. Kaasas olid lektoritena vastava ala eriteadlased. Niisugune meetod selgitas paremini kui igasugune jutuaustamine ja etamine looduses valitsevat vastastikkust seost ja nähete olenevust teine teisest. Kahju, et seda võtet ei kasutata tänapäeval. Nõukogu ajal korraldatud täiendus-

kursustel pandi muudugi suurt rõhku poliitilisele ainesele. Muu seas õppisin ma ka Marksismi-Leninismi Õhtuülikooli kaheaastase õppkursuse teaduskonna Haridustöölise fakulteedis, mille lõpetasin vastavate eksamitega 1949. a kevadsuvel.

Teale kursustel ettenähtud ekskursioonide tegin ma peaaegu igal suvel omal käel matku küll jalgsi küll jalg-rattal nü sportlikul kui kodumaa tundmaõppimise eesmärgil. Kestvama neist võin nimetada matka mööda Saaremaad, mida sooritasime jalgsi 1933. a. suvel koos naisega. Raudteel sõitsime Virtsu, siis praamiga Kuivestusse. Seelt algas jalgsi käimine mööda Muku kagu rannikut üle Väinase väina tammi, siis mööda Saaremaa põhja ja idapoolset merenallast Põrve

sääre lõunatipuni välja, sealt teist mererallast mööda tagasi ja nüüd piki kagu rallast kuni Kurenaareni (niidne Kingissepa). Sealt sõitsime juba laevaga Pärnusse ja raudteel Tallinna. Käisime mööda rannikut, tihti isegi sõna otses mõttes mööda mererallast ja veepiiri. Minult kahe kohas: Mustjala Pidula ja Kuusnõmme Karala vahe lässime õhe ning Pilgu- selt põikasime Lümändasse ja sealt mööda maanteed Koimla ja Tiirimetsa kaudu Lõve maareitsusele. Sellelt matkalt toon mõned juhtumid. Seisame kõrge Mustjala pangal ja imetleme peegelsileda mere sina. Oli ilus päikesepaisteline soe ilm. Korraga näen: kaugelt, kaugelt merelt tuleb loogeldes maa poole mingi pinn angerjatasoline olend. Juhin na. naise tähelepanu ujvale elurale. Mõistatame, mis loom see võib olla. Arvame, et angerjas, aga seal- samas jälle, et kuidas tegutseb angerjas kesk

päeval ilusa päikesepaistelise ilmaga vee pin-
 nal, - ta on ju ööloom, pealegi põhjaloom.
 Olend aga ligineb ja ligineb otse ran-
 nale. Viimars saabubki randa ja ronib
 loogeldes kuivale. Kiind sähvab mul mõ-
 te, et see on vististi nastik, kes käis merel
 kalu püüdnud. Et selles veenduda, laskun
 kiiresti järsust kaldast alla. Nastik näh-
 tavasti märkas seda ja, kui ma järsakust
 alla sain, oli ta kadunud. Elusa maaku-
 miskooha ligidel olid kaldal ligid pae-
 lahmarad. Arvasin, et küllap ta puges
 neist mõne alla. Hakkasin plaate üles
 tõstma ja kolmanda paeplaadi all lebas-
 ki keerdus erakordselt suur nastik. Võt-
 sin ta kiinni, et ka naisele näidata. Ot-
 sisin mõnusama järsakust ülesronimise
 koha ja vinnasin enese pangele. Et naist
 üllatada leiuga, hoian looma seljaga
 ja naise ligi jõudes sirutan järsku käe
 vingerdava nastikuga ette. Naine ehmas
 ja põrkus tagasi. Kiind oli minu käes

kord jahmuda, sest naine seisis selgaga mere, s.o. järsaku poole ja õnners jäi põrmuke maad, et ta pangast alla ei kukkunud. Tahkes naist üllatada unustasin, et õrnem sugu kardab ju hirmsasti hiiri ja usse.

Teine viperus: Lahkunud Hundra ninalt õhtu eel ja jõudnud Harilain koh. ta palusime kuskil talus oomaja, kus meile seda ka lahesti anti. Peab ütleva, et saarlased olid väga külalislahked. Oomajast öeldi meile ära kogu meie ühe kuu kestnud matka ajal ainult 2 talus: Pammama külas Soela väina ligikal ja Ansekülas Lõve säärel. Otustasime Harilain ~~Harilain~~ tundma-õppimiseks pühendada terve päeva. Lõvsi-megi hommikul välja. Juba siinsamas talu tara taga sattusime huvitavaale mikromaa-tivale: kaunis laias ulatuses oli tulul endi-se luite, kuhu olid jõudnud juba kanna-da umbes parvejämedused või veelgi jämeda-

mad kõredad männid, tuiskliiva ära puhunud ja paljastanud mändide juurekava keskmiselt inimkeha poole kõrguseni. Igatahes pilt, mida mandrielanikud vaevalt on näinud. Laiul oli nii omapärane loodus, et ei mällanud sealt kuidagi lahkuda. Õhtul umbes kella 20 paiku ürgit-
sesime seal elevas relintjärves, kui korraga märkasime, et mere kohal tõuseb äge tüme pilv. Enn siis tulist jalu äömaja poole! Pilv kerkib aga kohutava kiirusega, ühtlasi läheb ilm täitsa pimedaks. Tõusis torm. Kohel pool mühises meri, mis oli meile, maa-
rottidele, lausa kohutav. Hakkas sadama. Kuslesime ära. Läheme oma teada piri ~~poolsest~~ kitsast poolsaart, — korraga ees meri; võtame teise suuna, — jälle ees meri. Pimedus juba nii suur, et kompassi ei näe. Ankers juhtusid tihed kaasa olema, kuid mis sa suure tuulega ja tugeva vihmaga tihedega teed. Viimaks suure jäändamisega saime suuna kindlaks määrata. Lähimär-
gadena jõudsime äömaja tallu.

Tahaksin märkida veel minule väga huvitavas alnud nähet. Öhtul läksime Sõve saare kõige kaugemasse tippu. Ilm oli värske ja selge. Kaugelt üle vee paistis Lõmbi või Vesitükimaa. Heidan pilgu veel, — see voolab suurest merest Riia lahte, voolab rahulikult ja vahetpidamata nagu suures jões. Olin muudugi lugenud merehoovustest, aga et ka kaldal ligikal võib merevesi nii kiiresti voolata, oli mulle üllatusena. Läksin sülema. Taetusin kätega merepõhja, mis siin just Lääre otsas oma kujuga meenutas katuseharja, ulatudes kaugelt merre ja järjest sügavnedes, ning sirutasin jalad ja keha piki Lääre telge Vesitükimaa poole. Just nagu pehmed käed pööras veevoolus mu kiiresti ida, s.o. Riia lahe poole. Huvitav oli näha ka Noval, kuidas talumehed vedasid heinu paadiga. Suur-lake järve ühendab merega jõgi, mille kallastel kasvab vägev pilliroog. Arvati näed, et piki jõge ujub aeglaselt ligemale tise

heinasaad. Hein jões vee peal! Darsti mär-
kad ka kusagil vee ligidel saas all aeruta-
jat. Heinakuhi on tehtud paadile ja niid
transportitakse see jõge pidi panipaika.
Kohalikud inimesed rääkisid, et veevo-
lu suund jões vahelduvad; kord joos-
vat vesi lahest merre, siis jälle merest
lahti, vastavalt sellele, milline on vee
kõrgus meres. Nii et tegelikult ongi siis
Suurlaht ja Mullutulaht lahed äga
mitte järeledotsere mõttes.

Olgu Saaremaast nii palju, sest ma
ei rüatsenud ju teda kirjeldada, vaid
ainult oma sellecordset matca. Olen
Saaremaal mitmel korral kõndinud ja
tema omapärasest loodusest nautinud. Idle-
pärest pöördume tagasi oma igapäevases-
se arjellu.

Koolielu kulges oma harilikul rada,
kuni 30te aastate veebruaris siirdus G.

Hion pensionile ~~pensionile~~. Tema ase-
 meli sai juhatajaks Samuel Speer-
 senine I Linna Alkooli juhataja. Põ-
 litiline olukord kujunes õige keeru-
 liseks. Harknased määratsema v.n.
 "vapsid". Riigivalitsus muutus õige
 tagurlikuks. Et aga siiski näidata
 end demokraatlikuna ja rahvariikti-
 de huvide eest seisjana, seati sisse mit-
 mesugused kutselased "kojad", muu-
 seas ka Õpetajate Koda, kuhu küll
 valiti õpetajate poolt kulu liivameid,
 aga hääletamisel otsustas kõigest 3 häält.
 Asi seisnes selles, et kogu õpetajaskond
 jaotati kolmeks sektsiooniks: alg-, kes-
 ja kõrgemate koolide sektsioon. Iga
 sektsioon arutas asja omaette ja otse-
 se lõplikul vastuvõtmisel oli igal
 sektsioonil ainult üks lihtne panna:

inno) kääl. Sellega sai valitsus loomul-
 likult oma tagurliku tahtmise läbi-
 viia, sest algkoolide õpetajad olid
 küll oma rõhmas enamuses hääles-
 tatud progressiivselt, kuid kahes nõi-
 da ütelda "kõrgemas" õpetajate kihis
 valitses enamuses küll mitte just ta-
 gurlus, siis innoagi konservatiivsus.
 Selle tõttu juhtus, et progressiivsed
 ettepanemused said inno poolt 1 ja
 vastu 2 häält, järelinult: läbi un-
 numud. Küll oli juba alati ette teada,
 kuidas asi lõpeb. Min seas, ma elin
 ka Tallinna algkoolide õpetajate
 poolt valitud Õpetajate Koja liikmes.
~~Min õpetajate nimekirjas ei ole ka ühtegi sellist, kellel ei ole~~
 Gus Lars Lilli Söda, Järnes Ma-
 sendar saksa okupatsioon. Mis õi-
 get kasvatustööd sai niisuguses olusor-
 ras teha! Asi läks koguini nii kauge-
 le, et koolimaja väeti sõjaväelaste alla.

Koolitöö jätkamisesse anti meile ruumid Vene tänavale endise venaaegse kreiskooli majasse ja seda gi ainult 2-3 korda nädalas mõneks tunniks. Suurevaheaeq venitati sügisel Tshutu jikkas. Käisid ringi nõimsugused kohtuvad kuulujutuid. Endised võimamehed ja enamik pastoreist hoidsid sarslaste poole. Tööliste juhid olid sunnitud töötama pörande all. Kust väisid siis lihtsad inimesed teada saada tõtt. Pole ime, kui rahvas oli lõhestatud kahte leeri: ühed hoidsid kõrceguide, teised sarslaste poole. Ja kui viimaks lahenes võitluse värv, siis paljud, rõhuvas enamuses alateadlikult, äraehmatatud kuulujuttudest pöörasid oma kodumaale selja ja pistsid ülepea kaela nagu küilidest kirmutatud loomaxari lääne poole pagema.

ohuvardele mahajäänutel tuli alata
 uut elu peaaegu nagu otsast peale.
 Uus nork oli tundmatu, mis aga
 peamine — harjumatu. Samane lu-
 gu oli ka nooliga. Liiatigi sattu-
 sid tol ajal valitsenud isikute-
 tuse tagajärel tähtsatele kohtade-
 le isikud, kel polnud mingit poli-
 tilist meedet, vaid lihtsalt kas täu-
 sunud või inimesed, kes piüdsid
 oma mineviku patte maskeerida na-
 gu 22. Resonooli juhataja Botša
 (hääldas: Botšaa), kes olnud Kuu-
 kaasias fašistide käsilane ja kel-
 le õige nimi pidanud olema Potša
 (hiljem ta orveteeriti ja kadus meie
 elu laualt); või siis 1. Resonooli
 direktor Tüster, kelle eestiseelne rää-
 rimine oli äärmiselt veider ja sattu-

selle tõttu õpilaste pilaelanuks. Kooli-
ga tegelevate inimeste hulgas käisid
tema veidrate väljendite kohta mit-
mesugused anekdootid. Näiteks: ta
teatamud lastele, et ütlege kodus,
et sel ja sel ajal on koolis laste sün-
nitate koosolek (pidi olema laste
vanemate, kogumeeu). Kord õpetajate
sugisesel kokkutulekul ütles see
mees, et meie kooliraamaturoogu
puhastus pole küllalt täielik; siis
põle Tammsaare romaan „Tõde ja õigus“
välja heidetud; viimane on misugune
väärtusetu teos, et tema viskaks selle
stremaid raamaturoogust välja. Hiljem
istus see mees vangis, sest olnud oman-
danud kooli kütuse arvel riigi raha.
Võiks nimetada ka T. Kesakooli direktori
Jorši, kellel polnud kõrgemat har-
vidust, nagu hiljem selgus, ja ta degradeeriti.
Sites neist näidetest.

Kõige rohkem rahulolematust
tekitas õpetajaskonnas tunnikonspek-
tide üleskirjutamise ja sellest rangelt
rinnipidamise nõue. Õpetajate nõu-
pidamistel öeldi, et kui tunniand-
jal pole konспекти ette näidata siis
teda tundi lasta ei või, parem olgu
lapsed omapead. On loomulik, et õpe-
taja peab töös ette valmistuma ja
tunni käigu põhjalikult läbi mõtle-
ma, kuid milleni selle üleskirjuta-
mises aega kulutada. Oletame,
et õpetajal on neljas klassis tunnid,
siis tuleb tal ilusasti paberile panna
4 konспекти. Mõtelge, kui palju võtab
selle üleskirjutamine kasutult aega!
Meie senine seisukoht oli, et kui õpe-
taja ei suuda läbitöötatud materjali
hästi või paari meeles pidada, siis ta

pole üldse sobiv sellesse ametisse. Nii tuli keelide inspektor tundi, siis võttis ta kõige pealt õpetajalt tunnikonspekti ja jälgis nähtavasti mitte niivõrd seda, kas tund antakse ladusalt ja saavutab oma eesmärgi, kui seda kas õpetaja töötab konspekti järgi. Peale tundi olid inspektori tavalised küsimused umbes niisugused: „Teil oli konspektis nii ja niisugune küsimus, aga miks te panite teistmuguse? Konspekti järgi pidate küsima seda ja seda õpilast, aga miks te küsisite teist? jne. Mine edasi siis, et selle ja selle õpilase vastus (või küsimus) tõi esile ootamatult uusi asjaolusid, mis nõudsid uut selgitust, õpilane on ju omaette isiksus, kelle mõtteid ja arusaamu me veel ette aimata ei oska; või jälle kannis mõne õpilase kohta kahtlus, kas ta on tundi ~~te~~ valmistanud ja selle sisust õigesti aru saanud. Muidegi

oli ka arusaajaid inspektoreid, kes tunni-
kompetile nii suurt tähelepanu ei osata-
nud, või nõudsid neid inimesi noortelt.

Nus võrd hoolitses küll koolide eest
väga hästi, kuid õppemetodeid, mis niid
peale suruti, olid omapärased ja sagedasti ei
saanud meie inimesed neist äieti aru.

Taljuudel õpetajatel oli tunne, et nevale
omaalgatus on kärbitud, neil ei tohtinu-
vet olla enam oma „mina“, võis pidi toi-
mama ettevõtjate kohaselt, nagu Šab-
looni järgi.

Tuli ette ka üpris koomilisi arusaamatusi. Olgu näitena toodud võib olla
mitte just sünnis kirjeldamises (antagu
minule andeks, sest mulle jättis see mõnigi-
pärast sügava mulje), kuid siiski oma-
moodi väikene argielu detail, mis juhtus
minu endaga. Kontrollijad koeliummi-
de järelvaatamisel ivaca pärisid: „Tore-
dus y bae nem naurek?“ (Miks teie ei
ole naerinud?). ~~Halv ei~~ Olin ja kui õppe

alajuhataja ruumide näitaja. Mul ei olnud aimugi, mis „paalotškatest“ on siin jutt. Kehitasin õlgu ja viisisin vastu: „Kas nauruk?“ (Misnuguseid kehvusi?). Kõmad amekorda ka kehitasid õlgu ja nagu siindlase näoga ütlesid: „Hy rmo Bo, keysmen he znaeme!“ (Kõ mis Te o' müid, kas täesti ei tea?). Ja sellega lõppeski jutt. See kordus mitmel puhul. Tärisin ka teiste õpetajate käest, kuid keegi ei teadnud seda seletada. Hiljem, kui meie koolimajas aveti õhtupoolikaul vene õppereeleaga kool, siis kolmandal - neljandal päeval tulid õhtupoolse kooli õpilased ja väga paljudel on käes valgeks voolitud omatehtud kepid. Mõtlesin, et nad vast kasutavad neid keppe kehalise kasvatuse tundides. Järgmisel hommikul leidsin kepid käimlas igi istekohta juures murgas. Järgmisel päeval nägin kuidas poisid vahetundidel emmelt käimlas, pärast ka jalutussaalis vaba-

lesid nendega nagu rapiiridega. Piorami-
si jäi keppide arv inka vähenaks ja vä-
hemaks ning viimaks kadusid nad pea-
aegu ära. Alles mõned aastad hiljem, kui
töötasin juha Mooni tänaval ja pä-
rast Pedagoogilise Instituudi, mõistsin
mis keppidest siin oli jutt. Lugu on ni-
mett selles, et uutes värselt monteerit-
tud käimla isteraussides voolama tõm-
matud vesi ei suutnud teha vajalikku
puhastustööd ja tuli tahes-tahtmata ke-
ppide järelle aidata. Vanades isteraus-
sides ma polnud seda kuski näinud;
vesi puhastas nad inka ilusasti ära.

Kiind sai mulle selgers ka omaaegsete
kontrollijate, palotskate nõuolmine.
Viimased olid tõesti hädavaajalised,
kuid ainult teatud tingimustes: uute kaus-
side puhul. Meil olid aga tollal kõik
vanaaegsed kaunid ja töötasid suurepära-
selt keppide tagi.

Veel üllatus. Tuleb ühel päeval ko-
limejja talleegne Kalinini rajooni kari-
dusosakonna juhataja sm. V. ja pajatab
et vaatame järele, missugused kaardid
teil on ja kas nad ka võltsuvad tarvita-
mises. Läheme siis õpperahkondite ruu-
mi ja — missugune kaart ka ei ole —
ikka ei võltsa ega võltsa, vaja hävi-
tada; isegi Ida-Euroopa ja Põhja-Aasia
kaardid ei võltsa: on vananenud. Kui
õppeala juhataja piinan protesteerida,
et kuidas me siis geograafiat ja aja-
lugu õpetame, kui pole kaarte. Tema
vastu, et küll me saame varsti need
ja ajakohased. Mina jälle, et Lõunen-
dist, millele nad on kleebitud, on vah-
ju; las nad jääde ja kui saame need,
siis kleebime nad vanadele peale. Lõunen-
ditele kleebitakse kaartidele mitte. Viima-
sed pandi suured veenõusse liisku ja

lasti kooliteenijel lüuendid puhkaks pos-
ta. Eks oludki nii, nagu ma ütlesin:
hiljem peelnud kaarte kustuti saada
ja õpetatigi geograafiat ilma kaar-
dideta, ajaloost rääkimata. Hiljem, kui
1950/51. õppeaastal tuli mul endal geo-
graafiat õpetada, siis joonistasin
ise pakoripuognatele osade kaupa
vähemalt Ida-Euroopa kaardi.

Suureks vaimseks löögiks oli
raamatukogude puhastamine, mil-
lisel toimingul jällegi näideti üle-
liigset agarust. Eeskirjade järgi tu-
li kõik vana tarbetu ära saata.
Ja nüüdigi mitmel korral rae-
matuid autodega minema. Diimars
ei jäänud kooliraamatukogusse pea-
aegu mitte midagi peale mõne muinas-

juturaamat. Heideti välja isegi kõik
L. Koidula tööd, mis praegu on jälle
suures aus ja lugupidamises. Nisun-
gune teguviis oli täiesti ootamatu ja
valmistas suure pettumuse. Niin, pra-
le paarikümne aasta hiljem saab
seda seletada isikukultuuri ajastuga
ja juhtivatele kohtadel olnud isikute
ulisuure agarusega ja oma ülemuste-
le meeldida piirdumisega. Aga kus
siis tol ajal võisime seda teada!

1950. a. suvel likvideeriti Vabriku
tänavale eesti õpperealega 15. Mittetäie-
lik Keskkool ja koolimaja koos kogu
varandusega anti üle vene õppereale-
ga 5. Keskkoolile. Õpetajad viidi üle
teistesse koolidesse. Direktor Ilves ja
mina sattusime Mooni tänavale ava-

End 8. Mittetäieliku Keskkooli sa-
madele ametitele. Siin oli uus vasthi-
tatud maja 7 klassitoaga ja saaliga.
~~Töötasime~~ (Endises koolis oli 17 klassi-
tuba ja 2 saali) Töötasime 2 vahetus
14 klassikomplektiga, eesti ja vene õppekee-
lega paralleelklassid. Tuli muutseda
mü kooli inventaar mü ka õppevahan-
did. Viimaste hankimine laskis minn
algadel. Füüsika, keemia ja bioloogia
vahendeid sai küll, aga kaarte ei alnud
kustri saada. Mü siis jorustasin mü-
mased ise.

1952. aasta septembri I poolel lahku-
sin 8. koolist loo pärast pensionile, müd
samal ajal vabanes Tallinna Pedagoogi-
lises Instituudis Füüsika kateedri lab-
randi koht ja münd väeti sinna ametisse.
Ühtlasi valis münd füüsika kateedri
kooslen kateedri sekretäriks. Mülle

usaldati ka füüsika laboratooriumi hool-
damine. järgmisel 1953. aastal edutati
mind vanemaks laborandiks. Hiljem
avati sama instituudi juures alluvus-
ga füüsika ^{kateedri} ~~laboratooriumi~~ õpetajate eriala, mis
ajajooksul paisus õige mahukaks. Sel-
le tõttu nimetati 1960/61. õppeaasta
algusest füüsika kateeder üldtehni-
liste distsipliinide kateedriks, kus
töötasin endistes ametites edasi ku-
ni 31. detsembrini 1960. a. Mul di-
taval juba tublisti üle 73 aasta,
olin rahva teenistuses olnud järjepä-
nu üle 53 aasta, neist 45 aastat
õpetajana ja 8 aastat pedagoogilises
instituudis laborandina. Tervis kannas
konkama (reuma) ja 31. detsembril 1960.
aastal lahkusin ametist ning 2. jaa-
nuaril 1961. a. siirdusin pensionile
1. jaanuaril kui puhkajaks ei saanud.

oli sotsiaal-kindlustuse osakond suhtunud
ja ma ei saanud avaldust ära anda).
Kuid pensionäriks lubatud 2. muud
töötasin veel 1961. aastal ja ka järg-
neval aastal.

ja pensionil olen praegugi, nende
riidade kirjutamise ajal. Niind tege-
len oma hobiga - aiatööga. Kõikisin
Pääsküla rajooni, kus mul on väike
aed, ca 600 m². Kasvatan lilli, pöö-
raid ja puud. Kuid ärge arvane, et
tulu saamiseks. Mitte sugugi. Oma
aiast ei ole ma kopika eestri midagi
müünud, rääkimata rubladest.
Kasvatan huvi pärast ilusamate
lilledede kõrval kanarbikku, soo-

kailu, sinisaid, palunaid, nõmmelke
ja teisi metsast toodud taimi. Kõige
täbaram lugu on palunatega (pohla-
dega): nad ei taha ega taha korra-
likult kasvada. Küll olen neid
liiva istutanud, küll mulda, and-
nud üht ja teist väetist, aga need
kiratsevad. Imelikul viisil aga
kasvavad pea ilma igasuguse hoo-
litsuseta juba kahemandat aastat
sookailud, õlgu ei piinnes on külv
liiv ja kruus ja ma neid siin
ei kastagi. Üldse olen ma taimede
kastmisega äärmiselt tagasihoid-
lik. Jahan neid kasutama panna
maaharimise võtetega. Piinam kas-

vatada ka greena pähklipuid (*Juglans regia*), kuid külm näpistab neid igal aastal kuni 20-30 cm-ni maapinnast vaatamata tugevamale või nõrgemale katmisele. Igal kevadel aga ajab tiinikast mured võsud. Kõnda kasvab mul üks juba üheksandat aastat. Herbaariume pole ma enam kogunud, sest 2 kogu on läinud sõdade nahka. On alles poisinise põlves osamatult koostatud väikese-kaustaline herbaarium. Ka jõudu ei jätangi enamaks kui aia korras-hoidmises; reuma jalgades teeb elamise natura mõrudaks.

24. augustil 1969. aastal.

II ora

II

Motlesin oma mälestustele lõ-
pu teha, aga kirjutamise huug on
sees (vist inertsit mõju) ja muudkui
lasen edasi. Sain naise käest ise-
gi juba alguses, kui hakkasin mä-
lestusi kirjutama, kirjutada, et
mis sa, sõge, ometi mõtled, et hakkad
paberit määrima; sa pole ju ometi
mõni kirjanik; kes hakkab su viitsel-
dusi lugema! Mina aga vastu, et
lase olla pealegi; ega ma kellelegi rah-
ju ei tee; küll ma luen ise ja sina
võib olla kuulad ka. Nüüd aga läks
lahti hoopis noomimisest ning trum-
lina teadi välja, et satud viimast
oma pekerimäärimisega tuttavate
näemi alla. „No see on ju hea,“ vas-

tan mina: „naer äeldakse olevat terri-
sers; nii et jällegi ei tee mingit paha.“
Nõnda siis ritseldan edasi. Aga mil-
lest? Telpuul panin paberile mäles-
tusvilde oma täiseast, aga kes olen
ma ise, sellest polnud juttu. Minul
siis pejatangi enesest.

Mu vanemad pärinevad Viljan-
dimaalt. Isa on sündinud Vana-
Tänassilma vallas Sihvrite talus Tä-
nassilma jõe ääres km-t 3 Oult.

Sihvitar on vanaisa jutustus Sihv-
rite minevikust. Hakjurs pole ma
seda juttu ise kontrollinud ega do-
kumentide varal püüdnud tões-
tada. Sihvrite esivanemad elanu-
vat Tallnemaal (Tallinna maal)
Nende talu asunumat suurel määral

seal ligidal, kus vesi kõrgelt kaldalt
 alla voolab. Tulnemat suur sõda.
 Vaenlased leidnud talu üles ja
 põletanud maha. Üks poegadest,
 Sihver, põgenenud Riimaa po-
 le. See jäendunud viimaks Tä-
 neshilma jõe ääride metsa, kuhu
 jäänud elama. Siia asutanu-
 vat ta talu. Tal olid 7 poega.
 Hakanud liiruma jutub, et
 maad mõeldakse ümber ja igale
 talule antakse nuppalgi maad, kui
 see on suutnud seni kasutada. Eks
 vana Sihver saatnud siis oma 7
 poist poega põlismetsa ja käski-
 nud neid võimalikult suure-
 ma metsatüvi aiaga ümber püüda,
 et siis pärast ütelda, see on nende

Tugevad poisid vihtunud siis mehe
moodi ja piiranud vatri maailma
plaraka metsa aiaga. Olgu üldse
et tolleaged metsaaiad polnud
nii rigelad ja nõrgad nagu täna-
päevased. Aia tegemiseks metsa lange-
tati ritta puu puu järde ühes suunas
maha, nii et tekkis langenud puudest
mingi valli- või haarrincauditaeline
moodustus. See oligi aed mis aed ja võis
isegi metsloomi sinna pidada. Nisugust
aeda olen ma ka ise näinud Põhja-
Eestis Hebra jaama ja Kiviloo mõisa
vahel metsas kerjamaa ümber. Kui
siis tulnud maamõõtmise, olid
jagatudki kõne see maa 7 poja vahel
ära. Igüks saanud vatri korraliku
suurusega vundid. Kui tulnud
püümine (perekonnamine) andmine,

sis 5 venna järglast saanud omale
nimed Sihva, kuenda venna,
Võrtsjämeäse — Kipper ja seit-
menda — ei mäleta enam, ei na-
ga Kitsing, aga kindlasti ütelda
ei või.

Vendadel olid omakorda jälle
pojad; talu pärisid vanemad ven-
nad, kuna nooremad jäid nendele
sulesteks. Üks niusugustest sulastest
oligi minu vanavanaisa Jaan
Sihva. Ka tema poeg Jüri jäi su-
laseks samasse talu. Olgu öeldud,
et niid kandis see talu rahva-
suus Kitsipilli nime, sest pere-
mees olusvat kange torupilli pu-
huja ja oma torupilli tõnuvat
ta võtse maost, süit siis Kitsipilli
nimetatud Jüri võttis endale naise

Võrtsjärve-äärsest Valma külast Kõlli talust, nimega Anu Kõll. Wendel sündis 3 tütart ja viimane 22. det. 1863. a. (u. n. j.) poeg Jaan, kes oligi minu isa.

Minu ema on pärit samast vallast, Uusnelt Märjamaa talust nimega Kadri ^(sünd. 16. det. 1867. a.) Hansson. Ka tema esisade kohta räägiti, et nad tulnud samuti Tallinnamaalt Märjamaa kihelkonnast. Sellest siis ka talu nimegi - Märjamaa. Ka tema oli noorema venna, sulase tütar. Nad olid valget verd, täitsa linalasek nagu see Loode-Eestis harilik, kuna Siikrid ja Kõllid olid tumedaverelised.

Kuiwõel kõigis neis lugudes tõtt on, seda ma ei tea kinnitada, aga nõnda räägivad pärimused. Vain

ainult lühike et Tallinnas koolisai-
mise ajal ~~isegi~~ ~~mu~~ pinginaaber
Erdmann. Kõlas mää pole mitte su-
gulased, ~~see~~ minu ema neiu põlve
nimi oli ka Silver. Ootus, et pois
oli pärit Jägala jõe ligidalt ja tema
ema realtsamast Koila külast. Kui
siis elavad ka Sihvrid tööpoolest
seal, kus vesi langeb kõrgelt kaldalt alla.
Kas siin pole mingit sidet mu vana-
isa jutustustega? Teisens, kui olin
Mäyamaa õpetajaks, siis käis mul
seal koolis üks Hanssoni nimeline
tütarlaps, kes oli ka valget verd, täit-
sa linalarv, nagu mu ema poolt vana-
isa. Kas ka siin pole midagi ühist
meie pärimustega? Kahjuks olin ma
tollel nüvõrd ükskõikne oma su-
gupu vastu, et põrmugi ei hakanud

selgitust otsima. Niiid olen viimases
tegevuses liiga juba liiga vana.

Niiid jätkame eluräigu juttu.
On ju ajaloost teada, et Viljandimaa
mehed olid kanged paluexirjade
kirjutajad, muu seas ka maa saami-
sers. Nende hulgas olid ka minu
vanemate vanemad. Neile anti
maad 10-15 tiinu perekonnale,
niiid Pärnumaale Laarde kihel-
konda Patti valda Karuküla põ-
lslaande. Sinna siis rändas
hulk Viljandimaa mehi omale uuele
elukohti looma. Nad moodustasid
nagu omapärase rehussaare kesk-
patlasi oma keelemurde ja kom-
metega. Minu isa olnuvat 14 aas-
tane ja ema 10 aastane, kui nad
vanematega Tännasilimest Patti

kolisid. Olgu märgitud, et mõlemad vallad, nii Tännassilma kui Patti, olid kroonu (s.t.: riigi) vallad. Ümberasujad olid tõenäoliselt inimesed.

Võrdlemisi lühikese ajaga jõudsid nad kaunis jõukale järjele, läksid ette isegi kohapealsetest patlastest.

Mum isa ja ema olid jällegi oma vanemate nooremad lapsed, sellega mitte koha pärijad. Need talud olid pindalalt väikesed, nii et vanale patriarhaalsele viisile jääda isatallu sulasena — ei saanud mõeldagi. Tuli midagi muud ette võtta. Isa õppis Hilingi-Nõmme alevikus meister Kapsta juures seppaks. Puntööd oli ta juba enne oma isalt õppinud. Mum seas, nelja-viieteistkümneaastasena peale Tännassilmast Patti kolimist oli ta unde

ehitatarale majale katuselaastide
(kilbast) saamisest ehitatud vasts-
na laastulõikamise tulelõnu, mille
raudosad oli sepiistanud eelpool
nimetatud Hapsta. Kalle oma tarvi-
tuse lõiganud ta ka teistele asumi-
kele katuselaaste, sest kõik pidid ju
ehitama^{ma} majad. Sellega teeninud
ta päris hästi.

Süüsi reetles mu isa põllutöö.
Vahelpeel levis meil Venemaal väe-
järandamise tühing. See haaras ka
mu isa. Trobinkasol noori mehi löi
kõnnu ja nad läksidki — jalgsi
Püuga, sealt raudteel Odessasse,
siis leevaga Kaukaasiasse Suk-
hum-Kaleesse (praegune Sukhumi).
Mehed enamikus maad said. Aga
naisi! Isa oli juba silma visanud
mu emale. Ega siis muud kui taga-

si kosja. Kehjums või õnners, kes se-
da teab, ei oland ema nõus kauge-
le võõrale maale minema. Või-
olla, et siin mängis tähtsot osa
arvatavasti ka rahapursus teg-
si sõidurs. Algu ta niind küides
oli, aga Jaan Sihver kosis Kadri
Hanssoni ja mõlemad jäid ko-
dumaale elama. Jaan lõi oma
isatalu sopinaja üles ja hak-
kas külasepars. Siin sündisingi
mina 16. apr. 1887. aastal (u. u. j.)
ja nimers pandi mulle isa ja va-
navanaisa järgi Jaan.

Minu esimesed mälestused
on 3 aastaselt. Olin sõtsega (isa
õde) tagakambri. Meile oli külla
tulnud minu ristima. Nad veat-
lesid seinalolevaid Türgi sõja pilte ja

vestlesid laualt. Minul oli käes vana
rinniläinud revolver. Ma hoidsin
sõtre kõrsikusabast (bleidi-) kinni
ja plörsutasin pildil olevate türk-
laste pihta. Korraga hüüdsin: "Vaa-
ta, kui üks tüdruk tulli!" Teine
mälestus: Eeskambri tehti uusi
laudpörandaid. Järgi jäi lauajuppe.
Nendega ma siis kõvasti kõnnelda-
sin võidu iraga ja vanaomuga.
Kolmas mälestus: Mind pandi taga-
kambris pühapäevariidesse ja saa-
deti siis eeskambrisse millil olid
juba uued pörandad. Seal istus
ümberingi seinte ääres hulk in-
imesi, vasemal kätt istus vanaomus;
keset tuba pörandal oli puusäär.
Mina läksin kohe üle toa ja is-
tusin viistule. Kus naised pistisid

täritama: „Sa heldene aeg! Kas vä-
ke jaan on meie seest järgmine mi-
neja!“ Lugu olmuwat selles, et üks
isa õdedest oli surnud ja valmistu-
ti tema viirupanemisega. Välisest
ümbrusest mäletan õunapuuade ümb-
ritsevat pihktara tüugu (vaine ja
mudane sorn) ^{kaltsel} ~~pruun~~nevat keldrit, mil-
le nõlvakul oli õige mõnus päikese-
paistel vühida; siis veel üle sama
tüugu viirvaid madameid (sillatao-
line ehitis), mille servalt oli hea
vee ja muda sees vingerdavaid
kaane ja muud materaid vahtida.

Dahpeal vananes vanaisa juha
nii võrd, et ta ei teetnud enam ma-
japidamisega tegelda ja ta andis ta-
le vanimale tütrele, õigemini väi-
mehele. Uute peremestega teoksis
mu isal lahkemisiid ja kui ma

olin 4-aastane, kolis ta ääatallu,
kus oli peremeheks juba minu onu.
Nähtavasti ei tehetud siia pike-
maks elama jääda, sest isa ja
ema olid tihti kodust ära, nad
mõlemad käisid isegi Tallinnas,
kuhu oli asunud juba elama mu
noorim sõde. Arvatavasti otsi-
sid nad sobivaid teenistusvõi-
malusi. Siin õpetas onu mul-
le kirjutamist. Ta tegi krihvli-
ge tähed tahvile otte ja ma kut-
seldasin järgi. Lugema õppimist
ma misipärast ei mäleta. Oli
mingisugune raamat, kus alguses
esinesid tähed, siis silbid ja vii-
maks lugemispealad. Mul on sihu-
re veider tunne, nagu oleksin ma
lugenud ilma õppimata.

Poari aasta pärast asusid vanemad elama Häädemeestele, kus isa sai mõisa sepanks, võis aga vabal ajal sepištada ka küllameestele. Mäletan sellest kolimisest, et ma magasin ülal koorma otas, kõrge ämra üles. On pime. Võidame parajasti üle mingisuguse silla. All, mulle näis põhjetus sügavuses läigib ja virvendab vesi. (See oli Tõitana sild Rein jõel). Varsti peale kohalejõudmist pidin demonstreerima oma lugemis oskust. Elas seal naabruses mees, kes kurtuvas isale, et tema poiss käinud juba mitmendat talve vellanoolis, aga lugemist kätte ei saavat. Isa vastab, et mis jutt see on, temal on 6-aastane poiss, kes pole veel koolis käinud,

ja lueb igalt poolt. Mees ei usu. Lepitud siis kokku, et järgmisel pühapäeval tuleb mees oma pojaga meile ja siis pannakse meid võidu lugema. Pühapäeval oligi mees suure poisifõmsiruga meil. Võõras poiss pandi koõlilugemise raamatust lugema. See kanguteb ja veerib ning suure hädaga saab mõned sõnad kokku, õigest lugemisest ei saa siin juttugi olla. Siis antakse sama raamat minu kätte. Minul läheb lugemine üs nõin kust rohest sorinal. Siis võtab minu isa ühe teise raamatu ja tehab, et võõras poiss seda lous. See ei saa siin põrmugi hakkama ja ütleb, et ta seda pole õppinud. Mina aga lugesin ka seda raam-

matut, samuti ka teisi, mis aga anti
 Hiilamees oli päris rahatud; lubas poisi-
 le sàru teha, et mis see on, poisil saab
 varsti kinnimakers ja ei oska veel lugeda.
 Kinnipoisil loeti 14-aastaselt).

Tõllal nõuti, et 10-aastased pea-
 vad minema vallasooli, kus pidi käi-
 ma 3 aastat. Enne seda tuli aga käia
 pastori es 3 korda katsel: 7, 8 ja 9 aas-
 taselt. I korral nõuti veerimist,
 aebits-est üige nature lugemist, müi-
 dugi ka mõnd lauluselmi peast, nagu:
 „Kas on linnusesel muure, kust ta
 saab, mis ta sööb, kas ta nälge sureb. Te-
 ma hüppab oksa peal, tõstab rõõmsast
 hääle.“ II korral nõuti lugemist ja
 5 peatunni, III korral lisaks sellele
 ka laulu- ja püübalme. Peale selle ta-
 hetati veel, et lapsed oskaksid voraale
 laulda. Sellega aga enamini hakkamine
 ei saanud.

Nendele, kes kõigelt nõutavale vastesid, anti: kas mõni värske vaimulik üsuga raemature või pildikene vastavalt oskusele. Lõksime ka meie emaga põrsuri südami määratus järel I korda koolimajja pastori ette. Kuulesime pealt, kuidas teised vastavad. Veerimine käis umbes nii: pe, a - pa; jo, u - ju, - paju. Enam vajunud suda saapa säärde: tema pole nõnda õpetanud. Mina jälle sain rõõmsaks, et nüüsguse tühe asjega saan hakkama küll. Tuleb minu kodu kätte. Pastor annab veerida „Davalagiri mägi“. Mina loen koke ära. Pastorit see ei rahulda, vaid ütleb: „Vee-ri inka ka!“ Mina: „d (mitte de, vaid ainult keel vastu hambaid) + a - da, v (mitte ve), a - va - dava; l (mitte el), a - la - davalaga; g (mitte ge), i - gi-jne. Kui sain „Davalagiri“ ja velmis,

küsis pastor: „Kes sind nõnda õpetas
veerima?“ Mina vastu, et ema. Ema
kargab juurde, silmad pisarais, ja
pelab andeks, et tema polevat tead-
nud nõnda õpetada, kuidas teised
lapsel vastanud; teda ennast olevat
viljendimaal nii õpetatud ja tema
õpetanud ka oma poisib nõnda.

Ootamatult nurkus pastor ema lo-
hutama ja rütma, et see just see
õige õpetamise viis ongi ja haru-
suis korvutunud emaale seda mi-
nu veerimise viisi seletama ja rüt-
ma. Mina ise olin kui sütel. Lõpuks
sain pastoriilt ilusa värvilise pildi
Jeesuse sündimisest. Väite arvata, kui
rõõmus ja õnnelik siis minu ema
nojuminesul oli.

Päris õnnetus on see, kui inimlaps
kasaab üksipäini. Ta siis nagu vöör-
dub vöörastest inimestest ja tunneb

ennast seltskonnas justan! üheliig-
 jena. Mina kasvasin üsinda. H.
 les Häädemeestel ilmusid mulle
 seltsing õde ja siis vend. Teisi lap-
 si meie ümbruskonnas polnud. Ai-
 nult õiguse selmitajal Dub-
 kovskil oli minust pisut noorem
 poeg Teeter, kellega ma hiljem tut-
 vusin ja vahel ka kuu mängisime.
 Ja län Riia vaimulikku Seminari
 ning olusid pärast Hiinu saarel preest-
 riks. Siit siis ka minu hilisem
 elavindlus ja kokmetus võõras selts-
 konnas.

Mind pandi Raastasena ka-
 heliisk Luteriusu vallakooli. Peab
 üttele, et tol ajal oli Häädeme-
 tel kogunisti 3 kooli: Luteriusu
 vallakool, van õiguse vallakool
 ehk nagu neid ametlikult nimetati.

abikool, na 3-aastane, ja sama õige-
 usu kihelkonnakool 4-aastane kuu-
 lusega. Neist viimased 2, olid meie
 elumaja lähedal, vallakool oli aga
 km või 1½ eemal. Vallas kuoli õpe-
 tajaks oli kohaliku Cuteriusu vi-
 rinu kister J. Jürgens. Kool oli, na-
 guis rõhuv enamus talupidajate val-
 lakoole, ühe klassitaaga, mis täitis
 ma meelamistea ast. Isemerotid
 olid kas klassitae murgas kurnikus
 või siis põõningul. Õpilajad hoidsid
 oma toidurastid eeskoja kõrvale ole-
 vas sahvris, kus temperatuur oli pea-
 samasugune kui õues. Lauad ja pin-
 gid olid muudugi pinad ja ulatusid
 peaaegu üle toa; ette jäi natuke mu-
 mi kargamisteks. Kord koolis oli -
 roh, kuidas üteldi - küstlik. Kool-

meister (el rõster) kas istus kantolis
või käis klassis ringi, alati kas joon-
laud või viiulipöõgen käes. Ide-
sis õpilasist kuidagi eksis korra
võrta, see sai nimetatud viistapungga
kas võrta käsi või koguni pähe. Sur-
rema esimese korral võttis kol-
meister õpilase kätte pikra ja an-
dis joonlauaga mööda sõrmeotsi.
Teisema pehendamise korral pandi
ka seisma seina äärde või ahju kõr-
vale, isegi põlvili. Diimane moodus
oli kaunis sagedane. Ähvardati
koguni kornestele põlvili panna,
kuin ei mäleta, et seda sorti karistust
oleks rakendatud. Õpetati muudugi
õlimatele kui jumalast säetud si-
kutele sõnakuulelik olema ja neid
austama. Koolmeistrile ja pastori

pidi teretamisel nätt suudlema. Viimane nõue oli mulle eriti vastumeelt. Ülesannete mitteläitmise pärast jäeti söömata (lõuna vahetus kestis tund või poolteist) või peale tunde istuma ja järde õppima. Kasvatustöö oli üldse omapärane. Viimase aasta õpilased omavolitsesid nooremate üle, nende kaebusi võeti kuulda, nooremate seletuste ei arvestatud. Opetajal olid oma „päilapsed“, kelle koerustimise ja õppimata-jätmisele anti andeks. Need olid nähtavasti eranditult rikkamat talude lapsed. Vanainimeste hulgas liiraisid jutus, et koolmeistrile tuleb meelehead viia, muudki läbi ei saa. Minu vanemad seda ei teinud. Isa ütles, et koolmeister saab oma määratud palga ja ta on kohustatud selle eest tööd tegema. Ka armastas koolmeister lapsi pilgata, muu-

dugi vaesemaid. Mäletan, oli üks poiss
nimiga Tulk, kais viletsasti riides. Ta
ei saanud kuidagi lugemisega hakku-
ma. Ega tol ajal koolis lugemist ei õpe-
tatud, seda pidi juba kodus tegema.
Lugemise järg tuli Pulga kätte. Poiss
kangutab ja kangutab. Koolmeister
tiolinel oodates ja ütles mõned sõ-
nad ette, poiss järel. Viimaks sõ-
nas koolmeister: „Ingel tuli taevast
maha“ (seda lauset raamatus ei ol-
nud, klass läks põnevile). Poiss kor-
dab järel: „Ingel tuli teevest maha“.
Koolmeister: „Ja hakkas vett.“ Poiss:
„Ja hakkas vett“. Koolmeister: „Kül-
metama pulgaks.“ Poiss omakorda:
„Külmetama pulgaks! Nüpea kui
Pulk ütles „pulgaks“ pistis terve

pool laginal naerma. Sest saadin
jäägi Pulu teiste laste pilve ja nae-
rualusena. Kevadel saime koeli-
tunnistused. Minul olainult
eesti keele lugemine hea, Teised
hinded kõin viletsad.

Kodumeister J... oli läbi ja lä-
bi kadakas. Kodune keel oli tal
saksa keel. Saksa värki ei väsi-
nud ta tunnis kiitmast. Tihti, kui
ta meile midagi jutustas, lisas
juurde, et eesti keeles ei saa kõike
ära ütelda, sest meil on palju vä-
hem sõnu kui saksa keeles. Sak-
sa keeles saab kõin ära ütelda,
aga eesti keeles ei saa. Minu ni-
me tahtis ta kõvasti Schifferiks te-
ha: kirikuraamatutes olvat ka
Schiffer. Päärisin sellest kodus.
Isa ütles, et ei ole nii, meie nimi

on inna Sihver. Seletasin J. le,
 et isa ütles, See pole õige, mis nimi
 on inna olnud Sihver. Siis lubas
 J. kirivõrnamatu näha Tuna.
 See tegu jäi tal tegemata, ja mina
 jäin ka oma endise nimega. Ise-
 Coomulise on veel järgmine aja-
 alu. Jürgemil oli tütar, kes armus
 Kihnu saare tule torni (praagi) ülemas-
 se. Isa oli aga sellele abielule ägedas-
 ti vastu, sest peigmees oli ju õigeuss-
 line. Kartuses, et tütar kodust ära
 ei põgeneks, võttis ta sellelt korrali-
 kud riided ära ja pani need kuku ta-
 ha ning selga andis mingid va-
 nad kalsud. Nägin ise, kui tütar
 nais riietis riides halvemini kui nen-
 de teenija. Lugu lõppes sellega, et
 ühel ööl oli tütar läbi arna kudu-

nud; maha oli jätanud kõin vanad
 riided peale sargi. Osutus, et peigmees
 oli talle paadiga järele tulnud, üle
 mere viinud ja leulatada lasknud,
 nii siis abiellunud. Aasta 5 pärast,
 enne mu sõlledemeestelt lahkumist,
 kuulsin inimesi rääkivat, et tütar
 tulnud lapsega vanemaid vaatama
 ja lepitust otsima. Vanemad
 viinud küll lapse taganambusse
 ja ardnud talle süüa, kuid tütre
 jätnud kõni ja polevat talle ikenest
 gi andnud. Nii siis toimis kiriku-
 mes, kes õpetas, et kui sul õhtul külje
 meelde tuleb, et sa oled kellelegi üle-
 kohut teinud, siis mine viivitamatult
 ja palu andeks enne, kui päike
 veereb.

Jõudis kätte uus sügis. Mina
 ise paluma, et ma endisse kooli

enam minna ei taha, pangu ta mind
teise kooli. Isa vastu, et aga see vene-
usuline ei ole, et ma sind vene val-
lastkooli panen. Mina ajan aga oma
joru edasi, et lähen heameelega koo-
li, aga teise, mitte endisene valla-
kooli. Ühel päeval illebrü isa,
et lähme siis teise kooli vaatama
ja võib mu vene õigesse
kõhelnomaskooli õpetaja juhatata-
ja Peeter Laredi juurde. See kü-
sis minult ihte ja teist, mida mi-
nelt, ei mäleta, ja siis saadetakse
se mind koju. Tagajärg oli, et
mind võeti kõhelnomaskooli I klassi
õpilaseks. Muidas see sündis, kas tead-
miste või tutvuse pärast, seda ma ei
tea tänini, sest faueliselt ju võeti
sinna neid, kes olid 3-aastas abinooli

lõpetanud. Esimestel nädalatel oli mul küll raske, sest seal ei tohtinud eesti keeles rääkida, vene keele oskus oli mul aga koguni nõrk, sest vallasoolis kasutati teda ainult vene keele tunnis ja pealegi olid j. - si endal teadmised ses aines nähtavasti kaunis pealiskaudsed: nii olid tal kõik susisevad häälitsused ühesugused, vahe oli ainult nende susina tugevuses. Nii siis - suhtlemine ümbruskonnaga oli äärmiselt puudulik. Mäletan, et kord toppis mu üks suur poiss laua alla. Kaebasin liiategemisest õpetajale CI. õpetajaks oli Peeter Talt, kes veel Cärs Jähvi ministriumikooli peale ja hiljem töötas Tallinnas). Aga kuidas sa, hing, teed seda, kui ei osna keelt! Võtsin oma pea kätte vahele, pugesin laua

alla, õõtsutasin end ja ütlesin: „On
teelal mne tax, tax“ (Tema tegi mul-
le nii, nii). Õpetaja sai aru ja võttis
kohe asja arutusele, mille käigus lu-
kas ka eesti keeles kõnelda. Nis kool
meeldis mulle väga, eriti see ilus kord,
mis seal valitses. Harutasin kohe hoo-
lega tööle ja varsti jõudsin teistele jär-
gi. Kevadel olin klassis esimene õpi-
lane, nagu seda tõendas saadud koo-
litunnistus

Siin koolis oli kasvatustöö hoo-
pis teistsugune kui endises. Lõimitami-
nest ülemusest ees polnud juttugi. Pol-
nud ei õpetaja ega preestri käe suud-
lemist (Preestriks oli Prants). Õpeta-
jal polnud käes ei joonlauda, ei viuli-
prognat ega muud karistusseadust.
Nurka seismapanemist tuli harva
ette. Seda tahtis kõige rohkem eesti keele

zäärimise pärast vahetundidel. Minul juhtus see õpardus ainult üks kord. Siin polnud märgata mingisuguseid „päilapsi“. Kõrgisse lastuti ihteriisi olgu ta viletsasti või hästi riietatud, olgu ta I või viimase klassi õpilane. Kõrgi kaebamisi võeti kuulda ja selgitati asi korralikult väga. Karistusi tuli harva ette; põlvilipanekuid ei mäleta; ometi oli distsipliin suurepärane.

Minul oli siin koolis küll lüüts käia, aga missuguseid sekkedusi see mu isale tõi. Vastu pärast kooli algust tuli isale pastori käest kutse — ilmuda tema juurde. Ka Lääs, Pastor nõudma, et minis ta praeg koolis ei käi. Ka vestanuvet, et käib küll, sed ja seal koolis, mis on kodule äge lähedal.

Pastor omavõrda, et see ei loe, see on
võõrausuliste kool, tal tuleb peiss
saata oma usu (s.o: luteriusu) kooli,
muidu võidakse teda karistada. Ta
tuleb riigi, ei tea misteha. Ta on aru
saanud, et õpetus uues koolis on
hoopeis parem kui valla koolis, pea-
lisi on peiss rahul ja töötab hoo-
ge. Ta läheb Laredi juurde as-
ja selgitama. Seal selgitatud, et
nende kool on samuti seaduslik
kool ja lapse koolinõustuse täit-
mata jätmise pärast vastutusele
võtta ei saavat. Mõne aja pärast
tuleb pastoriilt teine kutse ja sama
nõue. Kuid on isa palju julgem
ja jutt muutunud ägedaks vaistluseks.
Möödub paar nädalat. Isa teeb se-
pirojas külamäestole tööd. Ivari il-
mutab vallavanem, koolivanem ja veel

reegi kolmas mees. Nemad tulnu-
 vat sisse nõudma poja koolist pun-
 dumise trehviraha. Isa seletama,
 et pois käib ju koolis. Nemad ves-
 tu, et olgu küll nõnda, aga vallako-
 lis ta pole käinud ja sellepärast tu-
 leb trehv tesuda; kui ta heaga ei
 anna siis tuleb varandust üles kir-
 jutada ja erijmil võla kattes ma-
 ke minna. Seal juures riputanu-
 vat vallavanem ametiraha onda-
 le kaela. Seal karganumat hing ko-
 ledasti täis, tilistanumat vasära-
 ga vastu alasit ja kiindnudet:
 „Kui te jalamaid selle jutuga se-
 pivõjast ei lahknu, siis kaaran ma
 murgast raualeti ja viirutan teile
 sellega. Poiss käib ju koolis. Kui
 te ei usu, minge, küsige järele! Me-

hed rohkumumad ära ja kobinumat
institute järele sepirojest väga ning
lekkumumadki. Sellega trahvinõud-
mine lõppes.

Sel ajal oli kombeks, et isa vii-
sakes inimene pidi käima armulaan-
al ehk lauanirikus, nagu seda ta-
litust siin või seal kutsuti, kus siis
virikus anti koraali saatel inimes-
tele tükike magedat nisuleiba ja
suntäis veini, nagu see olis Jeesuse
ihu ja veri. Lõks siis isa peale nut-
aastat pastori (Rechtlich) juurde, et
ennast ja naist lauanirikusse kirju-
tada, kuid pastor ei kirjuta. „Võta
poeg veneuse koolist ära ja pane lute-
riuse kooli, siis võtan enne mitte!“
ütelnud ta. Isa tuli koju, rääkis loo ema-
le ära. Ema jäi mütteni ja lausus
viimars: „Kull lugu on see küll inimeste

ees, aga kui suuremat pattu pole, siis Jumala ees see küll patt ei ole, sest ka veel koolis räägitakse samuti Jumalast ja Jeesusest." Sest ajast alates võrdusid mu vanemad kirikust hoopis. Aga aga sellega pastori tagasiandamisest veel ei lõppenud. Ühel päeval tuli isa mõisast ja jutustas emale, et mõisnik olnud soovitannud taeni, s.o. mind, tagasi vallasooli saata, sest pastor olnud nõudnud temalt, et ta itlus sepale koha üles ja ajaks majast välja, kui ta oma poega luteri-um kooli ei saada. Sellele teatele järgnenud vestluses leiti, et mõisniku soovitus polevat olnud ahvardav. Kiruti aina pastori õelat teguviisi. Asi jäigi niisama. Aluu seas: Käade-meeste oli kroonumõisa ja rentnikus-mõisnikus oli lätlane Behrsin (nime ortograafias ma pole kindel).

Üldse näis, et isa oli mul naunis
„Kange“ mees. Astaid hiljem juhtus
järgmine lugu. Samal mõisnikul oli
minu vanune poeg. See käis Tärnus
koolis. Kord suvevaheajal puutu-
sime temaga korra. Ta hakkas
kütleva oma ilusa ülikonna ja
uute riidega, mul aga neid po-
let (olin palja jalu). Mina vestu,
et on küll, kodus kapis, on ka need
särpad. Tema jälle, et pole sul ühti;
muidu hoopled. Kui me siis ärple-
me, saime vihaseks ja hakkasime tei-
nesteist loopima männiknall liidur-
te väkide ja oksatükkidega. Eks ins-
mine visatud oks läks otsapioli
mõisniku pojale vastu palet ja ha-
vas teda pisut. Kus pois pistis täi-
nama ja ahvardas: „Küll sa niid-
säd, ma rahun koolis ära, saad ka

nahatäie! Mina joovsin koju ja
 jutustasin isale vahejuhtumi ära.
 Ei läinudki kuigi palju aega, kui
 mõisast tuli isale väsk järel, et tul-
 gu ta kohe mõisa. Isa taipas, milles
 asi on, ja läks. Oligi nii. Mõisnik
 nõudnudvat, et ta annaks poisile
 õpetusena hea keretäie. Isa aga sel-
 tama, et tema leiab, et mõlemad poi-
 sid on ühtviisi siindlased: üks hak-
 kas hoopema, teine ennast kaitsema;
 käbiolige ja orstega loopimine oli
 mõlemapoolne; kutsutagu poisid
 siia vastastikkü seletama; tema
 on nõus oma poissi perema, kui hä-
 ra teeb sedasama oma poisiga. Här-
 ra polnud selle ettepanekuga nõus
 ja minul jäi pers saamata, aga
 vahetord mõisnikuga läks isal
 vest saadik jahedaks.

Õuinsin veel nimetada kurka sünd-
must meie peres: lapsed jäid sarlanihai-
gusse. Esimesene haigestus mina
just enne maslganitsat, siis haigestus
äde, selle peale vend, kes varsti suri. Heis,
et äde terveneb, kuid peale venna matu-
seid jäi uuesti haigeks ja suri. Mina la-
masin ikka voodis. Mulle tuli lisaks
kopsupõletik, kõrvapõletik; viimaks
tekkis vasemale silmalauale paise: nä-
gu paistetas kohutavalt üles, nii et
päevade kaupa ei saanud silmi lah-
ti. Kord oli seisukord täitsa kriiti-
line. Tõhter oli mõisas ütelnud, et
sepaüks homset päeva enam ei
nae. Kuid ma paranesin. Esimest
korda tõusin üles lihavõtte püha-
del. See oli minu viimane tõsine
haigus, kui mitte arvata mädanema
lõinud pimesoolapõletikku 1952. aasta
Lõunakundel.

Ligiins aeg, mil mul tuli lõpe-
 tada kihelkonnakool. Sellensoli va-
 ja usiõpetuse hinnet. Käisin rüü-
 õiguse usiõpetuse tundides, aga
 äeldi, et neil polevat õigust mulle
 kui luterlasele vastavat hinnet
 panna, taugu ma luteruse õpetaja-
 telt vajalik hinne. Missis muus,
 kui ema täitis mehise korvi kana-
 munadega ja läks sama köster-kooli-
 õpetaja juurde, kelle koolist ma ära
 tulin, paluge, et ta võtaks mu tead-
 misi usiõpetuses kontrollida ja an-
 naks välja sellenohase tennistuse
 õunalaadung mõjus, köster nõus-
 tus ja lepitati korru katseajas. Ma
 aimasin otte, et ega vä juurem nün-
 suguse, taganejaga" nagu mina välja
 ei mõista ja seepärast tümpisin

neid luteruse su asja enne mine-
kut vägavasti. Õiguse õppemana oli
mõnse väiksem ja vähemõndlikum
kui luteriusu oma. Ligiues konna-
lepitud aeg. Ema täitis jälle korvi muna-
dega ja Lääsime kehekesi. No küll pin-
nis võter igatpidi, küll piibliluga,
küll katehismust (poiste keeles: kate-
kismus), piibli- ja laulusalme, küll
kirikuajeluga, aga vastused sai mu-
käest igale küsimusele. Selgesti on mee-
les, et viimane trümp oli: „Kes oli apos-
tel Pauluse õpetaja?“. Ma vastasin:
„Gamaliel“. Sellega oli lõpp ja vajalik
tunnistus ka käes. Seda Gamalieli ri-
me ma aga rusni õpirantes ei leidnud
leidnud; See oli mul meeles isa jutus-
test.

Et ma olin hea õppija – igal aas-
tel olin klassis esimene, naga see oli märgi-

tud koolitunnistustel - siis harras-
^{õpetaja} ja prester (Prants oli juba sur-
 nud, tema asemel oli Saar) vane-
 matele soovitama, saata mind
 Riige vaimulikuks koali preest-
 riks õppima. Sellens muidugi
 tulens minna õigeks. Sa
 ei olnud usuvahetusega nõus, aga
 mõte mu edasiõppimisest oli antud.
 Mida teha!? Maalt linna koali saa-
 ta oli varenduslikult seisundist
 võimatu. Ise linna elama asuda,
 seal mingisugune teenistus leida,
 - ehk siis kuidagi jõuab prüssi
 koalitada! Mõeldud, tehtud.

1902. a veebruaris liivideerisid
 vanemad oma kohapealse majapidamise
 hädavajalikuks kolud kotti ja Tallinna.
 Siin oli aga raske tulutuosamat tee-
 nistust leida. Tuli leppida juhus-

linult saadud tööga. Esimene koht
oli Lutheri vineerivaariva kuhu
Lääsime tööle terve perega: isa, ema
ja mina. Mind pandi vineeride
kuivatuse-presside juurde tööle.
Mind ülesandeks oli — liimi-
ga määratud ja kokkupandud
vineerid ^{kuulid} kuuma pressi vahele
pista, siis vahete vahel vastava
seadeldise abil press lahti lasta
et vineerid üle ei kuimeneks,
ja jälle kokku pigistada ning,
kui vineerid parajelt kuivanuks
saib, välja võtta. Seal töötasin
ca 3 kuud sügiseni kuulide al-
gusest. Vahepeal andsime soo-
viavalduse Tallima keise-
rinna Ekaterina II nimelisse
4-klassilise linnakooli II klassi

astumises. Vastuvõtu eksamil oli
muu klassikum proisse täis. Sellest hul-
gest võeti vastu ainult 3 (loe kolm)
õpilast, kellede hulgas olin ka mina.
Siis algas koolimundri, õpirute ja muu
varustuse muretsimine, mis tublisti
meie kumru sisu vähendas. Ka õppe-
maks tuli maksta, mis oli tolle aja
kohta kaunis kenarane summa (täp-
selt ei mäleta maaasu suurust). Õnneks
veebastati mind II poelaastal, ja
ka edespidi) õppemaksust kui head
õppijat.

Õppimine uues koolis laabus
hästi, ainult kaasõpilastega tuli
esialgul korruptsiooneid. Olin ju
maaprois, peaaegu ~~issi~~ kasvanud,
iseloosult arglis; sellest ka linna-
poiste poolt mõningane ülesolen ja
tigamine, kuid paar kuu pärast, kui

siidame rindu võtsin ja mõne noriga
poisi läbi udisin, asi paranes ja kord
ning viisakas läbisaamine sai majja.
Taan mõne näite Oli üks poiss, nimega
Küsel. Ta istus minust paar pimeita-
gepool, mina olin esimeses pingis Tih-
ti, kui ta minust möödus ja ma küi-
narmussidega lauale tuetudes luge-
sin või kirjutasin, lasnis ta peost
oma taskutesse kogunenud prügi
minule kätte vahale. Kui kaua sa
ikka kannatad niisugust alandust!
Klassijuhatajale kaevata polnud ka
sünnis. Eks ühel päeval nii kui ta mul-
le prügi lasnis, kargas mul hing täis
ja ma nõuetasin talle ühe vastu vah-
timist. Täks lahti mehisena karelu-
ses. Onnens näis mu jõud üle, olime
peaaegu ihesuurused, ja ma tulin
välja võitjana. Gest ajest oli prügi-
laskmisele lõpp ja poiste sumpratis

valdus minu poole. Teine suurem kon-
 kupärge tuli mul klassi võige pi-
 kema ja tüsedama poisiga Valden-
 ga. jälle läks lahti löömingus.
 Mina olin tema võrval pisine põn-
 geyas, vist ulatusin temale kaenla-
 alusele. Ta haaras võõlt rihma,
 võttis aasa poole ette pikku ja vii-
 tas mulle pandlaga. Rihm oli pinnas,
 ulatas mulle üle äla ja selja, niit
 raske vastupannal käis mulle pa-
 rajasti vastu pehmet kohta nina
 pats! ja pats! ilma et oleks mulle
 mingit häda teinud. Löögi riista
 (rihma) pinnuse tähtu käisid kaskid
 pealegi üsna harva. Mina haara-
 sin ka rihma, võtsin aga kesrelt
 rinni ja sudisin mõlema otsaga
 alt üles vastasele otse nina (ta
 oli ju pinnas pinnas). Ei läinud kuigi

palju aega, kui preisid pistsid karju-
ma: „Veri! veri!” Valdemaal tüp-
lest juonnis veri mäda palit alla.
Ta tõmbas käega üle nasa ja mää-
ris sõrmed seega. Seda näinud
pööras ta ümber ja juonnis klassist
tuli valuga välja. Varsti astus
õpetaja klassi. Minul süda valuta-
ma: mis nüüd saab! visatakse vii-
maseks keelust välja, et veristasin koo-
livenda. Tund oli juba peaaegu lõpu-
poole, kui ilmus kannatanu ülestu-
sunud näoga. Ta rääkis, et hili-
nes, sest olnud asja tuletis. Õpe-
taja oli tunniandmisega hõlpsalt, ei
pannud nagu tähele, näis vaid
istuda ja jätkas seletamist. Minul
kes ma kibeleisin seni ~~nagu~~ küpse-
nud kartulina, langes nagu kivi
südamele. Kui seali lõppes. Minu
autorit klassis aga tõusis. Edaspidi

polnud enam mingisuguseid norimisi
ega karlusi. Lühisaamine muutus
kõigiti heaks. Valdekuga saime hil-
jem päris sõpradeks. Ta jäi aga järg-
mises klassis istuma ja kadus rii-
meks mu silmapaistelt.

Võil olla ilmut ~~kaesolevate~~ leke-
keste sirvjal küsimus, kuidas sarna-
sed ühendused ja tülid klassis võima-
likult olid. Vastus: need toimusid
harilikult peale vahetunni lõppu
enne õpetaja klassitulerut vahetun-
didel viibisid näie õpilased ja kor-
rapideja õpetaja saalis. Klassides
näisid olla ainult korrapidajad (Spou-
si), kes tulutasid ruumi ja taasta-
sid puhtust. Enamike õpetajatest veeti
vahetunni õpetajatetaas rus nad
sis meelelahutustes ja vaidlustes tih-
ti kasarti läksid ja tundli tuleku
heaegse unustasid. Mõnirord läks

poistel koguni igavars õpetajat oodates ja siis mindi õpetajate tuppa vaatama otteräändel, et kas see ja see on üldse kooli ilmunud. Vaat nüisgustel vahetundidel tekkisidki poiste vahel aruete äiendused.

Poiste pere jagunes meil peamiselt 3 rühma, kes omavahel sõbrustasid: eestlased, kadakad ja venelased, peale selle oli 1 poolakas ja 1 juut. (2 viimast jäid istuma). Ülekaalus olid eestlased. Oli ka neid, kes õppisid usuõpetust sarsa keeles, kuid tunnistasid end eestlasteks ja hoidsid meie kampa. Aga mingit vihavaen neil rühmadel omavahel ei olnud, suhe oli täiesti erapooletu. Vahel ilmus ainult omavahelistes sõbrustamistes, ja vaba ja veebruaris. Peda vaba aega meil, kes tahtis eda-

si saada, aga kuigi palju ei olnud
sest töö oli pingeline. Teda näitab
juba see asjalu, et „istumajärgid“
ja välalangejaid (kes 2 aastaga
klassi ei lõpetanud, heideti välja)
oli palju. Kui mina kuuli arstusis,
oli meid III klassis
60 õpilase umbes. 4 aasta pärast lõ-
petamisel oli meid kõigest mõni üle
20me, seega $\frac{2}{3}$ oli välja langenud.
Kui aga alata esimest klassist,
siis on lahkunute arv veelgi suurem.

Õpetajad olid üldiselt tore-
dad mehed (mitte uhase mõttes). Bri-
ti mainisin vanemate klasside vene
keele õpetajat Skorodumovi + velle
ma võtsin oma edaspidises õpetaja-
ametis eeskujuks. Nooremate klassi-
de õpilased kartsid teda ja andsid tal-
le ta terava habeme pärast hiidnime

Mõtlesime hirmuga, et küll võib
asi halb olla, kui need satume tem-
kätte. Kui see aga mitte jõudis siis
nägime, et ta polegi nii hull. Ili-
da vanemaps saime, seda rohkem
harkasime temast lugu pidama
ta täpsuse ja huuliruse pärast. Te-
ma juha millalgi tundis ei hiline-
nud. Oli sagedane nähe, et ta väl-
jus õpetajate toast enne kõlistust
ja klassi uurse ilmus ta üheaeg-
selt kellaheelinaga ja sisenevate
poistega. Kirjalinne töid ta ei pi-
danud kunagi enda käes kanda ja
ütsemiseris neid korralinult. Ta
nurise vahel poistega, et need kir-
jutavad liiga lühikesed tööd.
Ma siis kun mõtlesin, et kirjutan
õige pika töö; saab näha, mida ta

istub. Tõide kätteleandmisel ta laus-
sus: „Kopano, kuu reipke emapa-
meel, no kuu nepeemapeameel,
marc Imo yse nioke (Ma kui wi-
mine on püüdlin, kui te on aga üle-
püüdlin, siis see on halb)”. Siis sel-
tas ta, et kujutage ette, kui kōin
kirjatarvid nii pirkad tead (minu
tõis oli terve õpilasvihik), millal
siis õpetaja jõuaks nad parand-
dada; järelelühendatusega nõ-
taks aige palju aega. Minu töö
hindus oli 5 $\frac{1}{2}$. Esimene number
oli õigeks, teine siin stiiliga
korralikuse eest.

Minu taasin veel aritmeetika
õpetajat lätlast Jüri Kelninit.
Ta oli pirk kõhn rimmast mees
pillidega. Klassi juhtimise aatut
kõnles ta alati nappude sõnadega.

kapidi rippumas. Ka temal oli pois-
te juures suur autoriteet ja distrip-
tsiin esmajulisk. Muide, ta oli ka meie
klassi juhataja viimastel aastatel.

Oli ka üksinuid mehi, kellest
üksid põnnugi lugu ei pidanud.

Tuli meile 1905/6. õppeaasta sees
(räägiti, et Põltaauest) loodus-
loo õpetajena vanahärra Pl...

Ta oli raskesti karru, lühivere kal-
li hõbemega ja tohutult suure
kõhuga. Kui ta õpilaslaua ette
tuli, siis ulatus kõht üle laua.
Juba esimesel tunnil sattus ta
puiste naeru alla sellega, et ei
osanud meie nimesid lugeda, ise-
gi vene nimesid ta moonutas.
Nimed tulid tal nii naljanead, et
nägisi ajasid klassi naerma.

Seal juures ta ise viirus: „Imo ja
ompausuu paamuu y bač (mis
imelikud nimed teil on)!” Kui
järeksid jõudis 2 ukraina nime-
ni Datsenko ja Serenjanke, siis
sattus mees vaimastusse: „Bom
Imo paamuu Bom Imo ja paamuu!”
ja hakkas seletama, et neil Ukrain-
as on kõik niisugused ilusad
nimed, nagu: Golokopitenko, Sto-
panenko... jne. ning luges mõle
terve rea „enko” ja lõppesaid ni-
mesid ette. Klessi tulekul olid
tal peaaegu aletid esimesed sõnad:
„Imo ja kopaga Imo ja odurau
y bač (mis rahvas ja mis kordad
teil on)!” Selle järele jutustas ta
mõne nähte, mis temale näisid
veidratena ja rahvotena. Tuli

ta ühel talvisel ^{jäänud} klassi ja "õelund el-
 maal teadust, hakkab peatama, et
 temale turult mõeldumisel seit-
 nnuet vastu talumees, ilmatu
 suur siga reel (täpselt: промаз-
 ная перепромазанная свисту-
 ха пробурх) (Ei te, kuidas mõni
 asi on nii selgesti meelde jäänud)
 Mida ta ometi nii suure seaga teeb!
 õpilane Lars (Pl... keeles: maks)
 hüüab kohapealt: "Lööb ära!" -
 "Lööb ära!" hüüatab oma varda õpe-
 taja Pl...: "Kuidas see liha tal ome-
 ti paksuks ei lähe, sest ega ta ühe
 aastaga jõua seda ära süüa!"
 Püüdis seletama, et võib küll, tuleb
 muudusni veel. Kus Pl... pead
 vangutama ja imestama, et pere

siis ihe aastaga nii suure sea
ära. Neil, Uorainas, tapab peremees
sügisel ihe porsa (porceesovk) ära
ja sellest jätkab kogu ta perele ter-
veks aastaks. Vaat, kus siin on
alles söödikud (adveopu)!" lisab ta.
Siis rääkis P... teletama sigade
tõugudest: "Teil siin on nõnda ni-
metatud, 'Uykonenaa churvor,'
räägib ta: "Neil on äige pirad sir-
ged ninad (puno) ja piistised kõrvad.
Neil, Uorainas, peetakse aga jork-
sini signu. Neil on lihipõhised üles-
poole kõveraks keeratud ninad
ja lontis kõrvad. Vaat need on al-
les sead; lasevad endid kergesti
nuumata; ja kus liha on meikuv!
Teie tšukhonskaja svinjaad söö-
vad aga igasugust rämpsu ja liha
on neil sitke ja tuim. Kõrd tuli

jutt võist. Ja rääkis: "Teil siin
pole üiget võid. Teil on nõnda ni-
metatud tšuhhonsroje maslo.
See on tehtud toorest koorest ja ei
kälba kuhugi. Meil on aga mo-
mesne maslo" (sulatatud
või). Vaat sellel on alles maitse,
aina sulab suus. Peterburgi tü-
rel müüakse küll ka teie võid,
kuid seda ostab ainult lihtrah-
vahas (npaemoi kaup) Aga võt-
sin ka word nra otsaga seda tšuh-
honsroje maslo tšuhu, kuid
süht ei ole rohe väge; vastis
maitse. Aga vaat meie topko-
roje maslo — see on alles või".
Juttus word kevade puole tun-
ni eel C. P. ... oli ~~väge~~ hilisema-

te Tundi' tulejate hulgas), et klassi
parim, kunstnik Jakobson joo-
nistas klassitahvilile ^{ilusa} ~~ilusa~~ pinnari-
nalise see, sellele ratra selga pank-
surõhulise vanamehe, kangesti
Pl... mvedi, kes hoidis ühes käes
ohje, teise käe kaenla all aga
võiputti Peale kirjutarim, "ty-
suense maeno", alla, "tyxari-
cnaa chumov". Vasme silje-
kausi saepuruga seadsime tahv-
li ette paberinasti (-karvi) ~~ette~~
otra, nagu oleks see võitass.
Tuleb viimaks Pl..., astub paar
sammu edasi, määrab tahvilil
joonist (kantel ja tahvel olid
just uude nastas), võratab, pöö-
dub ümber ja uuesti välje.

Taipasime rohe, et nüüd lähob ins-
pекtorile vaekama (nii nimetati tol-
lal meie koali juhatajat). Meie ro-
he silmapilev - kes tahulilt joonist
maha kustutama, kes süljekaussi,
kes pekerivasti õigele kohale seadi-
ma. Põrnu aja pärast on klass kor-
ras. Ik... ja inspektor astuvad
sisse. Poised istuvad korralikult
kahtadele nagu poleks midagi olnud.
Inspektor pärima, et mis on juhtu-
nud, kuhu jäi tahulilt joonis. Meie
täeme imestanud näod, kehitäme
õlgu ja teeskleme nagu poleks mingit
joonist olnud. Viimars ütles keegi,
et see oli vist viirastus. Ei jäänud
muud üle, kui inspektor läks kant-
seleisse ja hakkasküüri praine ins-
haaval enese juurde ülevamutamisele.

kutsuma, Pl... aga inspektori korral-
dusel tundi andma. Poisid olid
kõik inimesed: vägi põlnud
midagi teinud ega näinud juurd-
lus leppes tegajärjetult.

Pl... tunni andminegi oli
omapärane. Tuli klassi, istus kants-
lisse, küsis kelleltki õpinu, lõi selle
ülesantud Turki kohalt lehti, kutsus
kellegi poisi enda juurde kantsli kõr-
vale vastama, najatus seljaga vas-
tu tooli seljatuze ja jäi kuulama;
näis, nagu oleks ta langenud mingis-
se mõtiskluse või teinud lehtiste
silmedega väikese uinaku. Ette-
võetutu vastas nas sorinal, jähkardas
või koguni vaikis, vastasalt oma
teadmiste ja võimetele. — õpetaja
ei teinud sest väljagi (jõi mõnõvõimsus!
Kõni Pl... annas, sirutas kaad ette-

poole ja ripitas enese järsu nõrka-
 ga korralinult istuma. Häda siis sel-
 lele poisile kes sel momendil jahtus
 väiksema. Tõlgu si et kogu aeg vastas
 kadusalt ja ägesti, sai ta vana hin-
 ders 2. Jahtus vahel, et nüisugune
 tarretus kestis õpetajal tunda aega ja
 pois oli küsimuse amendamalt
 ara seletanud, siis ei tahtnud ta
 mitte vait jääda; nupukamad
 korralisid vastust või siis rääkisid
 süit ja sealt. Kui äärmise ajal
 oli pois jutt sörav, sai ta hinders
 5 või 4 vastanalt õpetaja meeleolu-
 le; kui aga katkendiline või kageles,
 siis 3, väiksema korral aga, nagu
 juba üldend, 2. Nüisugune asjaolu
 tähtis poise lausa vihaga ja tema
 tundides mäeldi väga väiksegu tempe.

Ysturne tema tunnis korol haruldaselt vaivast. Võrki kostab vaivast hele plõksak, viiru aja pärast teisest kohast jälle plõks, siis kolmas jne. Eks poisid lasevad erikohastest ümkaual herneid põrandale kukutada. Pl... vahib vihastelt siia ja sinna. Kõik poisid istuvad korralikult, käed laual. Plõksud aja kostavad edasi, sest poisid lasevad peost herneid veereda määda lauda pöörandale. „Imo lo, marmurru gemaene!“ pöörandab Pl... Kõik ajaga ümkaual marmurab apitzi, et sülgavaro on pärgutatud klassitahvilile kiindimsule. Ta saadab korrapidaja seda ära võtma. Korrapidaja klav (võhlan, et eligi selles ametis) liheb, tehes järone samme nagu võimla mistsunnis ja igale sammule järgneb

plõrsatus. Laps oli kurned endale kü-
dagi selja tahe vree vahule sootamul ja
rellus, et nad sealt käies maha
kukkuvad, tuzi ta järske samme
hüül vahtis. Pei ruzi, kõne istuvad
kärvalt käed laul, ja ei saanudki
mug nähtavasti aru, mis plõrsud
need misugused olid. Uldse oli tema
tunniandmine äärmiselt tähele-
line. Uue aine seletus seisnes peami-
selt õpirast mahelugemises. Ules an-
ti täpselt siit siiani. Minnoti vastus
küiret võrutamist. Paisti hulgas lei-
dus isegi misuguseid võrukaela, kes ta
tardumise ajal lausa jame ja huar-
tasid, kuid inuugi korraliku hime said.

Olime sel ajal E jaasconnan ja
Coatsime, et ega ta tuleval aastal inka
enam meile ei tule: küllap lähub nü-
sugusti elavate juurast tagasi oma Uurai-

nasse, Aga võta näpust. VI jaos-
nas (klassis) tema jällegi kohal. Nii-
lärsid tunnid algusest peale mürg-
lins lakti. Kõige viimane ja näh-
tavasti ka kõige mõjuvam koerus-
tunne oli järgmine: Mee klassis
oli 2 ust; üks viis kantoli kõrvalt saa-
li, teine külgsseinast taha poolpi-
medasse koridori; viimane uks oli
alati lukus. Samal seinal rippu-
sid ^{kaardid} kinnilased kaardide kül-
ge niidid ja viisid nende otsad ta-
gaarse lukunurgast välja koridori.
Et enestel sisseravatumist ei olnud,
meelitasime ühe noorema klassi
õpilase, kellel viimane tund oli
vaba, eneste nõusse ja selitasime

talle oma plaani, et lõmmaku meie
tunni ajal vahete-vahel rüütidist rüü-
tasemini rüüd trüevamini, et kaar-
did seinal kõikumae kaanakesid
lähil unse oli umkes kuulda, mis
plassis tehakse. Poiss oli pagana
osav neid kaarte liigutama.

Algab tund. Pl... istub kantslis.
Korraga haanavad kaardid sei-
nal selepäraselt tasakesi liiruma.
Siis liiruk aega seisavad paigal. jälle
rüüsatud, siis nagu väärin, tasane
liirumine, vöbisemine ja järsku
äge öötsumine. Pl... ronib kants-
list alla, lähub seina juurde ja sil-
mitsub kaalega kaarte. Need sei-
savad vaevusi. Pl. ei märra midagi.
Veenvalt saab ta tagesi kantslis-
se, kui kaardidel on jälle „elu“ sees.

Pl... lasub uuesti kantslit
alla ja pannub kaardide juurde. Nad
on jälle paigel mis paigel. Tiime
aga silmitses ta neid teraselt, siis
vetab ja tõstab nad õige ettevaatli-
valt seinast eemale ning uatib ta-
gasülgi. Ta ei märka aga näe mi-
dagi (niidid olid sine värvust),
Meie teeme kohkunud näod ja
aveldame arvamust, et mingus
on vististi vaimud. Pl... ei iitke mi-
dagi, lähub tagasi kantslisse, istub
ja tund jätneb. Katurase aja pä-
rast hakkavad kaardid jälle lii-
kuma. Niind käseb õpetaja kaar-
did seinelt maha võtta. Korra-
pidaja teeb seda tehes nagu uuris-
temagi seledust. See oli meie vii-

mane temp. Järgmisel päeval Il...
enam vaeli ei tulnud ja jäigi ära.
Vastli tuli meile uus vahva ja
progressiivselt meelestatud õpe-
taja Rossinski. See organiseeris
õpilaste hulga kirjandusringi.
Lääreane teguviis ei meeldinud
inspektorile. Ta soovis paistelt,
mida nad ringis teevad ja mis
õpetaja räägib. Mõne aja pärast
viidi Rossinski Haapsalu lin-
nakoali üle ja meie olime jälle
ilma loodusloos õpetajata.

Suamaani ma pole püüdnud
mud poliitilist elu, kuna just tol-
lal toimunud tähtsad sündmused,
nagu: Vene-Jaapani sõda, 1905.
ja 1906. aastat äärmiselt peenad strei-
gid, mütingud, maholaskumised varistus.

salvade poelt jne. Need sündmused ei jäänud meist, mõistegi tähelepanemata, kuid mingit ühist arhivoinad meis esile ei putsunud. See on seletatav vast sellega, et olime veel poisikesed, teinuks; meie selts, kaud oli päritolult äärmiselt rüüa: oli meil jõukate kaupmeeste ja majomannike võsuras, oli kasitööliste ja väikekaupmeeste lapsi, oli mealt taluperemeeeste poegi, olid ka mõned ürrisid linna lihttööliste perekondadest. Selle pärast ei saanud ühest meelsusest juttugi olla; igaühel oli oma eriarvamine vastavalt oma päritolule. Ega siis ka ringide töid naelide juures ei olnud, mis olens koondanud ühehuviküsi. Seda laadi töid ei sallitud, nagu seda nä-

nägime last Russinskuja, üksikult
 näeli osa ühest või teisest mitingust
 või meeleandlast. Näitena: tun-
 tud Tünn-Lasnikul viibis väga
 mitmed meie klassi õpilased, pli-
 isegi "kannatamisk". Juhul mis
 kuul "kõrvalista servast kalm-
 nusse tüvisevalje. Vender-
 fil, kes armastas seista, väsi ter-
 gatud kõhul palitu hõlmade va-
 hele, läks kuul varukasmust, sis-
 se ja tuli künnarmustist välja
 ilma et oleks, ihu rüüanud. Kõh-
 poisil oli kuul jaosmud läbi mü-
 si peanakra punktumata, teisel
 oli rüüetel verepiisum. Üks meie kam-
 ba poisist, kuid mitte meie kaalivast
 sein täistabarnuse: kuul tungis, tap-
 rinnast sisse, läbis kopsu ja väljus

seljatatant alakuu alt. Peiss tormete-
ti haiglasse, kusta vill paranes, mid
selja taha jäi tal laktim aux elus
ajars. Ta demonstreeris meile veel täisme-
hena, et temal pole ninast Augu, ta saab
hingata ka seljega — ja hingasvi kin-
nipigistatud nina ja suu puhul läbi
seljatanguse augu; oli kunilda ainult nör-
ka vahinat. Verd egi mingit lima august
ei tulnud, sellel ääred etid nahaga kaetud.
Kuidas see võimalik on, seda teavad
vast arstid. Mina, näiten, viikisin juh-
tumil kuis Vene tänaval politsei vang-
la ust lõhuti-rammuti suure pika pal-
giga, mida hoidsid kümmed käed. Vae-
valt hakkas uus võrsuma, kui ilmusid
ratsastrasnikud. Rõõrasumma jook-
sis laiali. Süüsi meil oli ka oma
salejane organisatsioon nimiga „Polaris“.

kuid see tegutses peamiselt eetiliste, esteet-
liste, astronoomiliste ja hisloogiliste küsi-
mustega. Meil oli ka oma salajane raama-
turugu, kuhu soetasime n.n. koolitud
kirjandust poliitilisel alal. Koes käisi-
me kind ühe kind teise liivime korteris,
sünnel muidugi vahes looduses. Teguts-
sime väinul viisil ka opordiga. Meie
armastatuim mäng oli laptae ehk,
negu poisid teda nimetasid, „laptue“ (mil-
lap vist tuletatud venekeelsest lau-
rest, nõugau urpau b vanmy). Si-
hake mängisime ka jalgpalli. Liivime-
meks oli sahteliselts väike, vist 5 kop.
raus, kui mu mälu mind ei pete. Liiv-
meid oli 20 ringis. Igal liivmel oli
oma varjunimi. Misriparast Tevris
meil huri astronoomia vastu. Sat-
tusime väimustusse J. Hurda raama-

turkest „Eesti Astronoomia“. Hilja õhtuti
käisime Tallinna, mägedel (Harja- ja Linn-
mägi) tähenaegasid tundma oppimas.
Vahel käisime ka kaugemal. Eriti mel-
de on jäänud ins. Saarane käik. Ot-
sustasime nautida Perseiidide langemist
(oktoobri 10. augl). Pidiime kogunema lin-
nast väljas Laanarnäe servale umbes
Vesiaalliku parku enne päikese loojumist.
Määratud päeval sõidsid taevas pilverim-
kad, kuid lootsime healt ännel ja län-
sime. Peale päeva loojangut hakkasid
pilved tiheneda ja tiheneda. Meie aga
lootust ei kaotanud: ehk vahast inna
Torni vad pilvedesse praad ja lõhed. Kes-
öö parku hakkas ~~sadama~~ koguni vih-
ma tilutama. Kuhu ja pimedal ööl
inna lähed! Linnas ka kõik uksed kinni.
Ronisime järskult alla, et seal kasvat-
vate puude ja põõsaste all vihmavirvi leida.

Kuud vihm tihenes ja püud enam kaitset
ei andnud. Mis teha! Riided searvad la-
bumärgas ja kuhu sa, hing, lähed vette-
nud katsudes, Ja mis saabki riidet!
me polnud ja jõukate vanemate lap-
sed. Keegi pani ette: riidest lahti võtta,
viimased vihma eest koonnakeratult
oraste alla ära peita, ise aga jääda ihu-
alesti vihma kätte. Mõeldud - tehtud.
Kuid alasti olles ja veel märgadena
hakkas külm. Külma peletamiseks
korraldasime võidujooksu, igasugu-
leid joosumänge või siis lihtsalt
kerjusime ja karglesime. Mida vüll
võisid mõelda inimesed, kes juhtu-
sid nägema vihma käes pimeduses
karglevaid alasti inimtaolisi olen-
dusi!? Alles hommikul koidu ajal
laskes sadu. Piietusime ja puruva-

sinutena loovisime linna. Daat sulle sin
 Perseiidid! Kõigesime, et looduse uurimi-
 ne pole mitte nalja asi, et see vajab tõsist
 ettevalmistamist. Hiljem loovisime
 end vene vanasõnaga „Hern vyga bez
 goopa (ei ole halba ilma heata)“

Tahaksin veel kirja panna ühe just
 praegu mulde tulnud jahtumi oma kaali-
 dust. Oled iileminenud eksamid IV jaas-
 konnast V re. Minu viis oli, et ma koo-
 ci ajal tegin hoolega tööd, arsa mitte eel-
 päevadel aga looglesin, ehk nägi ma
 ise ütlesin: — puhkasin, et peagi oleks
 reikas, mitte väsinud. Esmaspäeval
 pidi olema aritmeetika suulineksam.
 Kuupimise asemel läksin ma aga pika-
 päeval Püritale ja loovisin ~~seis~~ nasama.
 Seal oli ka meie eksamineerija õpetaj-
 ja Kalnin. See nägi mind. Heakaine

kuüll, esmaspäeval lähen eksamile. Pois-
se nitsutakse tähestiku järjekorras et-
te. Tuleb minn vord. Õpetaja Kalnin va-
hib mulle teraselt otsa ja korraga vii-
sib; "Tge Bn brepa Esemu?" (Kus Te eile
eliste?). Mina viivitamatult vastin:
"Jla Spunumobke" (Piritall Tema
kohe: "Uguime, na meemo!" (Minge
kohale!). Mina jahmunl hirmsasti, et
minid kuskatas ta mu läbi sellepärast,
et eile elin Piritall ja ei valmistunud-
ni eksamitens. Seda märkas vist ka
õpetaja. Ta kukkus minel kohe lohuta-
ma: "Pole midagi, kõin on hästi. Minge
aga rahulnult koju!". Aruatavasti mel-
dis talle minn otserohesus, elin katal-
vel olnud kuulas õppija ja vist selle-
pärast lastiski mu ilma küsimata läbi.

deg aga veeres oma rada ja vii-
maks liginesid ka kooli lõupäevad.
1906. aasta kevadel lõpetasin lümarooi.

Vaja tööle asuda. Aga kuhu? Harra-
sin näima mõnda asutusi, aga kõin-
jal aeldi, et vaban türosõlti ei ole. Tut-
vusi kõrgemates sfäärides mul ei
olnud. Kõs võtab umbropsi ihe
vabivutõelise poja ametisse! Vi-
atsisin terve suve läbi kohta. Kus-
ki ei näkannud. Mustatõele
minna, — isa ütles, et ta sellena
pole piiga koolitanud. Liginen juba
uus õppeaasta. Seal ütles ühel pä-
vel isa: „Harra koolmeistriks sa pimen
su veel koolikilline sama kooli juures
tõetavasti pedagoogika klassi, lõpetas
see ja oledni koolipapa. Meid on
irka vaja.“ Ettepanek tundus mul
le esialgu võõrana, kuid pikapeale
harjusin selle mõttega ära ja andsin-
gi analduse pedagoogika klassi as-

tumises. Pean tähendama, et suure joon-
sul tekkis mu arenemise poore, võib ise-
gi ütelda: järsk poore. Kevadel linna-
koali lõpetamisel tundsin ma end veel poi-
sisesena niid aega sügisel algul, enesegi
üllatusena, täismehena.

Minu väeti pedagoogika klassi vastu
ja algasvi ettevalmistus õpetaja kutsele.
Õpetajateks olid seal paremad linna-
koali õppejõud, ainult eesti keele õpeta-
ja kirjanduse Ernst Peterson-Lärga
ja usuõpetaja olid väljapoolt. Viima-
sest rõjutati hiljem pigemalt. Muude-
teks õppeaineteks olid psühholoogia,
Loogika ja aine te metoodikad. Eriti hu-
vilas mind psühholoogia. Mäletan
selgesti, kui esimesele psühholoogia tun-
nile tuli pinnas kõhn ja viimases tundus
Kalmi. Tema esimesed sõnad olid:
„Yumenov govorit oimn lygozicnu-

kon, a se pemecuesumkon (õpetaja peab
olema kunstnik aga mitte käsitseline).
Siit arendas ta siis oma mõtet edasi.
Keid sõnu olen ma oma edaspidises
ametiis pöödnud inka täite miipalju
kui mul sellers on olnud oskust ja
võimalust. Ka Gargava oskas rahua
arendamise tööd armsaks teha. Ma
asusin innuga nimetatud kutse ette-
valmistamiseks ja ma ei ole seela mil-
lagi kahetsenud; see töö on mulle
oleti armas ja meelepärane olnud. Kur-
sentide keskeis oli kaunis kirju. Keid
oli peaaegu üle kogu maa kokku tul-
nud, oli isegi 2 latlast. Kõik nad olid
progressiivselt meelestatud, inus roh-
kemal, teine vähemal määral. Üks
Lassmanni nimeline koguni fanooti-
line marksist. Ta ei saanud dieti mi-

dagi rääkida, ilma et poleks meelde tule-
tanud Marxi „Kapitali“. Imestan tä-
niini kuidas teda peeti tolleagsetes
oludes kursustel. Kahjuks sai temast
hiljem sama äge usumees, kes kir-
jutas ja andis trüki välja mitu
vaimuliku sisuga raamatut. Hiljem
kuulsin, et ta olewat kaunis varakult
ära suranud.

Ah ja! Pidin ju rääkima ka
usupoetast. Selleks oli meil esial-
gu luteri usu Kaarli kiriku koster
Haff. (Oligensulini tol aastal kursustel
polnud). See oli vanapoolne mees, sht
kister-palvevend. Tema tunnid olid
rohkem palveuennalivand manitsu-
sed kui teadmiste andjad. Sellepär-
ast ta meile sugugi ei meeldinud
ja palusime kaali inspektorit, et ta
muretses meile uue usupoeta.

Meie taotlused ses suunas jäid taga-
järejätta. Otsustasime siis 9. klassi elu vi-
bedamaks teha, et ta ise ära lähemad tun-
nid muutusid niisuguseks mingisugus-
teks põlemise harjutusteks. Ei aidanud.
Mõttlesime uue triiki. Õpetaja
läua taga oli meil n.n. viini toaf, mil-
lel oli kettakujuline vineerist auk
lõuna mustriega kaunistatud araväär-
põhi kumerusega allapoole. Kui aga
panna põhi toolile kumerusega ülespoole
ja peale istuda, siis küllaldase res-
kuse all kooldus kumerus järele
allapoole, tekitades seal järele paanu
meenutana plõksu. Enn meil siis
kord usuõpetuse tunni eel asetasime
toolipõhja kumerusega ülespoole,
servade alla aga paigutasime rea
paanpadruneid (niisuguseid müü-
di peodides poistele mängimiseks -

paugu tegemises). Tuleb siis klassi Pfaff, peab lühikese palve, istub ja algab oma paadrit. Meie kõin arevas ootuses. Korraga võib ilmatu pirakas ja tooli põhja alt lendarvad igas suunas tulejaad (toolipõhja ümberkooldumise ja paadpadrunite lõhkumise tagajärg). Pfaff kargas vni rassist nälaluo istmelt üles. Peab üttelema, et ta oli ikkagi julge mees. Ta ei jätanud plehku, vaid pöördus ümber, pöörises tiner aega tooli, siis läks ta juurde, kummardus ja katsus ühe näpuga tooli põhja. Kõin oli korras. Pfaff jutustas nähtavasti loo inspektorile ära ja kandis vist ka oma vaimulikule ülemusele ette, sest nüüd läks lahti kange juurdlemine. Käis isegi luterikiriku peakindral-superintendent isiklikult meid külamas. Meie insmedne nõue

ja vastus oli: "Meie Pfaffi ei taha, meie tahame meest, kes meile teaduslikult oskaks ainet seletada." Ega midagi, — kõik kursandid rääkisid, ega kõni inna väga visata ei saa; pealegi olid ju nii-kui-nii väga aruvad ajad. Ja meile ilmuski uus usupoetaja — noor pastor Mohrfeldt, vana populaarse pastor Mohrfeldti poeg. See oli oma aja kohta üige liberaalne pastor. Tema jättis piiblitööd ja katekismuse kus seda ja teist ja hakkas asja seletama filosoofilisest küljest. Ta ei rääkinud mitte ainult ristiusu põhimõtetest ja usulaadude, tervest ja vahedest, vaid ka Muhamedi, Buddha ja teiste usunde omadest tutvustas meid vana ja uue aja filosoofiide õpetustega. Noormehed kuulasid

tema loenguid suure huviga. See oli
nagu midagi uut ja värskendavat
endaigi igavate usulogmade tuipe-
mise asemel. Sellest juhtumist
edasi kulges meie töö rahulikult
ja sujuvalt.

Ligines kevad, sellega koos
ka eksamid. Kursustelt sai 3 lüüri
kutsetunnistusi. Tavaliselt anti
algkooli õpetaja kutse. Keile, kes
ei sooritanud geometria eksami,
anti vallasooli õpetaja kutse. Nend
aga, kes töötasid hästi ja sooritasid
kõik eksamid korralikult, said
algkooli õpetaja kutse õigusega
õpetada 2-klassilistes rahvahari-
duse ministeeriumi koolides.
Neil olid võrdsed õigused õpetajate

seminari lõpetajatega. Viimaste
hulgas elin ka mina.

Ja nüüd tuleb minu pale-
viraismamisele lõpp, sest edaspi-
dised seiklused ja askeetlused
on juba eespool kirja pandud.
Tahaksin veel ütelda veel, mis
ma oma jutustuses inna „tempe“
olen esile toonud, aga pole erili-
selt kirjeldanud häid nähteid.
Aga sellepärast, et pean loomu-
liraks ja enesetmõistatavaks,
et inimene on rahustatud oma
tööd tegema hästi ja korralikult,
ilma et sellest oleks vaja püsiva
juttu teha. Teisens: negatiivsed

nähtud on teistele hoiatuseks,
et nad ei laskuks samele taro-
mele. Kalm andaks: Inka ja jõe-
le olen kuulnud ja kuulen, et
kirutakse noori, et need on üle-
käte läinud, ei kuula sõna ja
huligaantsevad, nendega on
püsti häda. Lubatagu minule
üelda, et mina olen teises arva-
mises ja leian, et siin pole
mitte noortes, vaid just vanades.
Olgu minu kirjeldatud tumbud
täendiks, et ka vanad on oma
nooruse päevil tempe teinud
ja sõnakulmatud olnud.

süht pean aga süüri rõhuta-
ma: tänaööl huligaantsemist
minu nooruspäevil nii palju ei olnud,

vähemalt ei tea ega ole kuulnud
sellest mina. Vünajoomiseks rea-
lati rahva hulgas nagu mingi-
le eksimisele toiminguks.
Rahva mentaliteet, eriti maal
mõistis hukka laaberdamist
ja joominguid. Iseseisvus mõis-
teti hukka napsitajaid õpetajaid.
Viimaseid leiduski vähe.
Minu ametivõlgu ajal ei olnud
Nissi, Kullamaa ja Märjamaa
riiklikondades ühtegi tõsiselt napsi-
tavat õpetajat, Kuusalu riiklikon-
nas tean ainult ühe. Ma ei üt-
le, et niisugune olukord olnuks
absoluutselt kõigjal, sest lausub
ju kärekaändri „Tule seadust ilma
erandita,“ kuid üldjoontes di asi nii.

Napsitavad mehed olid rahva
suus kauget ümberkaudu hak-
kas rüülsures ja laiturealused.
Põlvega igas kihelkonnas oli
karskuse selts, kes tegi joomi-
sevastest propagandat. Enamini
õpetajaid oli nende seltside liikmeid.
Nüüd on aga raske ette kujutada
mõnda olengut või perekondlik-
ku õhtut, kus püüdnud valge
viin ja konjak. Tegi õpetajate
ettevalmistamise asutuste pool
ja tähtpäevad hülgevad pudelite
rehnusega. Mis siis rääkida kas-
vandusest, kui kasvatajad nii toi-
minud.

Millest nüüd tuleb meie noor-
te ülesõpetamine? Kes on selles süü-
di? Minu arvates meie vanad, ise.

On ju igivana tõde, et noored ~~puu~~
püüavad matrida vanu, esi-
jones oma vanemaid. Ja kui
noored niid purjutavad, ku-
ligaanitsevad, on töös huke-
tud ja lohakad, teevad pra-
ki, haltumret, siis on nad se-
da vanadel näinud ja nendelt
õppinud. Kuidas aga need „süü-
tud“ vanad on siis ära rünn-
nud? Ei õpetatud ju neile koo-
lis mäsugust käitumist ega
polnud ka nende vanemad lo-
garded. Siiski on seda. See
on lammatanud inimestes human-
seid tundeid, äratanud iro-
soomalinne instinkte, harjuta-

nuod Tarvitama vägivallale ja
peelimalust, isegi almskusi (vii-
mast anti ju sõduritele kaunis oht-
valt). Ei saa selata, et sõda kasua-
tab inimestes ka julgust, vaprust me-
hisust, isemaa-armastust, kuid
taavaliselt lõuavad haluad omadu-
sed viiremini ja mõjuvamat
exile kui head. Üleltoolu järel-
dusena on minu hiiidleused:
Küige, esiters harkame pihhta enes-
test, juurime väga umbrohu
seemne ja siis asume noorte kal-
lale! Andkem noortele eesku-
ju, mis on väärikas, ja siis nend-
kem neilt sama! Me vanad, ko-
tame endist sõja haluad päranoisid,
võitleme sõja vallapääsemise vastu.
Vanasõnggi ütleb: „Rahu kom-
tab, vaen vastab.“

P. J. Käesler kirjutas ei
 pretendeeri kuuluvusele mingisse
 kirjanduslikku liiki. Ta on liht-
 selt vire ilma fantaasiatä
 proualine protokoll ühe XX sa-
 ndi I poolal ja raasine ka II
 poolal Eestimaa tegutsenud
 tavalise koalipsapa elust. Tel-
 le aja jooksul on ta näinud
 suuri, väib isegi ütlde, hiiglaslik-
 ke muutusi eestlaste elus. Ta
 ametinimetusi on muutusi läbi
 teinud: koalmeister, koaliõpetä-
 ja, koalitaja, õpetaja (ka õppejõud)
 Eesti rahvas on oma pinal eluted
 saanud tunde mitmesuguseid rüht-
 dutusi, rõhumisi, rutjumisi ja pigis-
 tusi. Ta on nagu linapeo, mis on
 käinud läbi vanaaegse linamasina

hammasvõllide ja ropsimise mõõga ning
tulnud sealt välja siidja linana, mis
koosneb sitrastest tugevatest kiududest,
kuna eemale on heidetud väärtusetud
linaluud ja tarvad.

Ma olen õnnelik, et minul on
olnud võimalus olla pisukeseks
edasiviivaks, rattaüks selle rah-
va progressi teel. Milliselt kujuneb
eestlaste saatus tulevikus, on mü-
dugi teadmata, kuid toetudes mine-
viku ja oleviku näidetele ja roge-
mustele julgen loota selle saaduse
kõige paremat kulgu.

28. september 1969. a.

